Vysoká škola ekonomická v Praze

Národohospodářská fakulta

Hlavní specializace: Národní hospodářství

TĚŽBA HNĚDÉHO UHLÍ NA KARLOVARSKU V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

bakalářská práce

Autor: Tomáš Somogyi

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ivan Jakubec, Csc.

Rok: 2015

Prohlašuji na svou čest, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a s použitím uvedené literatury.

V Praze, dne 15. 5. 2015 Tomáš Somogyi

Poděkování

Touto cestou bych velmi rád poděkoval vedoucímu mé bakalářské práce panu prof. PhDr. Ivanu Jakubcovi, Csc. a vedoucí bakalářského semináře paní Ing. Kláře Fabiankové, Ph.D. za cenné rady, připomínky a odborné konzultace. Dále bych chtěl poděkovat i mé rodině za podporu při studiu na vysoké škole.

Vysoká škola ekonomická v Praze
Katedra hospodářských dějin

Národohospodářská fakulta
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Zpracovatel: **Tomáš Somogyi**

Studijní program: Ekonomie a hospodářská správa

Obor: Národní hospodářství

Název tématu: **Těžba hnědého uhlí na Karlovarsku v meziválečném období**

Zásady pro vypracování:

1. Cíl práce: Cílem této bakalářské práce bude analýza těžby hnědého uhlí a jejího významu pro oblast dnešního Karlovarského kraje v letech 1918 až 1938. Testována bude hypotéza týkající se rozhodujícího vlivu těžby hnědého uhlí na rozvoj regionu Karlovarska.
2. Význam, aktuálnost nebo očekávaný přínos zvoleného tématu: Očekávaný přínos práce se týká postižení a vysvětlení změn v československém hnědouhelném hornictví nejen z hlediska technologického, ale i v širším významu pro oblast Karlovarska. Práce by se mohla stát příspěvkem k poznání uvedených procesů, zejména s ohledem na využití pramenné základny.
3. Charakteristika teoretické části práce: V teoretické části práce pojedná o charakteru těžby a jejím historickém vývoji na Karlovarsku, Sokolovsku a Chebsku. Dále bude proveden rozbor dostupných pramenů a dosavadní literatury k tématu a položeny klíčové otázky k tématu. Kromě regionální literatury a místních kronik budou využity nepublikované archivní prameny ze Státního okresního archivu Karlovy Vary. Statistiky těžby, zpracování a exportu hnědého uhlí budou studovány v obsáhlém podnikovém archivu Sokolovské uhelné, a. s. v Sokolově.
4. Charakteristika praktické části práce: Práce se zaměří jednak na problematiku vlivu rodiny Starcků, činnosti důlních inženýrů a vlastnických vztahů po vzniku První republiky. Dále se práce soustředí na způsoby těžby ve sledovaném období (přechod z hlubinné těžby na povrchovou), technologickou vybavenost, modernizaci a rozmanitost důlních děl. Dále bude pozornost věnována rozvoji briketáren a výrobě hnědouhelného koksu. Součástí tohoto sledování bude představení výrobní struktury od malých, rodinných podniků k dominantním hráčům v regionu na základě používaných způsobů těžby a velikosti rozsahu díla.
5. Klíčová slova: hornictví, hnědé uhlí, Karlovarsko, meziválečné období, Československo

Rozsah práce: 45 stran

Seznam odborné literatury:

1. BERAN, P. Dolování hnědého uhlí v okrese Karlovy Vary. Beran, Petr. Březová: 1993.
2. BERAN, P. Podíl technické inteligence na rozvoji Sokolovského revíru. Beran, Petr. Západočeský historický sborník. Plzeň: 1999.
3. JISKRA, J. Briketování, sušení uhlí a extrakce montánního vosku na Sokolovsku. Jiskra, Jaroslav. Vřesová: 1995.
4. JISKRA, J. Johann David Edler von Starck a jeho podíl na rozvoji hornictví a průmyslu v západních a severovýchodních Čechách koncem 18. a 19. století. Sokolov: Krajské muzeum, 2005. ISBN 80-86630-05-6.
5. JISKRA, J. Velká kniha hornictví Karlovarského kraje. Svatava: Jan Bodrov, 2010. ISBN 978-80-254-7338-2.
6. Podnikový archiv Sokolovské uhelné, a. s. v Sokolově
7. Státní okresní archiv Karlovy Vary (kroniky, tisk)
8. Studie o technice v českých zemích 1918-1945, sv. V., Praha 1995. ISBN 80-7037-042-4.
9. Uhelné hornictví v ČSSR, Ostrava 1985.
10. URBAN, M. Hornické památky v české části Krušných hor. Urban, Michal. Vy´znamne´ hornicke´ pama´tky Montanregionu Krus˘ne´ hory. Jáchymov: 2014.

Datum zadání bakalářské práce: únor 2015

Termín odevzdání bakalářské práce: květen 2015

Tomáš Somogyi
Řešitel

prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.
Vedoucí práce

prof. PhDr. Ing. Aleš Skřivan, Ph.D.
Vedoucí ústavu

doc. Ing. Miroslav Ševčík, CSc.
Děkan NF VŠE

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce je rozbor situace hnědouhelné těžby na Karlovarsku v letech 1918 až 1938. Práce je rozdělena na teoretickou a analytickou část. Teoretická část popisuje rostoucí význam hornictví a rozvoj hnědouhelného dobývání před vznikem Československa. Analytická část se věnuje popisu největších důlních společností a porovnání se Severočeským revírem. V práci jsou využity data z nepublikovaných pramenů podnikového archivu a literatury regionálních autorů. Výsledkem výzkumu je zjištění, že z hlediska zaměstnanosti byl význam těžby srovnatelný se stavem v současnosti. Úroveň těžby byla o 75 % nižší než v revíru Severočeském. Vývoj produktivity v období mezi světovými válkami ovlivnila odbytová krize, Velká deprese a zbrojení v druhé polovině 40. let. 20. století.

Abstract

The aim of this thesis is to analyze the situation of brown coal mining in the Carlsbad region between the years 1918 and 1938. The thesis is divided into a theoretical and an analytical part. The theoretical part describes the growing importance of mining and the development of brown coal mining before the formation of Czechoslovakia. The analytical part describes the largest mining companies and compares the region to the North Bohemian district. The thesis is based on the data from unpublished sources of company's archives and regional literature. The result of exploration is that in case of employment was the importance of mining comparable with the present. The level of production was 75% lower than in the North Bohemian basin. The evolution of productivity in the period between the world wars was caused by the sales crisis, the Great Depression and arms race in the late 40's of the 20th century.

Klíčová slova

Hornictví, Hnědé uhlí, Karlovarsko, Meziválečné období, Československo

Keywords

Mining, Brown coal, Carlsbad region, Interwar period, Czechoslovakia

JEL klasifikace (JEL Classification)

N540, N740, L720

Obsah

Úvod **1**

1. Stručná historie hornictví na Karlovarsku **4**

1.1. Hornická privilegia a práva **7**

1.2. Horní úřady **8**

1.3. Počátky těžební techniky, výskyt hnědého uhlí a jeho druhy **9**

1.3.1. Chebská hnědouhelná pánev 12

1.3.2. Sokolovská hnědouhelná pánev 13

1.4 Starckovy minerální a důlní závody **14**

1.4.1. Výroba chemikálií a vzestup společnosti Johann David Starck 14

1.4.2. Rozvoj hnědouhelné těžby vlivem Starckových závodů 17

1.5. Těžba hnědého uhlí do roku 1918 ..... **20**

2. Situace hnědouhelného hornictví v letech 1918 - 1938 ..... **22**

2.1 Důlní společnosti **25**

2.1.1. Uhelné závody Marie Pomocná a Matyáš a.s. (1846 – 1941) 26

2.1.2. Fischerovy lesklouhelné doly s.r.o. (1857 – 1941) 28

2.1.3. Bodenské uhelné doly a.s. (1869 – 1940) 30

2.1.4. Duchcovsko-podmokelská dráha a.s. v Karlových Varech (1869 – 1946) 32

2.1.5. Kynšperské uhelné doly a briketárny (1870 – 1939) 35

2.1.6. Citicko-habartovské hnědouhelné a lesklouhelné těžařstvo (1871 – 1940) 38

2.1.7. Dasnicko-hlavenské hnědouhelné těžařstvo (1873 – 1940) a Falknovsko-grassetské hnědouhelné těžařstvo (1873 – 1940) 40

2.1.8. Uhelné závody Britannia v Královském Poříčí (1880 – 1941) 42

2.1.9. Dolové a průmyslové závody, dříve Johann David Starck v Dolním Rychnově (1885 – 1946) 45

2.1.10. Falknovsko-chebská důlní a.s. (1901 – 1946) 47

2.1.11. Falknovská uhelná akciová společnost (1917 – 1934) 50

2.1.12. Těžařstvo Gustav ve Zlatém Kopci (1921 – 1942) 52

2.2. Těžba na Karlovarsku a její pozice v československém hornictví **53**

2.2.1. Techniky dobývání a dopravy uhlí 54

2.2.2. Třídění a úprava uhlí 56

2.2.3. Porovnání výkonů hnědouhelných revírů 56

2.3. Podíl hnědouhelného průmyslu na zaměstnanosti **58**

2.4. Sociální otázka a střet národností **60**

2.4.1. Ekonomické poměry horníků 62
2.4.2. Legislativní změny 64
2.4.3. Nástup nacionalistů k moci 66

Závěr 69

Seznam použitých zdrojů 74

Nevydané prameny: 74
Odborná literatura 75
Elektronické zdroje 77
Ostatní zdroje 78

Seznam tabulek 79

Seznam grafů 80

Úvod

Pro můj blízký vztah ke Karlovarskému kraji, zájem o jeho historii a částečné rodinné spojení s hornictvím, jsem se rozhodl ve své práci zaměřit na těžbu hnědého uhlí v prostoru Karlovarska během meziválečného období, které bylo ovlivněno zejména první světovou válkou, vznikem první republiky, Velkou hospodářskou krizí a konflikty plynoucích z demografického složení Krušnohorského pohraničí s německy hovořící majoritou (s průměrně 86 % převahou).[1]

Dnešní Karlovarský kraj je již od konce raného středověku známý pro své rozsáhlé nerostné bohatství, které je rozprostřené na území od Tepelské vrchoviny, přes Slavkovský les, Chebskou a Sokolovskou pánev, podél státních hranic až k Mostecké pánvi. Umístění těchto zásob bylo postupem času impulsem pro strategické budování minerálních, hornických, hutních, chemických, sklářských a porcelánových provozů, společně se kterými byly budovány první osady a kolonie.

Dříve velmi řídce obydlená oblast, která plnila funkci tranzitního regionu procházejícího mezi několika málo hradišti, se na počátku vrcholného středověku stala místem s rozvíjejícími se ekonomickými činnostmi, zpočátku především výrobou železa. Nejen těžba železné rudy, ale i následné objevy stříbrné rudy, cínu, olova, mědi, wolframu a uranu znamenaly pokrok pro hospodářskou situaci v Krušnohorském podhůří. Zásluhou lidské činnosti se z původně bažinatého a neobyvatelného prostředí stal prostor, kde kvantum druhů nerostných surovin poskytovalo rozmanité možnosti pro ekonomický rozvoj.

Směr tohoto lokálního rozvoje byl v průběhu historie veden různými směry na základě exogenních faktorů, mezi které patřila tržní poptávka, výtěžnost jednotlivých důlních děl, technologie, společenské a politické situace, demografické podmínky a vlastnická uspořádání. Z důvodů těchto vlivů se charakter těžební a průmyslové činnosti na Karlovarsku v průběhu staletí neustále měnil.

Počátky krušnohorského a slavkovského hornictví jsou spojené s těžbou cínových a stříbrných rud společně se železnou rudou. K těmto komoditám se dále přidala měď, wolfram a uran. Postupem času se ale pozornost těžařů přesunula na hnědé uhlí, které mělo nahradit dřevo, jehož cena se vlivem vymýcených lesů dostala nad úroveň nákladů na těžbu hnědého uhlí. V roce 1771 se cena měkkého dřeva pohybovala na úrovni 3 zlatých za jeden čtvereční vídeňský sáh, tzv. Klafter (1,896 m^2). U tvrdého dřeva cena převyšovala hranici 4 zlatých. Při průměrné

[1] A GERMAN BOHEMIAN DEPUTY. The German Minority in Czechoslovakia. In: *The Slavonic and East European Review* [online]. 1936, vol. 14, no. 41, p. 295-300 [cit. 2015-03-29]. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/4203120>.

denní mzdě horníka, která činila zhruba 1 zlatý za den, je tedy patrný značný nárůst životních nákladů.

Protože bylo nutné zajistit chod skláren, vysokých pecí a minerálních závodů závislých na palivu, došlo v těžebním průmyslu koncem 18. století k primárnímu zaměření na těžbu hnědého uhlí v oblasti Sokolovské pánve, která zde přetrvává dodnes.

S přechodem z hlubinné těžby na těžbu povrchovou docházelo k markantní přeměně geologického rázu Sokolovské pánve a k mohutnému rozvoji průmyslu. Hnědé uhlí se díky okolnostem stalo čím dál tím více poptávanou komoditou ovlivňující zpracovatelský průmysl. Současně s příchodem nových technologií došlo k rozšíření využitelnosti této suroviny.

V této bakalářské práci shrnu veškeré aspekty hnědouhelného hornictví a jeho roli ve vývoji Karlovarska, počínaje vysvětlením historických souvislostí, geomorfologických vlastností včetně stratigrafie (geologické stavbě) pánví, představení specifických typů hnědého uhlí a jejich využití. Dále se také zaměřím na výrobu sekundárních produktů, vliv průkopníka Johanna Davida Edlera von Starcka a jeho rodiny, problematiku horních zákonů, výstavbu briketáren, fungování místních elektráren a založení Státního báňského ředitelství. Dále představím největší společnosti činné v období mezi světovými válkami, události ovlivňující Karlovarsko, legislativní změny a srovnám údaje o zaměstnanosti, mzdách a produkci se Severočeským revírem.

V teoretické části bakalářské práce uvedu chronologický přehled historických událostí, které ovlivňovaly vývoj hornictví a samotné těžby hnědého uhlí, na základě informací z regionální i obecné literatury. Teoretická část bude zpracována metodou faktografické rešerše.

V praktické části, za pomoci podnikového archivu společnosti Sokolovská uhelná, právní nástupce, a.s. a literatury regionálních autorů, význam nejdůležitějších důlních společností včetně jejich zpracovatelských provozů, technickou vybavenost závodů i roli hnědouhelné těžby na Karlovarsku v kontextu vývoje Československé republiky. Dochované statistiky těžby, produkce sekundárních produktů, informace o vlastnictví budu rovněž čerpat z archivních pramenů. Metodikou praktické části bude výběrová rešerše shrnující informace ze zdrojů, které se vztahují k vývoji v období let 1918 až 1938. V této části bude využita i metoda srovnávání.

Hnědouhelná těžba se během necelých dvou století vyprofilovala v průmyslové odvětví, ve kterém se nacházeli největší zaměstnavatelé na Karlovarsku. Tato skutečnost přetrvala i dodnes, kdy je Sokolovská uhelná, p.n., a.s. největším zaměstnavatelem v Karlovarském kraji. Jednou z hypotéz, které v práci ověřím, bude proto mé tvrzení, že procentuální podíl zaměstnaných v hnědouhelné těžbě na celkovém počtu obyvatel v letech 1918 – 1938 byl minimálně stejný jako v současnosti. Další hypotézou bude tvrzení o nižších mzdách v revíru

Karlovarském než v Severočeském. V porovnání s tímto revírem také podám odpověď na otázku o rozličné produkci obou hnědouhelných revírů.

Odpovědi na tyto hypotézy budou podloženy vlastním výzkumem v publikovaných i nepublikovaných pramenech. Práce bude prostor dnešního Karlovarského kraje, respektive území plánované Karlovarské župy z roku 1920 na základě zákona O zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé. Tuto oblast můžeme také definovat na základě geomorfologického členění České republiky jako soubor Sokolovské a Chebské pánve, Slavkovského lesa, Tepelské vrchoviny, Doupovských hor a částečně i Klínovecké hornatiny. Označení sledované oblasti - Karlovarsko – je vhodnější z hlediska užšího vymezení této části západních Čech, zejména oproti historickému dělení Země české do roku 1938.

Významnost montánního bohatství Krušných hor a sokolovské pánve nám dokládají historické prameny, existující památky důlního a hutního charakteru a doposud fungující provozy. Provázanost mezi hornictvím a životem na Karlovarsku je dodnes aktuální z hlediska ekonomického i kulturního. S ohledem na měnící se energetické nároky, tržní poptávky a ekologické politiky, bude hornictví nadále zastávat strategickou roli pro fungování a soběstačnost celého Karlovarského kraje.

1. Stručná historie hornictví na Karlovarsku

Více než tisíc let staré zprávy od prvních arabských obchodníků, pohybujících se na území dnešního Slavkovského lesa (dříve Císařský les, německy Kaiserwald), dokládají první náznaky systematické těžby v podobě rýžování cínových rud u města Krásna. Tyto primitivní způsoby odtěžování druhotných ložisek byly nahrazeny hlubinnou těžbou až v období vrcholného středověku.

V dobách rostoucího významu hradu Loket, na který za vlády Přemyslovců přicházeli nejen významní panovníci a šlechtici, ale i vzdělaní lidé, se rozmohl zájem prospektorů z cizích zemí o zdejší nerostné bohatství.

Mezi nejstarší důlní díla na Karlovarsku řadíme štolu Benátčanů, nacházející se u Karlových Varů v povodí řeky Ohře. Toto důlní dílo z počátku 13. století je důkazem o prvních pokusech hlubinné těžby, v tomto případě železné rudy. Své přízvisko štola získala na základě dochovaných informací o pohybu italských důlních mistrů, kteří zde pátrali po cenných kovech. I přes malý význam, co se rozsahu týče, je toto dílo symbolem rané historie hornictví na území Karlovarska. To se naplno rozvinulo právě až v podobě těžby cínových rud.

Naleziště cínu na území Slavkovského lesa, Rolavských vrchovišť a Blatenského vrchu dala za vznik nejstarším horním městům v regionu. Jmenovitě jde o města Krásno, Horní Slavkov, Čistá, Jáchymov, Horní Blatná, Boží Dar, Abertamy a Přebuz.[2] Tyto bývalé hornické kolonie, později města s vlastním statutem práva těžby, představovaly důležitá ekonomická, respektive obchodní centra, díky kterým docházelo k imigračním vlnám a tím se zvyšující populaci na Karlovarsku.

K prvnímu nálezu cínových ložisek došlo v blízkosti města Krásna za vlády Rýzmburků sídlících na hradě Bečov. V souvislosti s dalšími nálezy cínových ložisek v okolí, konkrétně u Horního Slavkova, Pramenů, Čisté a Žlutého potoka u Mnichova, se 13. července roku 1355 rozhodlo o udělení horní výsady pro město Krásno opravňující ke správě všech cínových dolů i rýžovišť na Bečovsku.[3]

K největšímu rozmachu hornictví v této oblasti však přispěl rod Pluhů z Rabštejna v čele s Janem Pluhem. Za jeho vlády byly nedaleko Horního Slavkova objeveny stříbrné rudy, jejichž objevení mělo v letech 1507 až 1509 za následek vydání vrchnostenských horních řádů (pro

[2] URBAN, Michal. *Významné hornické památky Montanregionu Krušné hory*. Jáchymov: Montanregion Krušné hory – Erzgebirge. 2014, s. 36.

[3] JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 9, ISBN:978-80-254-7338-2.

těžbu stříbra a cínu) obsahující povinnost odevzdávání desátek do báňské komory po vzoru Kutné Hory.

Na začátku 16. století, po otevření dalších stříbrných dolů, zejména v Jáchymově, se na území Karlovarska rozpoutalo snažení o rozvinutí spolupráce s Kutnou Horou. Na tuto příležitost nejdříve zareagoval Jan Pluh, který se společně s kutnohorským mincmistrem dohodl na zásobování královské mincovny stříbrem z Horního Slavkova, kde se později měla zřídit samostatná mincovna. K jejímu uvedení do provozu nakonec v roce 1525 skutečně došlo, avšak po necelých dvou letech byla kvůli nevoli Ferdinanda I. zrušena.[4] Ten na Karlovarsku podporoval pouze mincovnu bratří Šliků v Jáchymově, kde se velmi úspěšně razily stříbrné tolary i polské groše.[5]

Jáchymov byl pro svůj potenciál již za vlády Ludvíka II. v roce 1520 rovněž upřednostněn před Horním Slavkovem, kdy byl jeho statut povýšen na svobodné královské horní město o 27 let dříve.[6] Tohoto povýšení se města Horní Slavkov a Krásno dočkaly až v roce 1547. Město Čistá obdrželo stejný statut v roce 1551.

Karlovarsko se v 16. století vyznačovalo rapidním rozvíjením hornické činnosti a to především po nálezu stříbrných rud. Pozadu ale nezůstávala ani těžba cínu, která v první polovině 16. století dosahovala svého vrcholu. Důkazem může být postavení Horního Slavkova, coby dominantního producenta cínu v Evropě, který v této době svým exportem konkuroval cínovým dolům v Devonu a Cornwallu v Anglii.[7] Tato skutečnost však přetrvala pouze do třicetileté války, kdy nastal útlum dolování cínu z důvodu vyčerpání lukrativních částí ložisek Huberova a Schnödova pně. Od této doby se již nikdy nepodařilo navázat na rozsah exportu upraveného cínu v takové míře, jako tomu bylo ve vrcholné éře krásenského revíru pod vedením Jana Pluha z Rabštejna.

Svobodné královské horní město Jáchymov nabývalo od svého založení nebývalých rozměrů, jak po stránce produkce vlastních dolů tak i strategickém významu města. Je nutné

---

[4] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 12.

[5] URBAN, Michal. (2014), s. 27.

[6] CATHRO, R. J. Joachimsthal, Czech Republic Part 1. In: *Canadian Institute of Mining Bulletin* [online]. 2005, vol. 98, no. 1085, pp. 73-75 [cit. 2015-04-02].

Retrieved from: <http://search.proquest.com/docview/200207078?accountid=17203>. ISSN 03170926.

[7] BERAN, Pavel and SEJKORA, Jiri. The Krásno Sn-W Ore District Near Horní Slavkov: Mining History, Geological and Mineralogical characteristics. In: *Journal of the Czech Geological Society* [online]. 2006, vol. 51, no. 1, pp. 3-42 [cit. 2015-04-04].

Retrieved from: <http://search.proquest.com.zdroje.vse.cz/docview/236522352?accountid=17203>.

připomenout, že v roce 1533, kdy se Jáchymov nacházel na svém pomyslném vrcholu, byl druhým největším městem (z hlediska počtu obyvatel) v Království českém.[8]

I když si Jáchymov své mincovní privilegium udržel pouze do roku 1528, jeho značné zásoby stříbra přivedli na území města tisíce horníků pátrajících po drahých kovech a žijících vesměs v provizorních obydlích. Tento populační nárůst vydržel jen do období po bitvě na Bílé hoře. V roce 1621 v Jáchymově žily pouhé dva tisíce obyvatel. Důvodem tohoto úpadku, jako v Horním Slavkově, bylo rovněž vyčerpání nejvýnosnějších ložisek, v tomto případě stříbrných. Dekadenci cínového hornictví tedy následoval v první polovině 17. století i úpadek těžby stříbra v jáchymovském revíru.

Pokles výtěžnosti stříbra byl v průběhu nahrazován těžbou kobaltových rud, o které byl po roce 1600 veliký zájem, neboť se používaly pro barvení porcelánu a skla na modro. Těžba kobaltu se však již nevyrovnala produkci cennějšího stříbra, a proto se většina horníků odebrala za prací do Saska.

O 17. století můžeme hovořit jako o století úpadku hornictví na Karlovarsku, který byl způsoben snížením výtěžnosti ložisek a úbytkem odborníků. Velký vliv na tuto situaci ale měla také třicetiletá válka, po které se snížil počet obyvatel (především mužů) a zpomalil se městský hospodářský rozvoj.

Snaha o probuzení skomírajícího hornictví na Karlovarsku vedla za vlády Habsburků k opatřením, které měly pomocí úlev, důlních výsad, imunit a zrušení desátek pozdvihnout produkci místních dolů. Ani přes tyto intervence se ale nepodařilo navrátit na původní produkční hodnoty. Důlní díla zůstala opuštěná, nezaměstnanost rostla a lesy byly vymýcené, neboť velké množství dřeva bylo dříve využito na výztuž štol, provoz hutí a aplikování těžební metody sázení ohněm.[9]

Nedostatečná zásoba dřeva v lesích na Karlovarsku tedy zvýšila cenu palivového dříví a s tím i zvedla vlnu zájmu o těžbu hnědého uhlí.

To se sice již na území Louček u Nového Sedla těžilo, ale ze zcela jiných důvodů. Místní hnědé uhlí bylo totiž specifické vyšším obsahem montánního vosku, proto se využívalo k výrobě

---

[8] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 13.

[9] Metoda sázení ohněm – *K těžbě cínové rudy byla užívána metoda "sázení ohněm" (žárové dobývání). Studená hornina byla rozpálena pomocí ohně z dřevěných hranic do co největšího žáru a následně opět vychladla. Prudké teplotní změny horniny způsobily pnutí v masívu a rozpraskání povrchové vrstvy. Po vzniklých trhlinách bylo možné lépe a hlavně snadněji odlamovat kusy rudniny pomocí špičáku nebo železka a mlátku.* (Metoda sázení ohněm. In: Historie těžby [online]. *Oddělení historické Krajského muzea v Sokolově*. BERAN, Pavel. Sokolov: Krajské muzeum Sokolov. 2013 [cit. 2015-04-08]. Dostupné z: <http://www.omks.cz/cz/vypis.php?typ=html&id=114>).

loučí již od roku 1642.[10] Tento první, hnědouhelný důl v regionu, byl pojmenovaný Kateřina a patřil původně městu Loket, který jej propůjčil rytířskému statku v již zmíněných Loučkách. Mělce uložená výchozí sloj zde umožňovala takzvanou selskou dobývku, která se vyznačovala povrchovou těžbou v mělkých jámách či velmi krátkou hlubinnou těžbou.

S těžbou hnědého uhlí pro palivové účely se započalo naplno až v 18. století. Právě v tomto období jsou doloženy první pokusy o nahrazování palivového dřeva. Z konce tohoto století jsou dochovány také nejstarší uhelné důlní mapy zahrnující i první návrhy na ražbu dědičných štol.

Rozloha a produkce dolů (s převahou selských dobývek) zastávala pouze roli lokálního zásobitele. Masivní rozvoj hnědouhelného hornictví nastává až v 19. století za použití moderních technologií a zprovoznění Buštěhradské železniční dráhy.

1.1. Hornická privilegia a práva

Od počátků hornictví na Karlovarsku docházelo k udělování zvláštních privilegií od českých panovníků, kteří si uvědomovali hospodářský význam jednotlivých obcí a měst. Jako první doložená privilegia můžeme uvést ty od Karla IV. Jedná se například o horní svobody pro město Hroznětín, povýšení Kraslic na horní město, nebo povolení k důlní činnosti na bečovském panství. Jeho syn, Zikmund Lucemburský, poté udělil městu Cheb privilegium provozovat mincovnu.

V udělování privilegií poté pokračoval i král Vladislav II. Jagellonský, který povýšil na horní město obec Krajkovou a posvětil první horní soud v Krásně. Vladislav II. se však proslavil i oslabováním horního regálu[11] vinou rozdělování práv na zlaté a stříbrné rudy mezi šlechtu.

Nelegální obchody s drahými kovy omezil až Ferdinand I. se svým Narovnáním o hory a kovy. Tato smlouva z 30. března 1534, iniciována porušováním horních práv rodem Šliků z Jáchymova, nově charakterizovala formu desátek a dbala na spořádaném prodeji drahých kovů do královských hutí. Spor se Šliky se tím ale nevyřešil a tak Ferdinand I. jejich doly následně

---

[10] JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelných lomů na Sokolovsku: od Johanna Davida Edler von Starcka po Sokolovskou uhelnou, a.s.* Sokolov: Sokolovská uhelná, 1997. s. 15. ISBN 80-238-2642-5.

[11] Horní regál – „*Byl ve středověku a namnoze až do tohoto století název pro soubor práv, jež si osobovali panovníci k dobývání nerostů. Jest zcela pochopitelno, že panovníci, vidouce veliký národohospodářsky význam nerostů, zejména některých, chtěli z tohoto bohatého zdroje samojediní těžiti.*“ (Horní regál. In: Ottův slovník naučný. 11. díl [online]. OTTO, Jan. Praha : J. Otto. 1897, s. 631 [cit. 2015-04-06]. Dostupné z: <http://archive.org/stream/ottvslovnknauni10ottogoog#page/n644/mode/2up>).

zabavil. Jedním z jeho dalších rozhodnutí byl i ochranářský patent, který zakazoval dovoz cínu ze zahraničí (v případě porušení bylo možné zabavení majetku).

Zajímavý je krok Ferdinanda III. Habsburského, nařizujícího placení horníků penězi namísto vytěžené rudy. Josef II. se pro změnu zasloužil o reformu hornických práv, kdy byl hornický majetek osvobozen od daně dědické a zároveň zanikla povinnost synů pokračovat v hornickém řemeslu po otci.

Významně se na tvorbě hornických práv podílel císař František I. Rakouský se svým dekretem o přesunu uhlí mezi nerosty spadající pod horní regál. Během svého působení následně vydal Patent o dolových mírách, upravující dosavadní dolové míry pro potřeby rozvíjejících se hnědouhelných velkolomů.[12] František I. také navázal na Josefa II. a osvobodil od dědické daně i samotné důlní podíly a veškerý důlní majetek.

Tyto subvence byly vykonávány za účelem rozvoje hornictví Českého království. Hornictví silně ovlivnil nový Obecný horní zákon (říšský zákon č. 146) z 23. května 1854, platný v monarchii Rakousko-Uherské. Jeho vydáním došlo ke zrušení původních, lokálních horních zákonů a ostatních právních ujednání z tohoto odvětví. Tato právní norma setrvala až do druhé světové války, protože 28. října 1918 Národní výbor svým recepčním zákonem č. 11/1918 potvrdil stálou platnost rakousko-uherských zákonů včetně zákona z roku 1854.[13]

1.2. Horní úřady

Za nejstarší instituci pro dohled nad hornictvím na Karlovarsku, je považován horní soud se správní funkcí sídlící od roku 1355 v Krásně. Jeho funkce, delegovaná od šlechtického rodu Rýzmburků, byla jedinečná v celé oblasti až do roku 1517, kdy došlo k založení horního úřadu v Jáchymově. Působení jáchymovského horního úřadu však v roce 1547 předčil Vrchní horní úřad v Horním Slavkově, který vznikl přesunutím úřadu z Krásna a jeho povýšením Ferdinandem I.

Další horní úřad, avšak menšího významu, byl umístěn Šliky v Přebuzi. Cílem tohoto úřadu byl dohled nad těžbou cínu na Rolavských vrchovištích. Vlivem ústupu těžby v první polovině 19. století se ale jeho potřeba vytratila, a tak zanikl.

---

[12] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 23.

[13] *Dne 28. října Národní výbor přijal zákon, kterým byl přijat rakouský právní řád a správní systém, a to: pro české země z Předlitavska a pro Slovensko a Podkarpatskou Rus ze Zalitavska. Později byl vydán pod č. 11/1918 Sbírky zákonů a nařízení, označován byl jako tzv. recepční zákon. Byl převzat i rakouský obecný horní zákon z roku 1854 jako československý horní zákon, stejně tak I báňské orgány a systém správy.* (SULDOVSKÝ, Josef. *Kronika hornictví zemí Koruny české*. 1. vyd. Ústí nad Labem: CDL Design, 2006, s. 270. ISBN 80-903760-0-2).

Jáchymovský horní úřad byl povýšen na vrchní horní úřad až v roce 1813 a na své pozici setrval do roku 1929, kdy se z něj stalo Státní báňské ředitelství.

Mimo tyto zmíněné úřady fungovali od roku 1871 takzvané revírní báňské úřady se sídly ve Stříbře a v Lokti. Ty se během roku 1934 spojily do revírního báňského úřadu se sídlem v Karlových Varech.

1.3. Počátky těžební techniky, výskyt hnědého uhlí a jeho druhy

Zkoumaná oblast Karlovarska se z geologického hlediska rozkládá na dvou hnědouhelných pánvích – chebské a sokolovské. První pokusy těžby hnědého uhlí se odehrávaly na sokolovské pánvi, a to až o století dříve než na té chebské. Zprvu se jednalo pouze o sezónní těžbu, kdy zaměstnaní nádeníci v létě pracovali na polích a během zimy těžili uhlí. Nejstarší dochovanou zmínkou je těžba již zmíněného voskového uhlí v okolí Louček. V této době docházelo k hlubinnému dobývání s průměrnou hloubkou dolů do 35 metrů. Tyto mělké dobývky se brzy staly populárními, neboť majitelům hospodářských pozemků zajišťovaly příjem během zimního období.

Problémem malých těžařů byla zvyšující se náročnost dobývání, a to z důvodu vytěžení snadno dostupných výchozích částí slojí a také z hlediska financování. Tato skutečnost následně vedla k zakládání prvních hnědouhelných družstev vlastníků s podíly, tzv. kuksy. Tyto družstva často vznikala z existujících minerálních závodů, které se od roku 1710 pokoušely nahradit palivové dřevo hnědým uhlím. Problémy se spalováním uhlí se vyřešily na začátku 19. století, zásluhou Jana Křtitela Pöschla, majitele Starosedelské těžební společnosti, kterou v roce 1769 zakoupil od hrabat Nosticů. Starosedelské těžařstvo se poté stalo první společností, významněji investující do rozvoje hnědouhelného dobývání na sloji Josef.

Potřeba investic byla podmíněna nevhodnou těžbou místního, méně kvalitního uhlí, které bylo uloženo pod vrstvou kyzových lupků. A tak byly starosedelské minerální závody, vyrábějící kamenec, skalici, oleum a síru, nuceny dovážet kvalitnější uhlí z jiných části Karlovarska. Počáteční úspora, spočívající v nahrazení dřeva, se následně vytratila a na řadu přišla otázka, jak se zbavit závislosti na jiných dolech. Řešením se stal souhlas horní správy k zaražení průzkumné jámy za účelem nalezení nového ložiska. Po úspěšném průzkumu došlo k otevření dolů Markéta, Svatá trojice, Terezie (v provozu do roku 1926) a Michal (v provozu až do roku 1958).

Do konce 19. století se jednalo ve větší míře o primitivní způsoby těžby pomocí lopat, špičáků a kopáčů s vyměnitelným ostřím.[14] Pro umožnění snadné, vodorovné přepravy

[14] Pozn.: různé typy nástrojů využívaných v hornictví velmi podrobně zaznamenal Georgius Agricola ve své šesté knize ze souboru *De re metallica libri XII*.

vytěženého uhlí pomocí trakařů, se používala metoda chodbicování. Tato prastará metoda, užívaná především u rudného hornictví, se vyznačovala hlavně nízkou výtěžností a problematickou statikou nezajištěných chodeb. Brzo byla ale postupně nahrazována rozšiřováním vyrubaných chodeb pilířováním.[15] Historická, hlubinná těžba měla však velké neduhy. Jedním z nich byl způsob výběru uhlí z chodeb, při kterém se používaly obyčejné vidle. S těmi se nabíraly pouze veliké kusy, a proto uhelný prach a malé úlomky zůstávaly v dole. To často vedlo k výbuchům a požárům. Zlepšení přišlo až s příchodem snadnější přepravy uhlí pomocí tzv. huntů (důlních vozíků), tažených koňmi malého vzrůstu či lidskou silou, a zavedením stupňových roštů. Tyto rošty nově umožňovaly spalování drobných částí uhlí, které byly dříve považovány za odpadní.

Dalším nedostatkem bylo mechanicky náročné odčerpávání spodní vody. Zprvu se používalo plnění kožených měchů či věder, které bylo kapacitně nedostačující již od počátku. Lepší výkon podávalo i primitivní vodotěžné kolo, nebo z technického hlediska zajímavý vertikální dopravník osazený džbány. Tyto technologie byly poté nahrazeny rozvodem dřevěného potrubí se systémem pump. Pumpy poháněné žentourem (zařízením na převod energie zvířat na točivý moment) dosahovaly daleko lepších výsledků a napomáhaly rozšiřování důlních děl do větší hloubky. Dříve bylo totiž běžné opustit důl, i s kvalitní zásobou, v případě nezvladatelného odčerpávání spodních vod. Skutečnou revoluci v boji horníků s vodou znamenalo ale až zavedení prvního parního čerpadla na Karlovarsku v roce 1828 na dole *Všech Svatých* u Starého Sedla.[16] Tento parní stroj byl také teprve druhým v Čechách. Po jeho zavedení došlo k nasazení obdobných čerpadel i na ostatní důlní provozy. Na odvodňování hnědouhelných dolů se podílely dále dědičné štoly. Nejstarší, uhelnou dědičnou štolou byla Svatá Anna odvodňující na 11 hlubinných dolů z okolí Louček. Po ní následovala v roce 1827 dědičná štola v Počernech u Karlových Varů, v roce 1844 Svatý Antonín u Dolního Rychnova, o rok později

---

[15] *Pilířování – Metoda hlubinného dobývání, při kterém se uhelné ložisko rozčlenilo směrnými chodbami a tzv. příčnými chodbami na malé poruby čtvercového (v hnědouhelných mocných slojích) či obdélníkového půdorysu (u černouhelných slojí) a šířce 10 – 30 metrů. Po jejich vyrubání se prostor zavalil nebo zaplnil. Mezi další způsoby hlubinného dobývání uhlí patřilo stěnování a komorování na zával. Stěnování spočívalo v těžbě uhlí v dlouhé porubní frontě a bylo využitelné pouze při plochých a mírně ukloněných slojích. Komorování na zával se používalo pouze v hnědouhelných slojích s vyšší mocností. Uhelné ložisko se rozdělilo soustavou chodeb (na sebe kolmých) po 250 metrech. Kvůli zanechávání pilířů mezi jednotlivými chodbami, bylo dosahováno pouze 40 až 60 % výrubnosti uhelných zásob.* (Pilířování. In: SMOLKA, Ivan, ed. et al. *Studie o technice v českých zemích V., 1918-1945, (1. část*). 1. vyd. Praha: Národní technické muzeum, 1995, s. 73. Sborník Národního technického muzea; č. 28. ISBN 80-7037-041-6).

[16] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 24.

Josef-Jiří ve Falknově nad Ohří (od roku 1948 Sokolov), Caroli v roce 1854 v Pile u Karlových Varů a nakonec nejmladší štola Jindřich u Chodova z roku 1924.[17] Tato impozantní díla se budovala v průměru více než deset let a dosahovala délky v řádech kilometrů. Některá z nich slouží svému účelu dodnes.

Druhým nepřítelem horníků byl špatný vzduch, respektive jeho odvětrávání. Stejně jako v případě metod odčerpávání vody, i zde došlo během několika staletí k postupným modernizacím. Vzhledem k dřívější nedostatečné vybavenosti se u mělkých dolů nejdříve používalo přirozené větrání. To spočívalo v budování větracích komor, kdy byl tah zajišťován komínovým efektem. Jedna komora vzduch přiváděla zespod dolu a druhá jej ventilovala ven. Někdy se budovaly pouze komory pro přístup čerstvého vzduchu a k ventilaci sloužila standardní těžební jáma (v případě vhodné struktury dolu). Při hlubších dobývkách ale nebylo možné zajistit přísun vzduchu přirozenou cestou, a tak jej bylo nutné rovněž čerpat. Do 1. poloviny 19. století se k čerpání vzduchu používaly měchy, vzduchové pumpy nebo uměle vytvořený podtlak. Ten byl zajištěn rozžhavenou pecí v nejhlubším bodě dolu. Horký vzduch vystoupal skrz těžební jámu a způsobil tím podtlak, který byl schopný nasávat čerstvý vzduch z vnějšku i prostřednictvím větracích komor z horních pater. Se stoletím páry a nákupem parních čerpadel na vodu, byly v některých dolech pořizovány nové parní stroje s ventilátorem. Vzduch byl za jeho pomoci do dolu buďto vháněn, anebo vyháněn. 19. století přineslo s využitím parních strojů podstatné snížení nákladů, zejména ve formě lidských zdrojů. S vývojem výkonnějších strojů se objevil značný prostor pro rozšiřování hnědouhelné těžby, která od této doby nabývala na významu i rozsahu.

Dříve velmi pracné lomové dobývání, se s příchodem industrializace stalo dostupnější a pro svojí výtěžnost vyhledávané. Původní lomové dobývání na výchozích slojích, charakteristických mělce uloženým uhlím, bylo technologicky zvladatelné, ale v případě uhelných slojí ve větších hloubkách bylo mechanicky velice náročné zajistit skrývku nadloží. Důlní provozy by musely zaměstnávat stovky horníků, aby bylo možné odstranit zeminu umístěnou nad slojí a zároveň ji přepravovat mimo důlní dílo. S využitím energie páry problém vyřešily až kolesová rypadla. Ty se na Karlovarsku vyskytovaly již od roku 1900 a svou výkonností zde zapříčinily masivní rozvoj lomového dobývání hnědého uhlí.[18] V Karlovarském

[17] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 23-29.

[18] *„Povrchové dobývání hnědouhelných ložisek (v podkrušnohorských pánvích) umožňovalo docílit poměrně vysokou těžbu s nižšími provozními náklady než hlubinnými pracemi a s vysokou výrubností. Proto počet lomů začal po roce 1918 výrazněji stoupat. Výhodou lomového dobývání bylo současné dobývání sloje v několika těžebních úsecích s relativně malou spotřebou trhavin. Byly tu i jiné výhody,*

revíru se v meziválečném období objevily také první korečková rypadla. Tyto stroje měly ještě větší výkon, protože byly vybavené otočným podvozkem.

Transport uhlí z lomů do třídíren zajišťovaly povozy, řetězové dráhy s důlními vozíky a unikátní visuté lanovky. Na Karlovarsku byly tyto lanové dráhy velmi časté, protože s nimi bylo možné překlenout náročný, kopcovitý terén a ušetřit na výkupu pozemků, neboť se kupovaly pozemky pouze pro výstavbu stožárů lanové dráhy. Výhodou byl nenáročný provoz na větší vzdálenosti. Průměrná délka těchto visutých lanových drah činila tři kilometry. Hojně zastoupené byly také pozemní lanové dráhy, tzv. řetězovky, které přepravovaly důlní vozíky přichycené k pohybujícím se řetězům. Pro umožnění rozšíření produkce dolů, byly takovéto lanové dráhy nezbytností.

Třídění dopraveného uhlí se uskutečňovalo ručně, prohazováním pomocí lopat přes síta. Tuto práci zajišťovaly především ženy. Na přelomu 19. a 20. století byly větší třídírny vybaveny již parními stroji s bubnovými síty. Ty umožňovaly rozdělení uhlí na požadované velikostní druhy. Větší části uhlí se expedovaly dále do elektráren, mour (nejjemnější částice uhlí) se transportovaly do místních briketáren.

1.3.1. Chebská hnědouhelná pánev

Nachází se v nejzápadnější části Čech a její vznik se datuje od mladších třetihor, tzv. miocén. Dělí se na oblast františkolázeňskou, odravskou a oldřichovsko-pochlovickou. Odhadem se zde nacházely zásoby využitelného uhlí o velikosti přes 1 miliardu tun.[19] Spodní mocnost uhelné sloje, vhodné k briketování, byla odhadována na průměrných 20 až 25 metrů. Vrchní, méně kvalitní, na 6 až 8 metrů. Těžba na této pánvi je datována teprve od roku 1860, a to z odravské části.[20]

Na rozdíl od sokolovské pánve se zde ale hnědouhelná těžba ve velké míře neprojevila, protože se zde nachází méně kvalitní uhlí a problematické prameny narušující těžbu. Tyto proplyněné teplé vody, významné pro lázeňství, byly zvláště nebezpečné při průvalech do důlních děl. Z tohoto důvodu byla za nejvhodnější místo k těžbě uhlí označena pouze oblast u

---

např. nebylo třeba výztuže, zvýšila se bezpečnost provozu ve srovnání s hlubinným dobýváním a mimo jiné se docílil vyšší výkon na hlavu a směnu než při práci v podzemí." (SMOLKA, Ivan, ed. et al. *Studie o technice v českých zemích V., 1918-1945, (1. část*). 1. vyd. Praha: Národní technické muzeum, 1995, s. 74. Sborník Národního technického muzea; č. 28. ISBN 80-7037-041-6).

[19] HAVLENA, Václav. *Geologie uhelných ložisek*. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1963-1965. 3 sv. s. 145.

[20] VALÁŠEK, Václav a CHYTKA, Lubomír. *Velká kronika o hnědém uhlí: minulost, současnost a budoucnost těžby hnědého uhlí v severozápadních Čechách*. 1. vyd. Plzeň: G2 studio, 2009, s. 25. ISBN 978-80-903893-4-2.

Nového Kostela, náležící k oldřichovsko-pochlovickému revíru, která byla rovněž oblastí s největšími zásobami uhlí na Chebsku. Překážkou k rozvinutí těžby po roce 1883 bylo dále vyhlášení tzv. ochranných okrsků pramenů, chránících vývěry minerálních vod. Vlivem těžby totiž došlo k zániku několika františkolázeňským pramenům, a tak byly obavy o osud ostatních na místě. Přerušení dalších pramenů by mohlo ohrozit z ekonomického hlediska důležité lázeňství.

Specifickým problém Chebska byla tektonická oblast u Nového Kostela, která častou seismickou aktivitou bezprostředně ovlivňovala bezpečnost důlních děl, nejvíce u hlubinných dolů. Přesto se zde těžba, navzdory složitým podmínkám a omezením, zahájila. Z historického pohledu však nedosahovala výsledků těžby na sokolovské pánvi.

1.3.2. Sokolovská hnědouhelná pánev

Geologickou stavbou podobná pánev, se od chebské liší starší datací a větším výskytem slojí lignitické povahy. Sokolovská pánev je situována na ploše o rozloze necelých 200 kilometrů čtverečních (chebská pánev cca. 300 km^2) a rozprostírá se od Sokolova až po Ostrov nad Ohří, včetně Karlových Varů. V této pánvi se nacházeli dohromady tři hnědouhelné sloje – Josef, Anežka a Antonín.[21] Všechny tyto sloje jsou podloženy starosedelským souvrstvím oligocénního stáří, neboli souborem kaolinických štěrkopísků, slepence a pískovce ze starších třetihor.[22] Nejvyšší mocnost má sloj Antonín, a to 27 až 32 metrů. Nepravidelnou mocnost, odhadem 15 až 50 metrů má sloj Josef. Sloj Anežka, která bývala dříve velmi žádaná pro své kvalitní uhlí, se již vytěžila.

V Karlovarské části pánve se taktéž podepsaly na těžbu proplyněné vody, díky kterým bylo vydáno hned několik nařízení k zákazu či omezení těžby v určených lokalitách. První guberniální výnos byl vydán již v roce 1761 a týkal se zákazu těžby u Rosnic blízko Karlových Varů.[23] Z archiválií jsou doložené i důlní nehody na sloji Josef u Královského Poříčí, kdy opakovaně došlo k průvalům teplých pramenů do dolů. Tyto nehody poté přímo ovlivňovaly vydatnost karlovarských pramenů, a proto byla za účelem dohledu nad kvalitou pramenů v roce 1901 založena Komise pro ochranu pramenů (německy Quellenschutzkomision). Ta nakonec problematická důlní díla nechala zavřít.

---

[21] VALÁŠEK, Václav a CHYTKA, Lubomír. (2009), s. 31.

[22] ROJIK, Petr. New Stratigraphic Subdivision of the Tertiary in the Sokolov Basin in Northwestern Bohemia. In: *Journal of the Czech Geological Society* [online]. 2004, vol. 49, no. 3, pp. 173-185 [cit. 2015-04-12]. Retrieved from: <http://search.proquest.com.zdroje.vse.cz/docview/236451635?accountid=17203>.

[23] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 45.

1.4 Starckovy minerální a důlní závody

Historie minerálních závodů na Karlovarsku má delšího trvání, než těžba a zpracování hnědého uhlí. V počátcích bylo využíváno především dřevo a kyzové břidlice z Plzeňska. Zvláštnost těchto břidlic spočívala ve zvýšeném obsahu pyritu, který obsahoval stopy mědi, niklu, stříbra, zlata, vanadu a i uranu. Vytěžené břidlice se vršily na haldy, se zajištěným průchodem vzduchu skrze dřevěné rošty, za účelem oxidace obsaženého pyritu. Ten se díky oxidaci přeměnil na síran železitý. Následné louhování břidlic vedlo k oddělení potřebného síranu na vitriolový kámen. Za pomoci suché destilace se v hutích z vitriolového kamene získávala dýmavá kyselina sírová, tzv. oleum. Provoz hutí byl ale energeticky velmi náročný. Zvláště v období nárůstu ceny palivového dřeva se stal velmi nákladným. Majitelé minerálních závodů se tedy jako první začali zajímat o možnost spalování hnědého uhlí. Od počátku 19. století, kdy se stalo dřevo plně nahraditelným, se náklady na produkci snížily a výroba nabyla na objemu. Současně s těžbou hnědého uhlí v oblasti Starého Sedla došlo k objevení možností, jak zpracovat zvláštní, kyzové uhlí. Tento druh uhlí bylo možné louhovat pro extrakci síranů. Získaný louh se nechával odstát v dřevěných sudech za účelem usazení nečistot na dně. Odpočatý louh postupně nabýval na hustotě. Ta ale nebyla dostačující, a proto jej bylo nutné zahušťovat plamenem ve vyzděných nádržích. Vypouštěním louhů do několika menších nádrží docházelo k pozvolné sedimentaci. Závěrem se získaný čistý louh vařil po celý den tak, aby měl hustotu sirupu. Po ztuhnutí se rozdrtil na prach a expedoval se v sudech do hutí vyrábějících oleum.

1.4.1. Výroba chemikálií a vzestup společnosti Johann David Starck

Zájem o výrobu dýmavé kyseliny sírové byl dán cenou kyseliny sírové a oxidu železitého na evropském trhu. Tato podnikatelská příležitost si získala pozornost mladého Johanna Davida Starcka narozeného 1. května 1770 v Kraslicích, později svobodného pána a nejbohatšího uhlobarona na Karlovarsku. Pan Starck původně začínal s výrobou krajky v Kraslicích, ale při účasti na veletrzích ve Vídni si uvědomil, že jeho krajka není dostatečně bílá a tudíž není konkurenceschopná. Po průmyslové špionáži u konkurence v saském Plavnu (německy Plauen) se dozvěděl, že zářivě bílé barvy krajek je dosahováno pomocí dýmavé kyseliny sírové, neboli olea. Aby získal znalosti technologických postupů, nechal se v továrně v Plavně zaměstnat. Se zkušenostmi se vrátil zpět do Kraslic a začal poptávat oleum. Jeho cena byla však velmi vysoká,

v průměru 160 zlatých za 1 vídeňský cent, tj. 56 kg.[24] Proto se začal zajímat o způsob, jak vyrábět oleum z vitriolového kamene získávaného z kyzového uhlí ze sloje Josef u Starého Sedla. S pomocí znalých tavičů se rozhodl zahájit vlastní výrobu olea v pronajaté slévárně u Kraslic. Ta od roku 1792 zpracovávala dovážený vitriolový kámen ze Starého Sedla.[25] Pece ve slévárně potřebovaly ale značný přísun palivového dřeva, a tak se Starck rozhodl zahájit vlastní těžbu hnědého uhlí v Davidově u Falknova. Tím urychlil svou expanzi a svůj majetek neváhal proinvestovat na skupování stagnujících minerálních závodů na Karlovarsku. Během krátkého období Johann David Starck ovládl většinu produkce českých minerálních závodů a dokázal stlačit cenu olea na desetinu. V produkci krajek se mu také velmi dařilo. S nízkou cenou olea náklady na barvení krajek rapidně poklesly a zároveň jeho produkty nabraly na kvalitě a žádanosti. Úspěšný byl rovněž způsob produkce krajek, které se vyráběly v domácnostech na zapůjčených stavech. Starck tím ušetřil náklady na provoz továrny a nasmlouvaným dodavatelům zajistil práci v jejich domovině.

V portfoliu Starckovo minerálních závodů se nacházely i jiné produkty, které díky obchodnickým schopnostem dokázal znamenitě zužitkovat a prodat. Za zmínku stojí prodej oxidu železitého v práškové formě, dříve zvaného kolkotar či caput mortuum, vzešlého ze sedimentů při výrobě olea. Z tohoto prášku se vytvářely antikorozní nátěry pro zaoceánské lodě, jejichž produkce v 19. století rostla. Poptávka po tomto aditivu byla velká a cena na trhu vysoká. Dochované údaje o exportu dokládají, že Starck tuto substanci dodával do loděnic v Hamburku. Na rozdíl od výroby českého olea, která utichla v roce 1901, po vynalezení postupu pro získávání olea katalytickým způsobem, se s produkcí oxidu železitého přestalo až kolem roku 1915. Starckovy minerální závody profitovaly také z výroby nerozpustného ultramarinu, užívaného k barvení papíru a textilií. Část závodů vyráběla také zelenou a modrou skalici. Skalice se získávala podobným způsobem, jako vitriolový kámen, akorát že se louh převařoval a sušil až do stavu krystalizace. Ta probíhala dva týdny, dokud na stěnách nádob neulpěly krystaly zelené skalice (vitriolu). Užitím zelené skalice bylo možné dezinfikovat vodu, upravovat sloučeniny barev i vlastnosti inkoustu. Modrá skalice se získávala rozpouštěním měděných materiálů v kyselině sírové, například starých patron. Její využití spočívalo v impregnaci dřeva, úpravě kůží, výrobě minerálních barviv a konzervování loveckých trofejí.

---

[24] JISKRA, Jaroslav. *Johann David Edler von Starck a jeho podíl na rozvoji hornictví a průmyslu v západních a severovýchodních Čechách koncem 18. a 19. století*. 1. vyd. Sokolov: Krajské muzeum, 2005, s. 6. ISBN 80-86630-05-6.

[25] JISKRA, Jaroslav. (2005), s. 14.

Při nadprodukci uhlí se v Davidově vyráběl také fosfor, který se získával smícháním vypálených kostí namočených v kyselině sírové s dřevěným uhlím. Tato výroba probíhala pouze v období od roku 1848 do roku 1853, protože kosti byly drahé a nedostupné.[26] V Dolním Rychnově u Falknova se ze smolného uhlí pro změnu vyráběl zvláštní druh sazí na výrobu barev, který se exportoval do Německa a Belgie. Výroba sazí byla velmi efektivní a zisková, proto vydržela až do roku 1910.[27]

Johann David Starck na Karlovarsku založil i jiné závody, které pomohly udržet jeho impérium minerálních závodů v chodu. Protože k výrobě dýmavé kyseliny sírové byly potřeba specifické nádoby pro výrobní proces a transport hotových chemikálií, byl Starck nucen nakupovat keramické výrobky ve velkém. Pro úsporu nákladů se ale rozhodl pro vlastní výrobu nádob, a tak v roce 1837 založil vlastní keramickou dílnu v Davidově, vyrábějící lahve na kyseliny, fagoty a kolmy do pecí.[28] Tímto krokem se mu opět podařilo ušetřit velkou část nákladů a zároveň novými pracovními místy zapůsobil na místní obyvatelstvo. Bohužel, statistiky zaměstnanosti v minerálních a příbuzných závodech se do dnešní doby nedochovaly. Důkazem Starckova podnikatelského talentu a úspěšného vedení vlastní společnosti jsou také cihelny, vystavované na všech vhodných místech, kde Starck zamýšlel vybudování dalších průmyslových komplexů. Od druhé poloviny 19. století pak postupně vybudoval pět cihelen. Dvě z nich byly v provozu v meziválečném období, konkrétně cihelna v Davidově a v Dolním Rychnově. Obě disponovaly lisy a korečkovými rypadly od německé firmy Raupach. Cihly vyráběné ve Starckovo cihelnách se používaly na výstavbu dělnických (hornických) kolonií, vyzdívání hlubinných dolů nebo dědičných štol, a stavbu nových fabrik.[29]

Starckova společnost vlastnila čtyři sklárny, z toho dvě na Karlovarsku. Podobně jako v případě cihelen, první sklárna vznikla v Davidově u Falknova (1851) a druhá v Dolním Rychnově (1853). Sklárna v Dolním Rychnově se specializovala na výrobu vysoce poptávaného tabulového skla. Provoz zde prošel velkým počtem modernizací a přestál obě světové války. V roce 2005 zde ale výroba definitivně utichla. Jedním z důvodů, proč magnát Starck budoval sklárny, bylo zajištění odbytu jeho vytěženého uhlí. Před příchodem Buštěhradské dráhy se totiž musel spoléhat pouze na lokální odbyt, který z velké části zajišťovaly právě jeho provozy.

---

[26] JISKRA, Jaroslav. (2005), s. 48.

[27] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 18.

[28] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Dolové a průmyslové závody, a.s., dříve J. D. Starck, Dolní Rychnov. Pracovní smlouvy s hrnčíři a topičem v olejové huti (Oleumbrenner) ve Svatavě – Davidově, (1831 – 1858), inv. č. 132, sign. MF/4, č. kart. 21.

[29] JISKRA, Jaroslav. (2005), s. 22.

1.4.2. Rozvoj hnědouhelné těžby vlivem Starckových závodů

Za počátek rozmachu v dobývání hnědého uhlí je zodpovědný Johann David Starck, zakladatel rodinného impéria, ale největším dílem k rozvoji těžby hnědého uhlí přispěl jeho syn, Johann Anton Edler von Starck. Po absolvování studií a praxi ve firmě jej ve věku necelých třiceti let Johann David jmenoval svým nástupcem. Právě dnešní část Sokolova – Davidov, byla pojmenována Johannem Antonem na počest otce. Společně s ním v roce 1831 získal na zemské výstavě v Praze zlatou medaili za představené produkty. Rodinu Starcků povýšil do šlechtického stavu . Johann Anton se mimo jiné stal členem Říšského sněmu, později Českého zemského sněmu, kde setrval bezmála dvacet let.[30] Úspěchy výroby následovaly v roce 1855, 1867 a 1873, kdy Starckovy závody obdržely ocenění za tabulová skla a minerální výrobky.

Poptávka po Starckovo produktech rostla a výroba se zvětšovala. Staré pece ve sklárnách byly přestavovány pro možnost provozu na generátorový plyn. Ten se získával v generátorech, kde docházelo ke zplyňování uhlí, popřípadě koksu, pomocí vzduchu a vodní páry. Sklářské pece na tento pohon byly poté nasazeny ve všech sklárnách na Karlovarsku, včetně proslulého závodu Moser. Hnědé uhlí z dolů patřících Starckově společnosti šlo rychle na odbyt díky zásobování vlastních provozů a lokálnímu odběru ze strany skláren, porcelánek, hutí a elektráren. Protože Starckova společnost velmi dobře profitovala, bylo možné provádět finančně nákladné investice, které posunovaly Starckovy závody nad úroveň konkurence. Příkladem je instalace parních vodotěžných zařízení ve Starém Sedle (1828) a Dolním Rychnově (1834).[31] Dále také hloubení dědičných štol na Davidovsku a Dolnorychnovsku, výstavba železničních vleček, visutých lanových drah, moderních třídících linek a briketáren. Po dokončení Buštěhradské dráhy, zapříčinily nové možnosti exportu tlak na zvyšování produkce. Například Starckovy hlubinné doly na Svatavsku - Antonín, Anežka, Josefi a Josef, po zprovoznění železniční vlečky ze stanice) v roce 1871, svou produkci ihned zdvojnásobily. S výstavbou 720 metrů dlouhé železniční vlečky do Mírové u Chodova, se ve stejném roce zvýšila rovněž produkce dolu Antonín Paduánský. V této lokalitě se poté, pro její dobrou dopravní obslužnost, otevřela řada nových dolů.

Vzrůstajícímu zájmu o těžbu hnědého uhlí na konci 19. století napomáhala průmyslová revoluce v sousedním Sasku, která stlačila ceny minerálních produktů (kamence, síry a skalice) na nízkou úroveň. Karlovarské minerální závody následně upadly do krize kvůli malé poptávce a

---

[30] ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN. 1815-1950. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation* [online]. 2007, Bd. 13, Lfg. 59, S. 100 [cit. 2015-04-15]. Aus: <http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_S/Starck_Johann-Anton_1808_1883.xml>.

[31] JISKRA, Jaroslav. (2005), s. 80.

nízkým výkupním cenám. Johann Anton byl nucen reagovat, a tak se zaměřil primárně na hnědouhelnou těžbu a fungující sklárny. Budovy bývalých minerálních závodů přestavěl na podpůrné stanice hlubinných dolů, kde se impregnovalo dřevo pro výztuž dolů, nebo se spravovaly používané parní stroje.

Johann Anton se na sklonku svého života potýkal s nedůvěrou ve své příbuzné. Do své závěti proto uvedl své zvláštní požadavky na budoucí vývoj jeho společnosti.[32] Ta se po jeho smrti měla přejmenovat na Dolové a průmyslové závody, dříve Johann David Starck a měla být odkázána rodinným příslušníkům a obchodnímu řediteli Antonu Schoblochovi. Krátce po sepsání závěti svobodný pán Johann Anton Edler von Starck zemřel. Stalo se tomu tak 22. května 1883. Ke splnění všech podmínek plynoucích ze závěti došlo až 12. října 1885, kdy byla společnost prohlášena za akciovou a její akcie byly nabídnuty investorům.[33] Startovním základním kapitálem bylo jmění ve výši 3 milionů zlatých, emitované v počtu 15 000 kusů akcií. Tento kapitál se postupně navyšoval společně s emitováním nových akcií, které skupovaly banky a velcí investoři. Jejich vlivem se ve společnosti zmenšoval podíl držitelů akcií z rodiny Starcků. Do roku 1900, kdy byl navýšen základní kapitál společnosti na 10 800 000 zlatých, skoupil většinu akcií bankéř a uhlobaron Julius Petschek z Prahy. Ten spolu se svým mladším bratrem Ignazem Petschkem za první republiky kontroloval až polovinu celkové produkce hnědého uhlí v Evropě a v Čechách vlastnil velkou část těžařských podniků na Karlovarsku a Mostecku. Starckova společnost se pod novým názvem rychle rozvíjela a své působení započala nákupem nových pozemků, modernizací původních zařízení a výstavbou nových fabrik. Sídlo společnosti se mezitím přesunulo ze Starého Sedla do Dolního Rychnova. Velké investice se uskutečnily v roce 1907, kdy společnost Dolové a průmyslové závody zahájila výstavbu elektrárny v Dolním Rychnově, ražbu dolu Nová Anežka a otvírku lomu Luitpold (česky Antonín). Zde byla skrývka od roku 1913 odklízena parním rypadlem. Byl také otevřen moderní důl Richard u Chodova, vystavěny rozsáhlé hornické kolonie a v roce 1912 ustanoveno pravidlo, které po hornících nevyžadovalo jejich vlastní hornické vybavení. Do této doby si horníci museli potřebné nástroje obstarávat vlastními silami.[34]

---

[32] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Dolové a průmyslové závody, a.s., dříve J. D. Starck, Dolní Rychnov, Listiny o převzetí majetku J. D. Starcka jeho dědici (1851 – 1895), inv. č. 2, č. kart. 1.

[33] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Dolové a průmyslové závody, a.s., dříve J. D. Starck, Dolní Rychnov. Smlouva o převodu majetku firmy J. D. Starck a spol. na Dolové a průmyslové závody, a.s., dříve J. D. Starck, v Dolním Rychnově u Sokolova (1885), inv. č. 10, č. kart. 1.

[34] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 28.

Rozvoj hnědouhelné těžby není výsledkem pouze Starckova podnikání. Na prudkém rozvoji se podílely i jiné subjekty, jejichž díla ovlivňovala formování průmyslu na Karlovarsku v nadcházejícím 20. století. Na produkci místních těžařských závodů se až z jedné čtvrtiny podílel zahraniční kapitál - převážně průmyslníků ze Saska. Mezi podnikatele saského původu patřily zejména rodiny Weinkauffů (Drážďany - Dresden), Fikentscherů (Cvikov - Zwickau) a Wähnerů (Saská Kamenice – Chemnitz).[35] Výraznou osobností byl Ing. Max Wähner - vyučený horní inženýr, který působil od roku 1911 do konce srpna roku 1918 jako vedoucí Bodenských uhelných dolů s.r.o. se sídlem v Habartově u Falknova. Po roce 1918 se stal výrobním ředitelem společnosti Dolové a průmyslové závody, dříve J. D. Starck a současně prokuristou Falknovsko-chebské důlní společnosti. Během hospodářské krize v roce 1929 byl rodinou Petschků pověřen vedením dalších koncernových společností na Karlovarsku. Dle archivních záznamů činila jeho mzda koncem třicátých let 20. století až 680 tisíc korun. V porovnání s průměrnou roční mzdou horníka, která činila 10 tisíc korun, bylo mzdové ohodnocení manažerských pozic nadstandardní.

[35] BERAN, Petr. Max Wähner – kariéra jednoho Sasa na západě Čech. *Sokolovsko: časopis obyvatel a přátel Sokolovska*. Březová: MAS Sokolovsko. 2014, 1. vyd., č. 1, s. 13.

1.5. Těžba hnědého uhlí do roku 1918

V první polovině 20. století bylo na Karlovarsku činných 18 velkých společností pro dobývání hnědého uhlí, z toho 14 jich vzniklo v druhé polovině 19. století. Evidováno bylo také 42 menších společností, které spravovaly díla nižší výtěžnosti. Odhadem se v prostoru Karlovarska, před rokem 1918, vyskytovalo až 300 dolů a lomů. Necelá polovina byla provozována soukromníky, tj. statkáři, živnostníky a rodinami. Tito lidé prováděli selské dobývky pro vlastní účely, zejména pro vytápění stavení. Úplné zmapování takových děl je nemožné, protože dobývky tohoto typu nepodléhaly evidenci. Informace o těchto dílech se dochovaly pouze v obecních kronikách.

Z dochovaných pramenů, popisujících výkony jednotlivých důlních společností, jsou patrné největší změny v produkci hnědého uhlí v roce 1871, kdy byla zprovozněna Buštěhradská dráha z Prahy do Chebu, dále v letech 1886 až 1889 při otevření hlubinných dolů Anežka (Svatava), Gustav (Habartov), Marie (Královské Poříčí), a v roce 1902 s otevřením lomu Gustav I. (Habartov). Poklesy produkce byly zaznamenané pouze po roce 1873, kdy Starckova společnost zavřela chemické závody v Davidově, a následně v roce 1894 při stávce horníků z důvodu požadavku na zkrácení pracovní doby z 12 na 10 hodin.[36] Jistý pokles také nastal v roce 1909, kvůli zatopení dolu Luitpold (Dolní Rychnov), a v období první světové války, zejména v roce 1814, kvůli odvodům horníků na frontu. Od roku 1860 do konce roku 1917 se však celková roční produkce hnědého uhlí v Karlovarském revíru zvýšila o 3 395 %. Otevíráním nových dolů a implementací moderní techniky došlo k exponenciálnímu růstu produkce. Ten dokazuje také roční produkce uhlí ve výši 1 milionu tun (1886), 2 milionů tun (1896), 3 milionů tun (1905) a 4 milionů tun (1913). Nejrychlejší růst byl v období 1886 až 1896, kdy průměrné tempo růstu činilo 7,3 % ročně. Dle dochovaných statistik (mapujících těžbu na Karlovarsku od roku 1860) se do konce první světové války vytěžilo 96 274 000 tun hnědého uhlí. Celkové množství vytěženého uhlí před rokem 1860 se (podle kvalifikovaného odhadu pana Ing. Jaroslava Jiskry Ph.D.) pohybuje na úrovni 2 741 000 tun uhlí.[37] V Karlovarském revíru se tedy od počátku hnědouhelné těžby do zániku Rakouska-Uherska vytěžilo necelých 100 milionů tun hnědého uhlí. Statistiky skrývek lomů byly vedeny až od roku 1945.

[36] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 27.

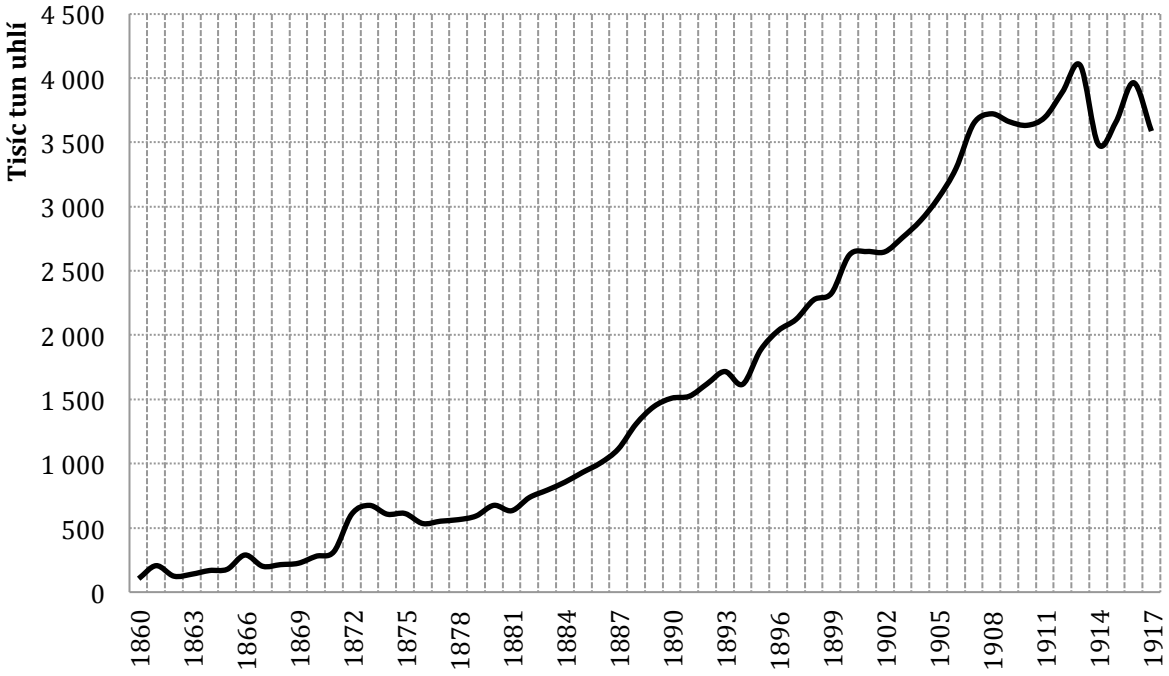
[37] Tamtéž, s. 50.

Tabulka č. 1 - Vývoj těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období let 1860 až 1917.

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1860	102 625	*1880*	675 109	*1900*	2 622 559
1861	205 830	*1881*	633 319	*1901*	2 650 411
1862	124 044	*1882*	736 018	*1902*	2 648 039
1863	139 384	*1883*	793 416	*1903*	2 760 031
1864	168 101	*1884*	855 743	*1904*	2 889 639
1865	177 685	*1885*	932 221	*1905*	3 064 974
1866	288 725	*1886*	1 005 134	*1906*	3 295 909
1867	200 706	*1887*	1 113 118	*1907*	3 646 828
1868	213 937	*1888*	1 307 651	*1908*	3 721 917
1869	224 532	*1889*	1 443 082	*1909*	3 660 404
1870	278 971	*1890*	1 508 826	*1910*	3 632 188
1871	314 643	*1891*	1 524 282	*1911*	3 694 012
1872	606 120	*1892*	1 620 735	*1912*	3 893 381
1873	674 960	*1893*	1 716 576	*1913*	4 097 426
1874	606 247	*1894*	1 617 206	*1914*	3 487 017
1875	611 731	*1895*	1 881 940	*1915*	3 657 563
1876	533 664	*1896*	2 034 496	*1916*	3 963 712
1877	552 005	*1897*	2 121 721	*1917*	3 587 189
1878	563 764	*1898*	2 274 029	-	-
1879	592 292	*1899*	2 325 984	*Celkem*	96 273 771

Zdroj: *Sokolovský revír v číslech*. Sokolov: Hnědouhelné doly a briketárny, koncern Sokolov. 1983, s. 3, tab. č. 1.

Graf č. 1 - Vývoj těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období let 1860 až 1917.

Zdroj dat: Tabulka č. 1.

2. Situace hnědouhelného hornictví v letech 1918 - 1938

Nově vznikající stát měl oproti ostatním regionům zaniklého Rakouska-Uherska dobré výchozí postavení. Na svém území měl 75 % báňského, 64 % strojírenského a 56 % železářského průmyslu bývalé monarchie. Nacházelo se zde také 86 % ložisek černého a 84 % hnědého uhlí.[38] Součástí budování Československé republiky bylo počešťování německých názvů obcí, měst a podniků. Počáteční protesty německy hovořících obyvatel vypovídaly o neochotě spolupracovat s Čechy, kterým bylo často bráněno zaujímat pracovní místa v provozech. Nezaměstnanost zde byla poměrně vysoká a chudoba v rodinách, poškozených první světovou válkou, vytvářela zášť vůči přistěhovalcům. Přesto se projevila poválečná konjunktura vyvolaná nedostatkem průmyslových výrobků ve střední Evropě, která vyvrcholila v roce 1921. Tento rok bylo vytěženo nejvíce hnědého uhlí v historii meziválečného období a zaměstnanost dosáhla svého rekordního maxima.

V následujících dvou letech pokračoval strmý pád produkce, kdy se celková těžba za rok 1923 dostala pod hranici 3 milionů tun. Toto produkční minimum se přiblížilo k hodnotám těžby v letech 1903 až 1904 a degradovalo pod hodnoty z první světové války. Tato dekadence byla způsobena tzv. nuceným svátkováním – výrazným poklesem odbytu, jehož výsledkem bylo nedobrovolné přerušování těžby.[39] K problému nedostatečného odběru produkce se přidaly stávky horníků vyvolané plošným snížením mezd. V roce 1922 byly uskutečněny dvě stávky. První mezi 21. lednem a 13. únorem, druhá mezi 30. říjnem a 8. listopadem. Následující rok horníci podnikli rekordní, sedmitýdenní stávku v období od 19. srpna do 8. října. Všechny tyto pokusy byly však ignorovány a 10 % pokles mezd byl realizován. Stávky, společně s „prosvátkovanými“ dny, srazily produkci v revíru (oproti maximu z roku 1921) o 36,5 %. Tato deprese byla doprovázena krátkodobým i trvalým propouštěním zaměstnanců.

Po kritické první polovině 30. let následovalo stabilizování a oživení průmyslu. Zákazníci ze zahraničí obnovili své pravidelné odběry a majitelé těžařských společností se navrátili k plánovaným investicím. Po obsazení Porúří francouzskými jednotkami vznikla na trhu (zejména německém) mezera plynoucí z nedostatku černého a hnědého uhlí. Pro Československé doly se tímto naskytla příležitost, jak si zajistit nová odbytiště. Proto se tuzemský uhelný

---

[38] SMOLKA, Ivan, ed. et al. *Studie o technice v českých zemích V., 1918-1945, (1. část)*. 1. vyd. Praha: Národní technické muzeum, 1995, s. 63. Sborník Národního technického muzea; č. 28. ISBN 80-7037-041-6.

[39] NS RČS 1929-1935, PS, 100. schůze, 3. února 1931, *část projevu poslance Zápotockého*. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online]. 2015 [cit. 2015-04-22]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/100schuz/s100002.htm>.

průmysl mezi lety 1924 a 1929 stal součástí mimořádné konjunktury. V nadcházejícím období optimismu docházelo k budování briketáren, třídíren a visutých lanových drah. Finance těžařů podporovaly také rozvoj měst a obcí. Význačným projektem byla výstavba kulturního střediska ve Falknově v letech 1923 až 1925. Falknovský hornický dům (německy Bergarbeiterheim) byl uveden do provozu 4. října 1925 za velké pozornosti regionálních periodik – listů Die deutsche Freisoziale či Carlsbader Volksblatt a hornických novin Glück auf![40] Místní, početná komunita horníků si toto centrum vyžádala na odboru pro sociální péči hornickou, který byl součástí Ministerstva veřejných prací.[41] Tento správní orgán se podílel na financování projektu společně s hornickými odbory, které využily příspěvky horníků a zisk z prodeje poukázek. Reprezentativní budova sloužila i české menšině, která zde pořádala kulturní programy pod záštitou Okresní péče o mládež a Národní jednoty severočeské. Z uhelných fondů, skládajících se ze stavebního fondu hornického a hornického potravinového fondu, byly dále budovány hornické kolonie, nově nazývané jako spolkové domy.[42]

Pozvolný nárůst produkce celého revíru vyvrcholil v roce 1929 v důsledku krize z nadvýroby. S krachem burzy na Wall Street v New Yorku, která byla vyvolána skepsí v nekonečný růst akcií, se v roce 1930 celosvětový trh zhroutil. Československý trh reagoval zprvu pozitivně a první vlnu krize zvládl. Dopady krize se projevily nejsilněji až v roce 1933, kdy výkonnost tuzemských podniků, v porovnání s produkcí v roce 1929, klesla na 60,2 %. V případě hnědého uhlí výkon těžby poklesl na 67 %.[43] Průmysl v Československu byl příliš veliký na to, aby si vystačil s lokálním odbytem. Proexportní zaměření první republiky se proměnilo ve značnou nevýhodu, která nutila podniky zastavovat výrobu (část dolů na Falknovsku byla v provozu pouze tři dny v týdnu) a redukovat počty zaměstnanců. Odhadem se nezaměstnanost zvýšila až na 1,3 milionu obyvatel a počet průmyslových závodů se snížil o 15

---

[40] KAVKOVÁ, Helena. *Z historie sokolovského Hornického domu* [online]. Sokolov: Městský dům kultury [cit. 2015-04-23]. Dostupné z: <http://www.mdksokolov.cz/index.php/mdk/o-nas/historie-objektu>.

[41] *Zákonem č. 2/1918 Sb. z. a n. ze dne 2. listopadu 1918 zřídil Národní výbor tzv. Nejvyšší správní úřad veřejných prací jako součást původně 12 a později (v horizontu měsíců) 17 nejvyšších správních úřadů. V krátké době byly tyto úřady opětovně přejmenovány na příslušná ministerstva. Ministerstvo veřejných prací sídlilo na Smíchově, v Prestově ulici č. 6.* (KLÍMA, Jiří. Ministerstvo veřejných prací, geneze na území českého státu. In: *Časopis stavebnictví* [online]. Brno: EXPO DATA. 2011, č. 10 [cit. 2015-04-23]. Dostupné z: < http://www.casopisstavebnictvi.cz/ministerstvo-verejnych-praci-geneze-na-uzemi-ceskeho-statu_N4783>).

[42] *Hornický dům – Památky města Sokolova* [online]. Sokolov: Městský úřad. 2014 [cit. 2015-04-23]. Dostupné z: <http://www.sokolov.cz/mesto/pamatky/hornicky-dum-26488>.

[43] SMOLKA, Ivan. (1995), s. 63.

%.[44] Výstup z krize byl pro československý průmysl problematický, neboť se začala projevovat zaostalost za vyspělejšími evropskými zeměmi na úrovni produkce i zahraničního obchodu. V Karlovarském hnědouhelném revíru se hodnota přeshraničního exportu snížila o jednu třetinu a těžba uhlí mezi lety 1929 a 1935 degradovala o 34,6 %. Stagnující úroveň těžby přetrvala do roku 1937, kdy byla znovu překročena hranice 3 milionů tun vytěženého hnědého uhlí.

Hlavní vliv na růst produkce v hornictví po roce 1934 měla zbrojní konjunktura, která reflektovala zbrojení na straně hitlerovského Německa. Tlak státu na zvýšení těžby se přenášel i do průmyslové výroby. Bezpečnostní riziko se stalo silným stimulem českého hospodářství. Odtržením pohraničí a vznikem tzv. druhé republiky ale Československo utrpělo těžkou porážku své ekonomiky. Po připojení pohraničí k Německu a Polsku byl stát připraven o 57 % těžby černého uhlí a 93,2 % těžby hnědého uhlí.[45] S německou okupací došlo k administrativním změnám – báňský průmysl se ocitl pod diktaturou říšského ministerstva hospodářství, ve formě tzv. nucené správy. Činnost nacistického ministerstva se projevovala konfiskací židovského majetku, dosazování příslušníku čisté rasy do vedoucích pozic podniku a převáděním podniků pod německé průmyslové monopoly. Po odvodech do války byly dělníci nahrazováni válečnými zajatci a politickými vězni.

Tabulka č. 2 - Vývoj těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období let 1918 až 1938.

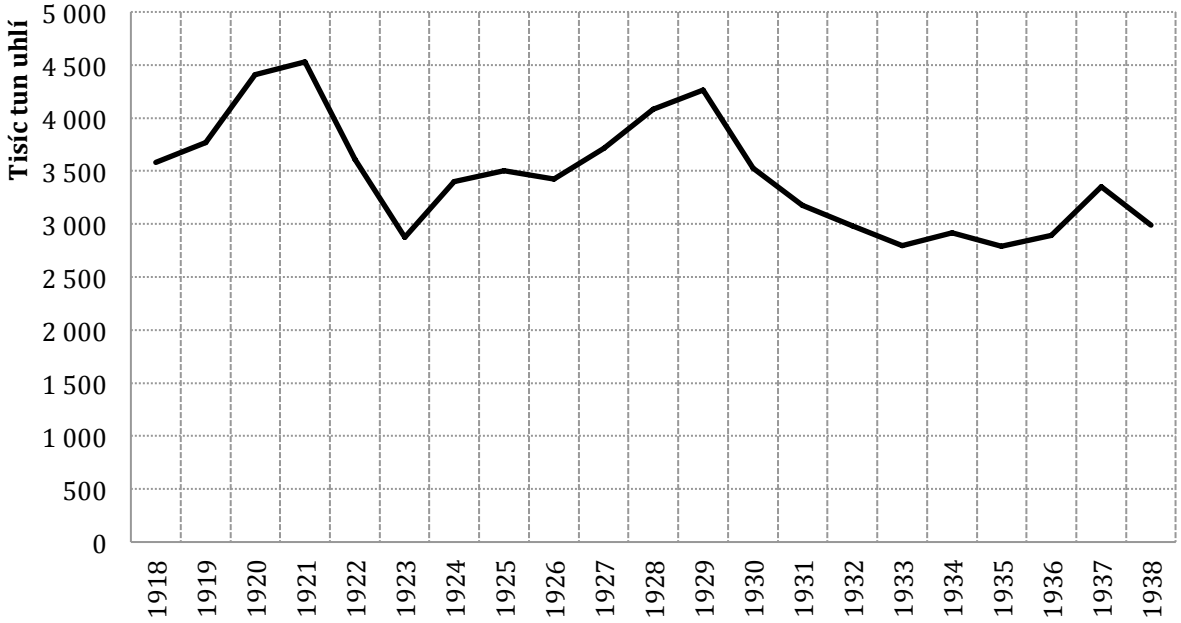
Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	3 583 558	*1929*	4 262 537
1919	3 770 576	*1930*	3 528 562
1920	4 405 840	*1931*	3 173 577
1921	4 528 137	*1932*	2 981 371
1922	3 610 327	*1933*	2 794 620
1923	2 876 306	*1934*	2 919 071
1924	3 399 744	*1935*	2 787 360
1925	3 502 750	*1936*	2 892 544
1926	3 424 400	*1937*	3 351 268
1927	3 716 156	*1938*	2 990 869
1928	4 079 676	*Celkem*	72 579 249

Zdroj: *Sokolovský revír v číslech*. Sokolov: Hnědouhelné doly a briketárny, koncern Sokolov. 1983, s. 3, tab. č. 1.

[44] VODIČKA, Milan. *Den, kdy došly prachy: jak velká krize ve 30. letech změnila životy lidí a na co se máme připravit my*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2009, s. 68. ISBN 978-80-7252-260-6.

[45] SMOLKA, Ivan. (1995), s. 64.

Graf č. 2 - Vývoj těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období let 1918 až 1938.

Zdroj dat: Tabulka č. 2.

Závěrem meziválečného období pominula všeobecná hospodářská recese a vlivem zbrojení, které si vyžádalo investice do výroby a zvýšení zaměstnanosti, se část průmyslu, včetně hnědouhelného, dostala zpět do konjunktury.[46] Od této chvíle se produkce hnědého uhlí v revíru již nikdy nedostala na úroveň v období Velké deprese.

2.1 Důlní společnosti

Atraktivita těžby hnědého uhlí a potřeba zajištění kapitálu vedla v druhé polovině 19. století k zakládání družstev a akciových společností. Tyto velké těžební společnosti svým příchodem eliminovaly svou konkurenci ve formě malých těžařů. Vlivem akumulovaného kapitálu však byly schopné efektivněji investovat do rozvoje skoupených dolů. Modernizace zastarale vybavených dolů navýšila jejich výtěžnost a umožnila rozšíření dobývaných prostor. Velké těžařské podniky investovaly také do lidského kapitálu. Příkladem je budování hornických kolonií a učilišť, zakládání spolků a poskytování sociálních služeb, zejména bezplatné lékařské pomoci. Hornické kolonie byly realizovány za účelem podpory zaměstnaných havířů a jejich rodin. Mladé rodiny si mohly obstarat byty za nízké nájemné. Podniky si tímto uvázaly

[46] RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938.* Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2008, s. 239. ISBN 978-80-246-1429-8.

kvalifikované hornické jádro, které bylo pro chod dolů nejdůležitější. Dvě třetiny práce v dolech totiž zajišťovaly nekvalifikovaní pracovníci – tahači důlních vozíků, kováři, zedníci a tesaři.[47]

Následující výběr sestává ze společností, jejichž celkový objem produkce hnědého uhlí od roku 1918 do roku 1938 byl vyšší než 1 milion tun.

2.1.1. Uhelné závody Marie Pomocná a Matyáš a.s. (1846 – 1941)

Tato společnost, jejíž jedinou náplní byla těžba hnědého uhlí, patří k nejstarším těžařským provozům na Karlovarsku. Vzniku společnosti předcházela iniciativa Johanna Lausmanna, který začal dobývat mělce uložené sloje v první polovině 19. století.[48] Jeho aktiva v roce 1842 skoupil podnikatel Matyáš Peter. Podle nového majitele byl pojmenován hlubinný důl Matyáš a oblast povrchových dolů v Podlesí u Svatavy – tzv. Peterwerk. Peterovo uhelné závody dobývaly hnědé uhlí na slojích Josef (důl Matyáš) a Antonín (důl Marie Pomocná). V roce 1891, po smrti Matyáše Petera, byla společnost prodána Rychnovskému uhelnému těžařstvu, které zahájilo rozsáhlou modernizaci provozu. Během ní došlo k výstavbě nového zázemí na povrchu, které bylo vybaveno třídící linkou, těžním strojem a elektrickým vrátkem. Třídírna uhlí, která byla společná pro oba doly, využívala tyčové rošty a nátřasná síta. Odčerpávání spodní vody zajišťovala německá rotační čerpadla od firmy Weise & Monski se sídlem v Halle u Lipska. Pro zajištění dodávek elektrické energie byla vybudována malá elektrárna, kde byl střídavý proud vyráběn generátorem napojeným na ležatý parní stroj.[49] Elektrárna sloužila pouze pro výrobní účely – poháněla čerpadla, těžní stroj, lanovky a dvě důlní lokomotivy, které byly na Karlovarsku v roce 1899 ojedinělé. Na počátku 20. století existovaly na Falknovsku pouze tři hlubinné doly vybavené elektrickými důlními lokomotivami.[50] Rychnovské uhelné těžařstvo se v roce 1908 transformovalo na společnost s ručením omezeným pod novým názvem Uhelné závody Marie Pomocná a Matyáš. Následující rok započalo lomové dobývání s korečkovými rypadly. Skrývky byly odváženy benzínovými lokomotivami. Pro transport uhlí z třídírny na nakládací rampu byly používané visuté lanovky postavené německou firmou Bleichert, taktéž původem z Lipska. Tato úspěšná firma se specializovala na výstavbu

---

[47] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 46.

[48] JISKRA, Jaroslav a MÜLLER, Miroslav. *Svatava: z historie význačné hornické a průmyslové obce*. Svatava: Obec Svatava. 2005, s. 55.

[49] JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelného hornictví na Sokolovsku, Chebsku a Karlovarsku*. 1. vyd. Sokolov : Repropag, 1993, s. 166.

[50] SARKÁNYOVÁ, Ivana. *Hornický Chodov : Bergbaustadt Chodov*. Chodov: Město Chodov, 2011, s. 22. ISBN 978-80-260-0780-7.

visutých lanovek v oblasti Porúří, v Čechách, Rusku a na Slovensku. Uhlí bylo následně exportováno po vlastní železniční vlečce napojené na úsek trati Falknov – Kraslice.

Na základě částečně dochovaných záznamů bylo do roku 1917 z dolů Marie Pomocná a Matyáš vytěženo 5 575 077 tun hnědého uhlí. Produkci těchto dolů zajišťovalo v průměru více než 400 dělníků. Maximální počet zaměstnaných, který činil 592 dělníků a 10 dozorců, byl zaznamenán v roce 1900 až 1902. Naopak nejmenší byl během první světové války, kdy v dolech pracovalo 246 dělníků.[51]

Těžba v dole Marie Pomocná utichla v roce 1919. Od této doby se těžilo pouze v dole Matyáš a v lomu Marie Pomocná. 30. června 1922 byla společnost změněna na akciovou, se základním kapitálem 5 milionů Kč. K ukončení provozu došlo 20. prosince 1940 z důvodu ztrátovosti. Zbylý majetek byl v rámci arizace 26. dubna 1941 zabaven.

V meziválečném období byla roční průměrná těžba 177 268 tun, zaměstnanost 349 dělníků a 16 dozorců. Celkem se v tomto období vytěžilo 3 722 630 tun uhlí o výhřevnosti 4 800 kcal/kg. Nejvyšší roční produkce, která činila 228 213 tun, bylo dosaženo v roce 1927. O šest let později se produkce snížila o 50 % na 114 831 tun.

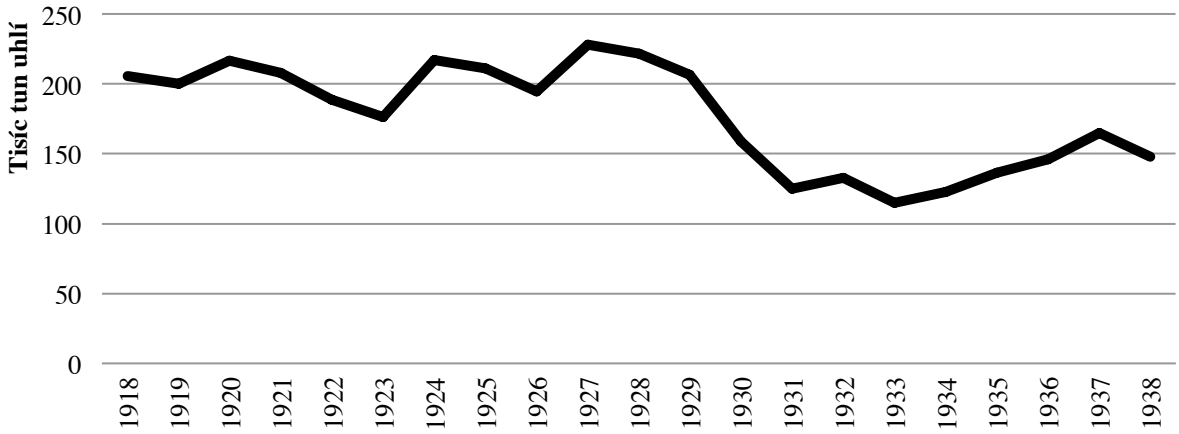
Tabulka č. 3 - Produkce společnosti Uhelné závody Marie Pomocná a Matyáš a.s. ve Svatavě - Podlesí (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	205 511	*1929*	206 308
1919	200 222	*1930*	158 774
1920	216 336	*1931*	125 189
1921	208 086	*1932*	132 621
1922	188 436	*1933*	114 831
1923	176 219	*1934*	122 895
1924	216 954	*1935*	136 192
1925	211 226	*1936*	145 816
1926	194 515	*1937*	164 871
1927	228 213	*1938*	147 724
1928	221 691	*Celkem*	3 722 630

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 59, kategorie C. ISBN:978-80-254-7338-2.

[51] JISKRA, Jaroslav. (1993), s. 167.

Graf č. 3 - Produkce společnosti Uhelné závody Marie Pomocná a Matyáš a.s. ve Svatavě - Podlesí.

Zdroj dat: Tabulka č. 3.

2.1.2. Fischerovy lesklouhelné doly s.r.o. (1857 – 1941)

Společnost vznikla z majetku statkáře a mlynáře Ferdinanda Fischera z Citic u Falknova, který skoupila rodina Weinkauffů z Drážďan společně s těžařským družstvem Laurenz. Fischer hnědé uhlí dobýval již od roku 1831 ve vlastním mělkém dole (zvaném Fischerův), který po jeho smrti v roce 1857 pozůstalí prodali, neboť neměli dostatek financí na potřebné vodotěžné zařízení pro rozšíření dolu do větších hloubek. Fischerův důl byl prodán družstvu Laurenz, které těžilo v těsném sousedství. 12. února 1875 celé družstvo odkoupil Karel Vilém Weinkauff, který ihned započal s investicemi do vybavení dolů. Tentýž rok nechal instalovat táhlové parní čerpadlo a o dva roky později vystavěl třídírnu uhlí. Od roku 1880 byl k přepravě důlních vozíků používán koňský pohon. Ten byl nahrazen lanovkami, poháněnými ležatým parním strojem, až o dvacet let později. V roce 1903 byla zprovozněna moderní třídící jednotka s kapacitou 800 tun uhlí za směnu. Toto zařízení bylo dodáno firmou Breitfeld & Daněk a jako první v revíru zajišťovalo automatické dávkování vytříděného uhlí do vagonů. Ke kompletní elektrifikaci Fischerova dolu došlo v roce 1909. Dva roky poté, 6. prosince 1911, bylo Weinkauffovo těžařstvo přeměněno na Fischerovy lesklouhelné doly s.r.o. Evidovaný základní kapitál firmy činil 1 408 536,42 Rakousko-uherských korun.[52]

Dle statistiky produkce, vedené od roku 1895, bylo do roku 1917 společností vytěženo 3 852 977 tun hnědého uhlí. Fischerovy lesklouhelné doly s.r.o. v tomto období zaměstnávaly

[52] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 27.

v průměru 308 dělníků a 10 dozorců. V průběhu Velké války byl počet dělníků snížen až o 20 %.[53]

Do roku 1920 se společnost potýkala s problémem docházejících zásob uhlí ve sloji Anežka a Josef. Proto byla v roce 1921 zahájena otvírka sloje Antonín. 15. června 1929 společnost odkoupila rodina Petschků a začlenila ji do svých Dolových a průmyslových závodů. Po prohlášení vlastnictví rodiny Petschků za nepřátelské, byl majetek bývalých Fischerovo lesklouhelných dolů 7. srpna 1940 zabaven.[54]

Mezi lety 1918 a 1938 bylo společností vytěženo dohromady 2 455 861 tun hnědého uhlí. Průměrná roční produkce činila 116 946 tun. Zaměstnaných bylo v průměru 222 dělníků a 10 dozorců. Maxima produkce bylo dosaženo v roce 1924. Poté následoval pokles výtěžnosti způsobený úbytkem uhelných zásob.

Tabulka č. 4 - Produkce společnosti Fischerovy lesklouhelné doly s.r.o. (1918 až 1938).

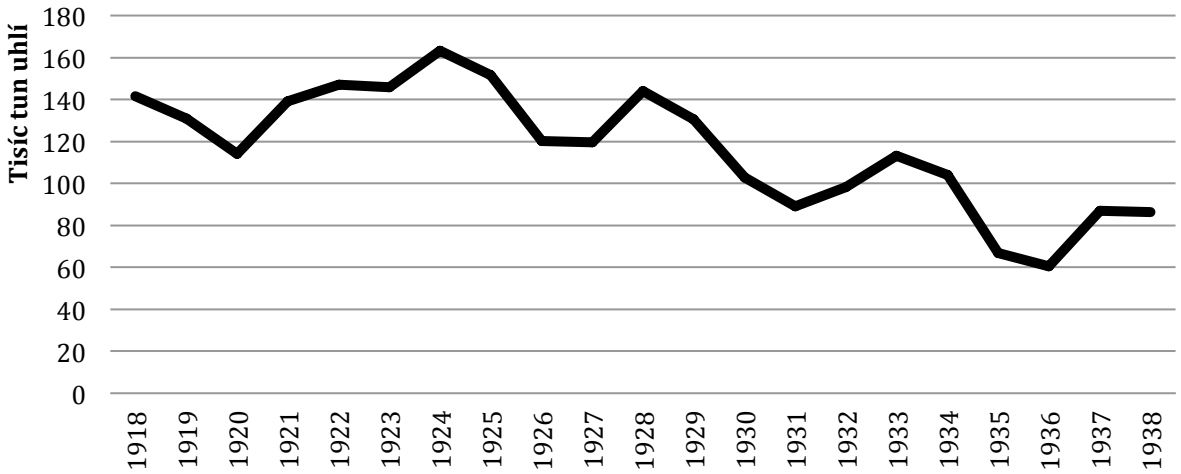
Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	141 426	*1929*	130 714
1919	130 915	*1930*	102 904
1920	114 071	*1931*	89 054
1921	139 029	*1932*	98 134
1922	147 185	*1933*	113 182
1923	145 769	*1934*	104 182
1924	163 358	*1935*	66 854
1925	151 631	*1936*	60 493
1926	120 110	*1937*	87 088
1927	119 490	*1938*	86 223
1928	144 049	*Celkem*	2 455 861

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 55, kategorie C. ISBN:978-80-254-7338-2..

[53] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Fischerovy lesklouhelné doly a.s. v Citicích. Fischer Citice - výkaznictví a statistika (1880 – 1924), inv. č. 41-42.

[54] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 27.

Graf č. 4 - Produkce společnosti Fischerovy lesklouhelné doly s.r.o.

Zdroj dat: Tabulka č. 4.

2.1.3. Bodenské uhelné doly a.s. (1869 – 1940)

Společnost byla založena rodinou Fikentscherů, která od roku 1858 do roku 1869 skoupila 14 dolů v západní části Sokolovské pánve u Habartova. V tomto okamžiku se Bodenské uhelné doly staly jednou z největších uhelných společností na Karlovarsku. Fikentscherům (v čele s Matějem Vilémem Fikentscherem) se ale nepodařilo tento podnik efektivně vést, a tak jej prodali drážďanské firmě DBKB A.G.. Ta rozsáhlý majetek modernizovala a zároveň vybudovala třídírnu s vlastní železniční vlečkou napojenou z Dasnic u Chlumu Svaté Maří (dříve jen Chlum, později Chlum nad Ohří) na dráhu Cheb – Karlovy Vary. Pomocí této vlečky byla exportována těžba z habartovského hlubinného dolu Rudolf a lomu Libík. K největším investicím došlo v období let 1898 až 1906 při nákupu vodotěžných zařízení, výstavbě dalších třídíren, řetězové lanové dráhy a malé elektrárny. Z dolu Rudolf byla produkce extrahována pomocí dvou těžebních šachet s hloubkou do 45 metrů. Následně bylo uhlí dopravováno do třídírny, kde síta typu Coxe a Klönne rozlišovala části vhodné na export a části určené pro přímé spalování ve vlastní elektrárně. Jemné částečky hnědého uhlí se v kotlech spalovaly pomocí Kudliczových roštů. Tyto rošty, vynalezené inženýrem Josefem Kudliczem z Holešovic (dříve Praha-Bubny), byly schopné poskytovat vysoký výkon kotlů při spalování odpadního uhlí.[55] Podniková elektrárna tak vyráběla dostatek energie pro celý důlní provoz a veřejnost v okolí.

[55] HAIER, Ferdinand. *Dampfkessel-Feuerungen Zur Erzielung Einer Möglichst Rauchfreien Verbrennung*. Bremen: DOGMA, 2012, S. 49. ISBN 9783955071073.

Těžba uhlí v lomu Libík probíhala nejprve metodou mlýnkování, posléze za pomoci rypadla.[56] Před těžbou byla skrývka odklízena dodavatelskou firmou, tak jako u většiny lomů na Karlovarsku. Voda z hlubiny lomu byla odčerpávána parními čerpadly od firmy Worthington. Tato firma z Brooklynu ve státě New York, částečně vlastněná skupinou Lehman Brothers, vyráběla především čerpadla pro zaoceánské a bitevní lodě. Instalace takovýchto zařízení dokazuje, že Bodenské uhelné doly investovaly do rozvoje těžby hnědého uhlí na Habartovsku značný kapitál. Modernizace provozu se ale vyplatila a byla velmi úspěšná – v roce 1907 byla hodnota produkce oproti období před modernizací trojnásobně vyšší.

Valná hromada Bodenských uhelných dolů dne 18. února 1911 změnila právní subjektivitu na společnost s ručením omezeným, která byla v roce 1924 dále přeměněna na akciovou společnost. Pestchkům se následně (prostřednictvím vlastního bankovního domu) podařilo skoupit 95 % vydaných akcií a začlenit tím Bodenské uhelné doly do svého trustu těžařských závodů.[57] Po okupaci Čech byl majetek společnosti v roce 1940 přidělen německým těžařským monopolům.

Produkce společnosti se do roku 1917 pohybovala na úrovni až 320 000 tun uhlí ročně. Průměrný počet zaměstnanců na pracovišti Rudolf a Libík byl 360 dělníků a 13 dozorců. V meziválečném období průměrná roční produkce poklesla na 217 657 tun a zaměstnanost na 298 dělníků a 11 dozorců. Dohromady bylo v Rudolfu – Libíku za doby první republiky vytěženo 4 570 789 tun uhlí. Statistiky o ostatních dolech ve vlastnictví této společnosti se nedochovaly. Většina z původních čtrnácti dolů byla zlikvidována při rozšiřování těžby na dílech Rudolf – Libík, nebo po vyčerpání uhelných zásob. Vytěžené jámy byly zasypávány nebo využívány jako obecní skládky – viz bývalý důl Apolinari u Bodenu.

---

[56] Mlýnkování (neboli nálevkování) – *Metoda povrchového dobývání, při níž se ve slojích vytvořila nálevka, do které rubané uhlí padalo a po příkrých stěnách klesalo komínem do podstavených vozíků. Pokud bylo ložisko prostoupeno propástky, používala se metoda lávkování, při níž se ručně vrtaly jednotlivé vrstvy a uhlí se obdobně sypalo do vozíků.* (SMOLKA, Ivan, ed. et al. *Studie o technice v českých zemích V., 1918-1945, (1. část*). 1. vyd. Praha: Národní technické muzeum, 1995, s. 74. Sborník Národního technického muzea; č. 28. ISBN 80-7037-041-6).

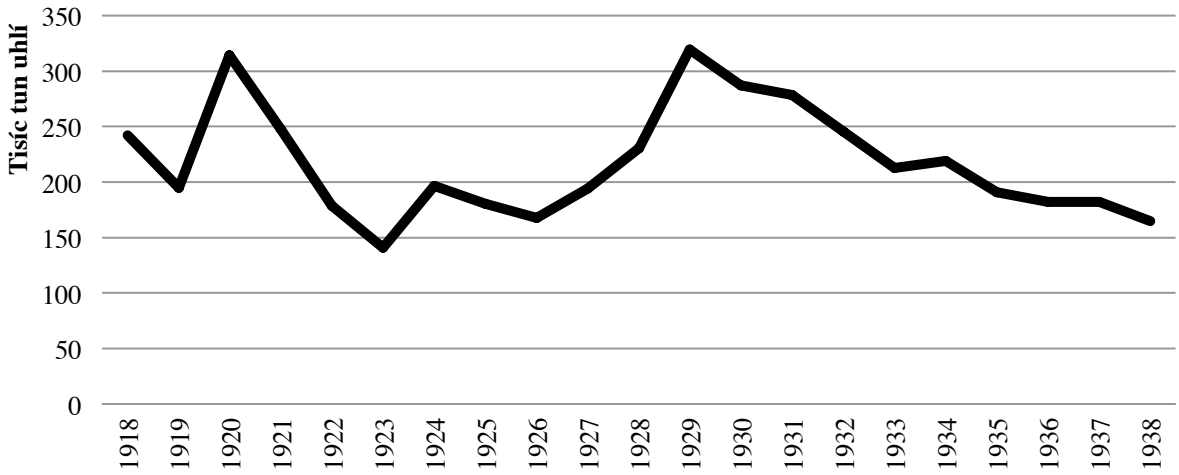
[57] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 25.

Tabulka č. 5 - Produkce společnosti Bodenské uhelné doly a.s. (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	242 334	*1929*	319 539
1919	194 926	*1930*	287 330
1920	314 383	*1931*	278 637
1921	247 922	*1932*	245 810
1922	178 479	*1933*	212 603
1923	140 838	*1934*	218 775
1924	196 626	*1935*	190 530
1925	180 282	*1936*	182 230
1926	167 831	*1937*	182 010
1927	194 316	*1938*	164 800
1928	230 588	*Celkem*	4 570 789

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 67, kategorie B. ISBN:978-80-254-7338-2. JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelného hornictví na Sokolovsku, Chebsku a Karlovarsku,* 1993. s. 300.

Graf č. 5 - Produkce společnosti Bodenské uhelné doly a.s.

Zdroj dat: Tabulka č. 5.

2.1.4. Duchcovsko-podmokelská dráha a.s. v Karlových Varech (1869 – 1946)

Původní sídlo společnosti se nacházelo v Podmoklech u Děčína, odkud její majitelé po získání koncese provozovali železniční úsek Duchcov – Podmokly. Tato trasa byla důležitá kvůli přepravě uhlí ze severozápadních Čech do Německa. Po získání kapitálu od rakouských a německých bank společnost vystavěla další tratě, například Osek – Chomutov a Rakovník – Protivín. V roce 1874 byla uskutečněna fúze s Pražsko-duchcovskou dráhou.[58] Monopol na

[58] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Duchcovsko-podmokelská dráha a.s., Karlovy Vary. Smlouvy o fúzi podniku s Pražsko-duchcovskou dráhou (1883 – 1884), inv. č. 8.

provozování těchto tratí společnosti vydržel pouze do roku 1892, kdy byly všechny železnice definitivně zestátněny. Stát ale původním vlastníkům drah vyplácel tzv. vyvlastňovací rentu. Její výše byla individuální u každého poškozeného subjektu. V případě Duchcovsko-podmokelské dráhy a.s. (dále DPD) byla renta stanovena na 1,710 milionů zlatých ročně a to až do uplynutí lhůty koncesní listiny, tedy do roku 1962.

Po ztrátě úlohy společnosti v železniční dopravě se rozhodlo o zaměření na hnědouhelnou těžbu. Nejdříve byly skoupeny významné doly na Mostecku, poté dolové míry a funkční provozy na Karlovarsku. První investicí DPD byl nákup dolu Union I. (Nové Sedlo) a dolové míry Union II. (Vintířov u Falknova). Koupě dolu Union I. byla ztrátová, protože důl se nacházel před úplným vyuhlením. K tomu došlo v roce 1902. Ztráty společnosti byly ale minimalizovány, neboť v roce 1897 byla již připravena otvírka dolu Union II. Produkce se tedy pouze přesunula do nového místa. Důl Union II. byl vybaven 115 metrů hlubokou těžní jámou a dvěma větracími jámami s hloubkou 117 a 84 metrů. Na dole byly instalovány moderní stroje, které se řadily mezi nejvýkonnější v revíru. Těžní i vodotěžný stroj měl výkon 150 PS (Pferdestärke – koňských sil). Elektrická centrála, poháněna parním strojem o výkonu 90 PS, dodávala energii na provoz lanovek, čerpadel, pásů a korečkových elevátorů směřujících do třídíren. Union II. měl k dispozici dvě třídírny vybavené nátřasnými síty a šroubovými rošty Distl-Susky. Vybrané uhlí pro export se transportovalo pomocí pásů na nakládku do vagonů. Ty jej odvážely po železniční vlečce vedoucí na nádraží v Novém Sedle. Více než 60 % vytěženého uhlí z dolu Union II. bylo exportováno do zahraničí.[59]

V roce 1898 DPD zakoupila dolové míry pro důl Adolf – Žofie v Bukovanech. S těžbou se na obou jámách začalo v roce 1900. Těžební jáma dolu Adolf dosáhla maximální hloubky 117 metrů a transport dvoupatrových klecí zajišťovala masivní těžní věž. Jáma dolu Žofie byla mělčí – její hloubka byla 85 metrů. Oba doly měly své vlastní třídírny vybavené rošty Distl-Susky a Coxe.[60] Více než polovina zdejší produkce byla (pro svou vysokou kvalitu) taktéž exportována do zahraničí. Hnědé uhlí v dolech společnosti DPD se vyznačovalo nadprůměrnou výhřevností až 7 500 kcal/kg, proto bylo v zahraničí velmi žádané. Důl Adolf – Žofie byl připojen vlastní odbočkou na železniční vlečku Dasnice – třídírna Rudolf – Libík.

Roku 1907 DPD zahájila v Novém Sedle těžbu na lomu Kaiser (Císař). K tomuto lomu náležela výkonná elektrárna vybudovaná v letech 1912 až 1913 firmou Siemens. Tato elektrárna zásobovala celé Karlovy Vary a jejich okolí, rudné a uranové doly v Jáchymově a samozřejmě

[59] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 29.

[60] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Duchcovsko-podmokelská dráha a.s., Karlovy Vary. Dokumentace strojů a zařízení – třídírna Adolf a Žofie (1899 – 1943), inv. č. 772 - 773.

také podniky DPD.[61] Do roku 1950 bylo toto zařízení, společně s elektrárnou v Dolním Rychnově, jedním z nejvýznamnějších podniků v Čechách. Uhlí z lomu Kaiser bylo primárně těženo pro potřeby elektrárny, ale část produkce byla rovněž exportována do zahraničí po krátké železniční vlečce napojené na nádraží v Novém Sedle.

DPD patřila do konce druhé světové války mezi největší producenty a zaměstnavatele v revíru. Od začátku svého působení na Karlovarsku do roku 1917 zaměstnávala na svých největších provozech v průměru 1 233 dělníků a 39 dozorců. Maximum zaměstnaných v roce 1917 činilo 1 346 dělníků a 41 dozorců. Minimálního stavu (1 030 dělníků a 37 dozorců) bylo dosaženo po odvodech v roce 1915. Celkové množství vytěženého uhlí v tomto období činilo 9 952 901 tun. Průměrná roční výtěžnost byla 665 136 tun hnědého uhlí.

V roce 1929 nechala společnost zhotovit briketárnu při dole Union II., která byla vybavena prstencovými lisy a sušícím zařízením využívajícím kouřové plyny.[62] Investice se v následujícím roce dotkly i novosedelské elektrárny, do které byla nainstalována dvojice nových turbínových agregátů a turbína na střídavý proud o výkonu 10.000 kW. Důvodem pro jejich pořízení byla přestavba elektrické sítě Karlových Varů ze stejnosměrného proudu na proud střídavý. S příchodem nacionalistů, v roce 1938, byl ředitel DPD Zikmund Schauberger pověřen odstraněním vazeb na židovské akcionáře. Po arizaci společnosti byl majetek a důlní díla přesunut pod správu Sudetendeutsche Bergbau Aktiengesellschaft Most.[63]

Za první republiky se průměrná roční produkce pohybovala na úrovni 454 536 tun uhlí a její celkový objem za toto období dosáhl 9 545 261 tun. Zaměstnáno bylo v průměru 1 066 dělníků a 48 dozorců. Nejvíce se vytěžilo v roce 1921, kdy byl zajištěn značný odbyt produkce do zahraničí. Naopak nejnižší produkce bylo dosaženo v roce 1935. Pozvolné oživení produkce následovalo až v období předválečných příprav, které si vyžádaly export uhlí do hutí a jiných zbrojařských provozů v nacistickém Německu.

---

[61] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Duchcovsko-podmokelská dráha a.s., Karlovy Vary. Zásobování města Karlovy Vary elektřinou z elektrárny Nové Sedlo (1913 – 1937), inv. č. 56.

[62] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Duchcovsko-podmokelská dráha a.s., Karlovy Vary. Výstavba briketárny Union II. (1929), inv. č. 742, poř. č. 177.

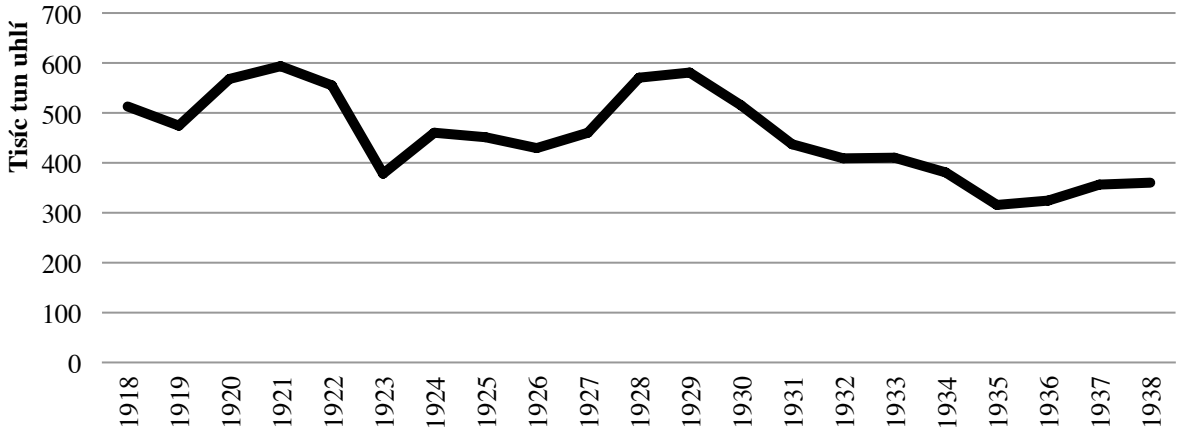
[63] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 29.

Tabulka č. 6 - Produkce společnosti Duchcovsko-podmokelská dráha v Karlových Varech a.s. (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	512 682	*1929*	581 310
1919	474 484	*1930*	515 600
1920	568 310	*1931*	437 300
1921	594 150	*1932*	408 900
1922	555 520	*1933*	410 300
1923	378 220	*1934*	380 815
1924	460 300	*1935*	315 550
1925	451 500	*1936*	323 850
1926	429 700	*1937*	356 120
1927	459 800	*1938*	360 600
1928	570 250	*Celkem*	9 545 261

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 52, kategorie B. ISBN:978-80-254-7338-2. JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelného hornictví na Sokolovsku, Chebsku a Karlovarsku,* 1993. s. 189.

Graf č. 6 - Produkce společnosti Duchcovsko-podmokelská dráha a.s. v Karlových Varech.

Zdroj dat: Tabulka č. 6.

2.1.5. Kynšperské uhelné doly a briketárny (1870 – 1939)

Důvodem pro založení podniku bylo zprovoznění Buštěhradské dráhy na úseku Cheb – Chomutov. Společnost byla pojmenována Königsberger Bergbaugesellschaft a jejími zakladateli byli říšskoněmečtí a holandští těžaři. V roce 1876 došlo ke změnám v představenstvu společnosti, které s sebou přinesly změnu názvu na Königsberger Kohlengewerkschaft, tzn. Kynšperskou uhelnou společnost (dále KUS).[64] V tomto roce byla zahájena těžba na dole Mikuláš. Poptávka po briketách v tuzemsku a zahraničí dovedla KUS k výstavbě dvou briketáren

[64] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 24.

v letech 1880 a 1890. Tyto zpracovatelské provozy byly první svého druhu v Čechách. Doba jejich fungování je nejdelší ze všech ostatních briketáren na Karlovarsku. Briketárna Kynšperk I. byla činná od roku 1880 do roku 1946. Druhá briketárna (Kynšperk II.) fungovala v období let 1890 až 1954. Oba tyto provozy využívaly k výrobě briket měkké hnědé uhlí z východní části Chebské pánve. Toto hnědé uhlí se vyznačovalo vysokým podílem vody (48 až 50 %) a nižší výhřevností. Pomocí technologicky náročného procesu se toto uhlí nižší jakosti přetvářelo na kvalitní a energeticky výkonnější brikety. Výhřevnost dobývaného uhlí byla pouze 2 800 – 3 600 kcal/kg, zatímco výhřevnost briket byla 5 600 až 5 800 kcal/kg. Vyrubané uhlí se nejprve rozdrtilo v dezintegrátorech a následně usušilo v sušárně. Proces sušení probíhal v talířových pecích nebo v parních sušičích značky Schulz. Získaná substance se lisovala do forem různých tvarů a velikostí. Aby bylo možné zachovat maximální produkci briketáren, bylo nutné rozfárat nové těžební prostory. Dodávku hnědého uhlí nově zajišťoval hlubinný důl Boží Požehnání a stejnojmenný lom. Celá produkce z těchto prostor byla využívána pouze pro účely briketáren. Hodnota přímého prodeje uhlí byla v případě KUS zanedbatelná. V prodeji a exportu briket si KUS zajistila monopolní postavení, které zajišťovalo dobrou ziskovost. 18. února 1911 byl název firmy potřetí změněn do konečné podoby – Königsberger Kohlen und Brikettenwerke GmbH., tj. Kynšperské uhelné doly a briketárny s.r.o.[65]

Průměrná roční produkce dolu a lomu Boží Požehnání byla 235 524 tun uhlí. Do začátku meziválečného období se zde vytěžilo 4 874 944 tun hnědého uhlí, ze kterého bylo vyrobeno 2 346 828 tun briket. Odbyt vyrobených briket byl ze 42 % v Rakousku-Uhersku. Zbylých 58 % bylo expedováno do Německa, Švýcarska a Itálie.[66] Na těžbě se podílelo v průměru 391 dělníků a 20 dozorců. V briketárnách Kynšperk I. a II. bylo zaměstnáno v průměru 160 dělníků a 9 dozorců.[67]

V roce 1918, po úmrtí vládního rady Gustava Biehla, se vedení společnosti ujal Dr. Otto Petschek, který zemřel o dva roky později. Spojení s bankovním domem Petschků se však udrželo. Usnesením valné hromady byla společnost 26. února 1925 přeměněna na akciovou, se základním kapitálem 2 milionů Kč. Stejně jako u ostatních těžařských společností, byla hospodářská činnost kynšperských dolů pod státním dohledem. Státní dozor se ale potýkal s politickým vlivem Petschků, a jejich monopolní postavení na Karlovarsku proto nedokázal

[65] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Kynšperské uhelné doly a briketárny, Dolní Rychnov. Přeměna těžařstva na společnost s ručením omezeným (1911), inv. č. 212.

[66] JISKRA, Jaroslav. (1993), s. 22.

[67] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Kynšperské uhelné doly a briketárny, Dolní Rychnov. Podniková statistika povrchových a lignitových dolů (1907 – 1936), inv. č. 90, fas. č. 2.

regulovat. K začlenění kynšperské společnosti do trustu Dolových a průmyslových závodů došlo v roce 1927, za pomoci inženýra Maxe Wähnera. V následujících letech byly uskutečněny investice do modernizace briketáren, výstavbě lanových drah a rozšíření správních budov společnosti. V roce 1931 byla zprovozněna malá elektrárna u briketárny Kynšperk I. a světlomety pro osvětlení areálu lomu.[68] Těžba uhlí i výroba briket dosáhla svého maxima v roce 1929. Minima zde bylo dosaženo v roce 1936, kdy se k dozvukům krize přidalo částečné vyuhlení hnědouhelné pánve mezi Kynšperkem nad Ohří a Pochlovicemi. K zániku společnosti došlo v létě roku 1939, kdy se společnost Dolové a průmyslové závody při uplatnění arizace zmocnila všech akcií.[69]

Mezi první a druhou světovou válkou kynšperská společnost v průměru těžila 269 499 tun uhlí a produkovala 110 100 tun briket ročně. Celkem bylo v tomto období vytěženo 5 659 475 tun uhlí a vyprodukováno 2 312 062 tun briket. Na hlubině, v lomu a briketárnách bylo zaměstnáno v průměru 530 dělníků a 26 dozorců. K radikálnímu snížení těžby uhlí došlo v roce 1923, a to kvůli kombinaci stávkujících zaměstnanců a nuceného svátkování z důvodu nezajištěného odbytu. Briketárny se při této krizi udržely na své běžné produkční úrovni, protože čerpaly ze záložních zdrojů vyrubaného uhlí.

Tabulka č. 7 - Produkce společnosti Kynšperské uhelné doly a briketárny a.s. (1918 až 1938).

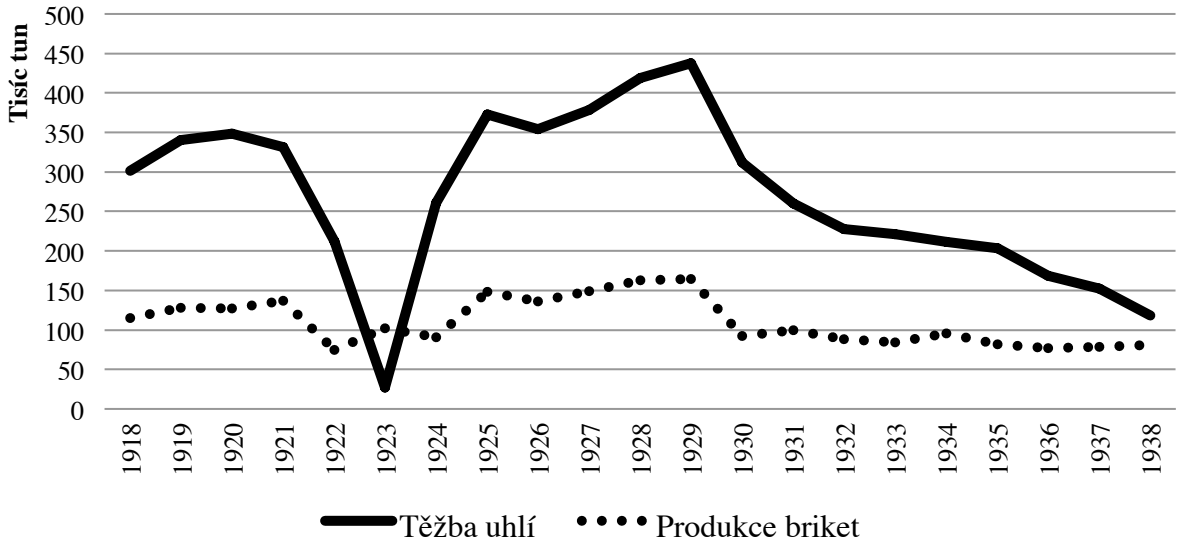
Rok	Těžba uhlí (t)	Výroba briket (t)	Rok	Těžba uhlí (t)	Výroba briket (t)
1918	301 056	114 663	*1929*	437 791	164 189
1919	340 074	128 302	*1930*	312 209	92 073
1920	348 465	126 894	*1931*	260 170	99 384
1921	331 096	137 247	*1932*	227 907	88 096
1922	212 195	74 719	*1933*	221 298	83 936
1923	27 104	102 471	*1934*	211 220	95 856
1924	261 237	90 815	*1935*	203 499	82 071
1925	372 534	148 402	*1936*	168 877	76 574
1926	354 322	136 090	*1937*	152 478	78 200
1927	378 557	148 744	*1938*	118 370	80 737
1928	419 016	162 599	*Celkem*	5 659 475	2 312 062

Zdroj: Údaje o produkci briketáren Kynšperk I. a II. In: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 87, ISBN:978-80-254-7338-2.

[68] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Kynšperské uhelné doly a briketárny, Dolní Rychnov. Podniková statistika: Kynšperk elektrárna (1930 - 1937), inv. č. 96, fas. č. 8.

[69] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 25.

Graf č. 7 - Produkce společnosti Kynšperské uhelné doly a briketárny a.s.

Zdroj dat: Tabulka č. 7.

2.1.6. Citicko-habartovské hnědouhelné a lesklouhelné těžařstvo (1871 – 1940)

Podnik založil vídeňský průmyslník Gutmann v roce 1871 při koupi důlních polí u Habartova. Během následujících let společnost otevřela doly Jakub (1881), Felicián (1896) a lom Gustav I. (1902). Důl Felicián vznikl po uzavření dolu Jakub a byl jedním ze tří hlubinných dolů využívajících elektrické lokomotivy. Uhlí se na povrchu transportovalo řetězovou dráhou dlouhou 1,2 kilometru na třídírnu u bývalého dolu Jakub. Součástí dolu Felicián byla malá elektrárna vyrábějící střídavý proud pro osvětlení a čerpadla. Důlní lokomotivy byly zásobovány stejnosměrným proudem. Lom Gustav I. byl vybaven korečkovým rypadlem poháněným parou a dvěma třídírnami. V lomu se také nacházel prostor, kde se odtěžovaly sklářské písky. Značná část produkce byla exportována do zahraničí po železniční vlečce napojené ke stanici Dasnice, kterou využívaly i doly Adolf-Žofie a Rudolf-Libík. Nákladový prostor u vlečky byl od roku 1904 vybaven vagonovou váhou.

Protože se podnik rozhodl zužitkovat neodbytelný uhelný mour, byla v roce 1906 uvedena do provozu briketárna Gustav, která svou produkcí převýšila výrobní kapacitu briketáren Kynšperk I. a II. Briketárna Gustav se stala také jednou z nejdéle fungujících na Karlovarsku. Výroba zde probíhala až do roku 1967. Od roku 1912 byl tento provoz vybaven šesti parními lisy. Těžené uhlí z lomu Gustav dosahovalo průměrné výhřevnosti 4 140 kcal/kg.

Vyráběné brikety měly výhřevnost 6 320 kcal/kg. Jejich prodej směřoval z dvou třetin do zahraničí.[70]

Do roku 1917 těžařstvo vytěžilo celkem 5 246 403 tun hnědého uhlí a vyprodukovalo 446 000 tun vodovzdorných briket. Nejvyšší roční těžby – 477 546 tun – bylo dosaženo v roce 1913.[71] Tento rok byl pro společnost významný rovněž z hlediska počtu zaměstnaných, který činil 895 dělníků a 28 horníků. Rostoucí produktivita společnosti byla zastavena s příchodem první světové války, která zapříčinila úbytek personálu o 25 %.

V roce 1920 se sídlo společnosti přesunulo z Vídně do Karlových Varů a následující rok byl zaražen důl s názvem Vlečná jáma (německy Schleppschacht) v Bukovanech u Habartova. Z tohoto dolu bylo hnědé uhlí, o výhřevnosti 5 050 kcal/kg, transportováno pomocí visuté lanové dráhy přímo do briketárny Gustav. Změny ve vlastnictví společnosti se uskutečnily v roce 1924, když rodina Gutmannů prodala svůj většinový podíl Duchcovské uhelné společnosti z Teplic a bankovnímu domu Petschků.[72] Přidružení těžařstva do portfolia Petschků přispělo k monopolizaci jejich uhelného podnikání na Karlovarsku. S rostoucím antisemitistickým smýšlením ve společnosti bylo i Citicko-habartovské těžařstvo, jakožto součást majetku významné židovské rodiny, označeno za nepřátelské. Proto bylo v roce 1941 začleněno do SUBAGu.[73] Tímto krokem byla ukončena sedmdesátiletá historie podniku. Hlubinná těžba na Vlečné jámě se zastavila s příchodem druhé světové války, kdy se do jejího prostoru přiblížil lom Gustav, přes který byly zbývající uhelné zásoby dotěženy. Na konci éry první republiky byl zprovozněn lom Gustav II., který se až do roku 1974 řadil mezi nejvýznamnější hnědouhelné lomy na Karlovarsku.

Od konce první světové války do okupace Československa těžařstvo na svých dolech vytěžilo celkem 7 904 874 tun hnědého uhlí, z jehož části bylo vyrobeno 1 223 917 tun briket. Průměrná roční těžba činila 376 422 tun uhlí. Briket bylo ročně vyprodukováno v průměru 58 282 tun. Počet zaměstnanců na těžbě činil v průměru 742 dělníků a 22 dozorců.

---

[70] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Citicko-habartovské uhelné těžařstvo, Citice. Dějiny těžařstva v letech 1871 až 1941 (1941), inv. č. 12a.

[71] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Citicko-habartovské uhelné těžařstvo, Citice. Provozní a statistické údaje (1913 – 1939), inv. č. 37.

[72] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 25.

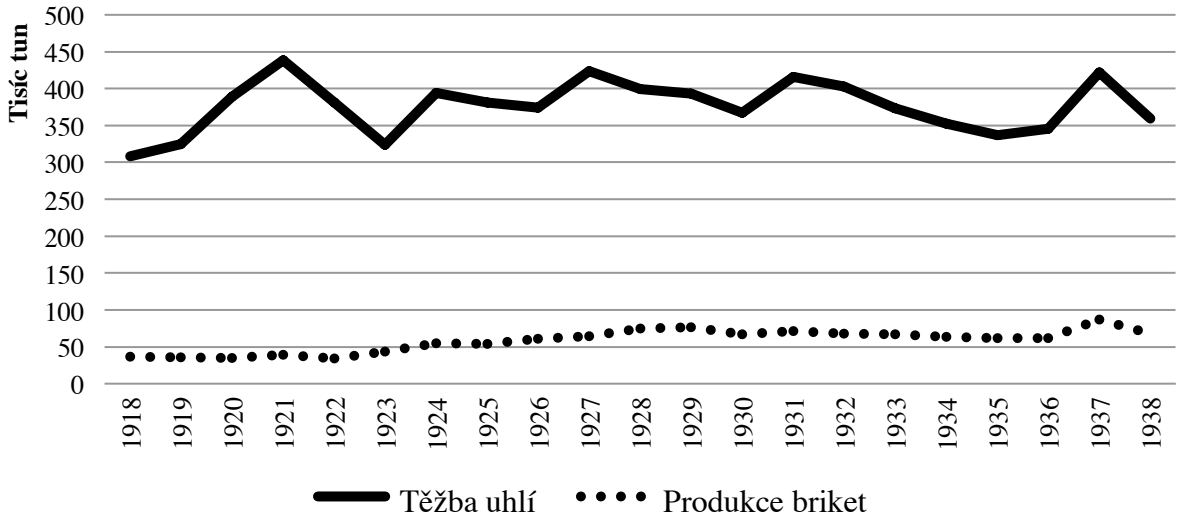
[73] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s*. Citicko-habartovské uhelné těžařstvo, Citice. Dobrozdání o těžařstvu: příprava fúze těžařstva se Sudetoněmeckou báňskou a.s. (1940), inv. č. 5.

Tabulka č. 8 - Produkce společnosti Citicko-habartovské hnědouhelné a lesklouhelné těžařstvo. (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Výroba briket (t)	Rok	Těžba uhlí (t)	Výroba briket (t)
1918	307 834	37 000	*1929*	392 898	76 793
1919	324 844	36 000	*1930*	366 966	66 904
1920	388 958	34 787	*1931*	416 235	71 481
1921	438 730	39 112	*1932*	402 669	67 574
1922	381 001	34 176	*1933*	373 417	67 120
1923	323 730	43 600	*1934*	352 325	63 071
1924	393 819	54 577	*1935*	336 849	61 759
1925	381 132	53 852	*1936*	345 502	61 568
1926	374 193	61 121	*1937*	421 618	86 847
1927	423 917	64 192	*1938*	359 234	67 587
1928	399 003	74 796	*Celkem*	7 904 874	1 223 917

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelného hornictví na Sokolovsku, Chebsku a Karlovarsku,* 1993. s. 267. Údaje o produkci briketárny Gustav u Habartova: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 86, ISBN:978-80-254-7338-2.

Graf č. 8 - Produkce společnosti Citicko-habartovské hnědouhelné a lesklouhelné těžařstvo.

Zdroj dat: Tabulka č. 8.

2.1.7. Dasnicko-hlavenské hnědouhelné těžařstvo (1873 – 1940) a Falknovsko-grassetské hnědouhelné těžařstvo (1873 – 1940)

Tyto těžařstva spojoval rok uvedení do provozu i rok ukončení činnosti, ale vedení podniku a majitelé byli odlišní. Dasnicko-hlavenské těžařstvo bylo součástí továrny na výrobu minerálních olejů a parafínu se sídlem ve Výmaru, zatímco Falknovsko-grassetské těžařstvo

patřilo Rotavským železárnám, respektive od roku 1909 Rotavsko-nejdeckým železárnám.[74] Dasnicko-hlavenská společnost provozovala doly Šťastná pomoc a Anna Marie a vlastnila dolové míry Josef V. – IX. Doly byly od roku 1879 napojeny na Buštěhradskou dráhu odbočkou ze železniční vlečky Dasnice – Rudolf-Libík. Statistické údaje o výkonech tohoto těžařstva se nedochovaly. Od 22. května 1901 bylo Dasnicko-hlavenské těžařstvo začleněno do konglomerátu Dolových a průmyslových závodů. Samostatná právní subjektivita byla zachována do 8. srpna 1940.[75]

Falknovsko-grassetské těžařstvo obhospodařovalo 176 metrů hluboký důl Bedřich-Anna v bývalé obci Jehličná u Královského Poříčí. Dnes je tato oblast součástí velkolomu Jiří. Důl Bedřich-Anna byl vybaven výkonným těžním strojem od pražské firmy Breitfeld a Daněk o síle 150 PS. Z důvodu enormního výskytu jedovatých plynů bylo zapotřebí důl dobře odvětrávat. K tomuto účelu sloužily dvě větrné jámy a dva elektrické ventilátory značky Schiele o výkonu 1 000 m^3 vzduchu za minutu. Průměr těchto ventilátorů byl 2 500 mm.[76] Dobývané uhlí s průměrnou výhřevností bylo tříděno do pěti různých hrubostí. Expedici roztříděného uhlí zajišťovala 1 520 metrů dlouhá visutá lanová dráha vedoucí na nakládací rampu u nádraží v Novém Sedle. Průměrná roční produkce dolu Bedřich-Anna před rokem 1917 byla 65 975 tun uhlí. Celkově se mezi lety 1897 a 1917 vytěžilo 1 385 481 tun uhlí. Průměrný počet zaměstnanců se pohyboval na úrovni 176 dělníků a 9 dozorců.[77]

Po roce 1918 se Falknovsko-grassetskému těžařstvu podařilo udržet si svou průměrnou roční produkci uhlí na 82 272 tunách, vyjma období stávek v roce 1923. K likvidačnímu poklesu těžby došlo v letech 1932 – 1933, a to z důvodu silné závislosti těžařstva na odběr uhlí ze strany rotavských železáren. Světová hospodářská krize donutila v roce 1931 Rotavsko-nejdecké železárny fúzovat s pražskou Báňskou a hutní společností. Výsledkem této fúze bylo postupné přesouvání výroby do Lískovce (dnes část Frýdku-Místku) na severní Moravu.[78] Falknovsko-grassetské těžařstvo tímto ztratilo svého jediného odběratele. Z těchto důvodů bylo rozhodnuto o pozastavení těžby od 1. dubna 1932 do 15. dubna 1933. Těžba byla obnovena po dohodnutí spolupráce s těžební společností Britannia, která těžařstvo v roce 1943 odkoupila.

---

[74] KOTĚŠOVEC, Václav. *Pohledy do historie měst a obcí Kraslicka: Bublava, Jindřichovice, Kraslice, Oloví, Přebuz, Rotava, Stříbrná, Šindelová, Dolní Nivy*. 1. vyd. Praha: Ostrov, 2011, s. 182. ISBN 978-80-86289-70-0.

[75] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 33.

[76] JISKRA, Jaroslav. (1993), s. 121.

[77] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 56.

[78] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 33.

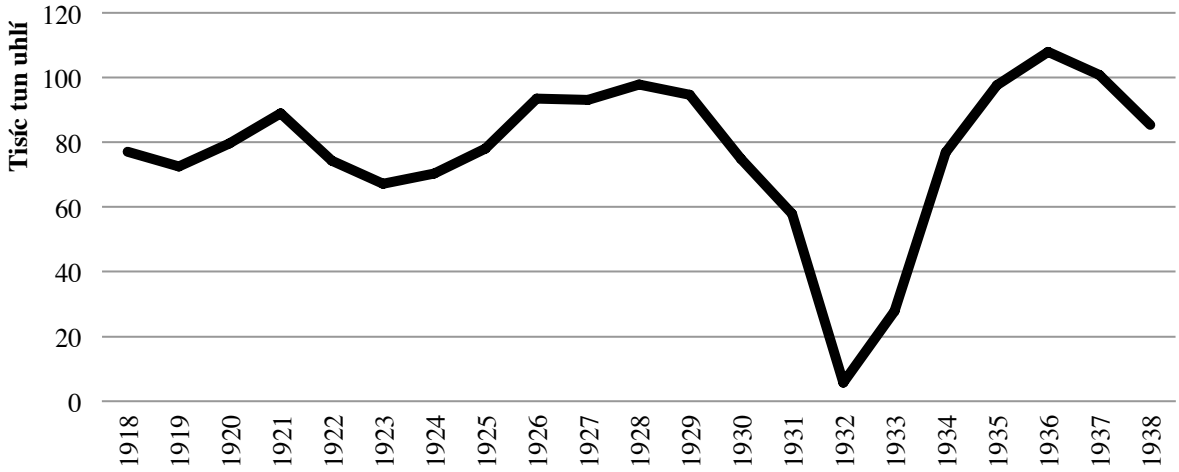
Mezi lety 1918 a 1938 činila průměrná roční těžba 77 260 tun, zaměstnanost 169 dělníků a 9 dozorců. Celkem bylo v tomto období na dole Bedřich-Anna vytěženo 1 622 457 tun hnědého uhlí.

Tabulka č. 9 - Produkce společnosti Falknovsko-grassetské hnědouhelné těžařstvo. (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	77 109	*1929*	94 628
1919	72 596	*1930*	74 988
1920	79 620	*1931*	57 919
1921	88 852	*1932*	5 745
1922	74 393	*1933*	27 900
1923	67 164	*1934*	76 795
1924	70 438	*1935*	97 600
1925	78 118	*1936*	107 998
1926	93 437	*1937*	100 907
1927	93 087	*1938*	85 337
1928	97 826	*Celkem*	1 622 457

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 56, kategorie C. ISBN:978-80-254-7338-2.

Graf č. 9 - Produkce společnosti Falknovsko-grassetské těžařstvo.

Zdroj dat: Tabulka č. 9.

2.1.8. Uhelné závody Britannia v Královském Poříčí (1880 – 1941)

Vznik této společnosti iniciovali angličtí podnikatelé uskupeni kolem sira George W. Griffitha. Ten byl v uhelném průmyslu činný od 60. let 19. století, kdy založil stejnojmennou společnost v Bohosudově u Krupky poblíž Teplic. Se svým podnikáním v roce 1880 expandoval do Královského Poříčí, kde skoupil doly Bernard (dříve Meluzína), Julián, Antonín a Hubertus. Jeho společnost zde současně otevřela velkou prodejnu potravin, která byla v provozu do roku

1947. Vybudována byla také dívčí škola pro rukodělné výrobky, mateřská škola a rozsáhlá hornická kolonie s 254 byty.[79] V roce 1889 se začalo s ražením dolu Marie, který byl tvořen dvěma hlavními jámami Marie I. a Marie II. Toto významné důlní dílo se stalo nejdéle fungujícím a nejproduktivnějším v celém sokolovském uhelném revíru. Důl byl v provozu od roku 1891 do 31. října 1991. Těžba se prováděla pilířováním a k dopravě uvnitř dolu sloužily dráhy s vozíky o celkové délce 32 kilometrů. Třídění uhlí zajišťovaly nátřasná síta Coxe a Klönne poháněná elektřinou z vlastní elektrocentrály. Ta vyráběla elektřinu pro velmi výkonná čerpadla značky AEG, ventilátory a osvětlení areálu včetně hlubiny. Nespotřebovaná elektrická energie byla dodávána do okolních vesnic a do přádelny Josef Schmiegera ve Svatavě.[80]

V roce 1907 bylo těžařstvo Britannia přeměněno ve společnost s ručením omezeným s názvem Britannia Kohlenwerke GmbH, neboli Britannia uhelné doly s.r.o. Po smrti George W. Griffitha se angličtí spolumajitelé rozhodli rozprodat své podíly ve společnosti. Ty do roku 1914 skoupil bankéř Hynek Petschek z Ústí nad Labem. Tato investice byla pro rodinu Petschků výhodná, neboť průměrná roční produkce dolu Marie do roku 1917 byla 223 595 tun uhlí, kterého se zde do té doby vytěžilo celkem 6 037 077 tun. Na dole bylo v tomto období zaměstnáno v průměru 14 dozorců a 498 dělníků.[81]

Po vzniku Československa se společnost rozhodla rozšířit své portfolio o výrobu stavebního materiálu, proto nechala vybudovat vlastní cihelnu s průměrnou roční produkcí ve výši 1,5 milionu cihel. Do roku 1927 se zde vyrobilo až 13 milionů cihel, které byly dále exportovány, nebo využívány při výstavbě budov náležících společnosti Britannia. Současně se také intenzifikovala těžba na spojených dolech Marie, ke kterým v roce 1923 přibyla třídírna o výkonu 1 200 tun vytříděného uhlí denně. Ta se řadila mezi nejvýkonnější třídírny v revíru za existence první republiky.

4. srpna 1925 valná hromada odsouhlasila proměnu ze společnosti s ručením omezeným na společnost akciovou. Základní kapitál byl stanoven ve výši 9,5 milionů Kč. Emitováno bylo 23 750 akcií s nominální hodnotou 400 Kč. Zároveň byl do čela správní rady zvolen národohospodář JUDr. Karel Engliš. Dalším členem ve správní radě byl ředitel Britannie Kurt Seebohm, Max Hensius-Mayenburg a Hynek Petschek. Uskupení správní rady se často měnilo. JUDr. Karel Engliš působil jako předseda pouze v letech 1925 – 1926 a 1929 – 1930. Hynek Petschek byl po své smrti v roce 1936 zastoupen svým synem Vilémem Petschkem. Podíly

---

[79] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Britannia uhelné doly, Královské Poříčí. Dějiny podniku Britannia v Královském Poříčí (1876 - 1941), inv. č. 1, poř. č. 1.

[80] JISKRA, Jaroslav a MÜLLER, Miroslav. (2005), s. 125.

[81] JISKRA, Jaroslav. (1993), s. 172 – 173.

Petschků ve společnosti byly v roce 1938 zabaveny v zájmu očištění podniku od židovského kapitálu. Do čela společnosti se poté postavil nacionalista Kurt Seebohm. Jeho působení mělo trvání do 31. května 1941, kdy byla společnost Britannie zlikvidována a její majetek se stal součástí nové těžařské společnosti s názvem Chebská báňská, a.s. (německy Egerländer Bergbau AG). K likvidaci dalo rozkaz Říšské ministerstvo hospodářství proto, aby byla zničena historická spojitost podniku s rodinou Petschků.[82]

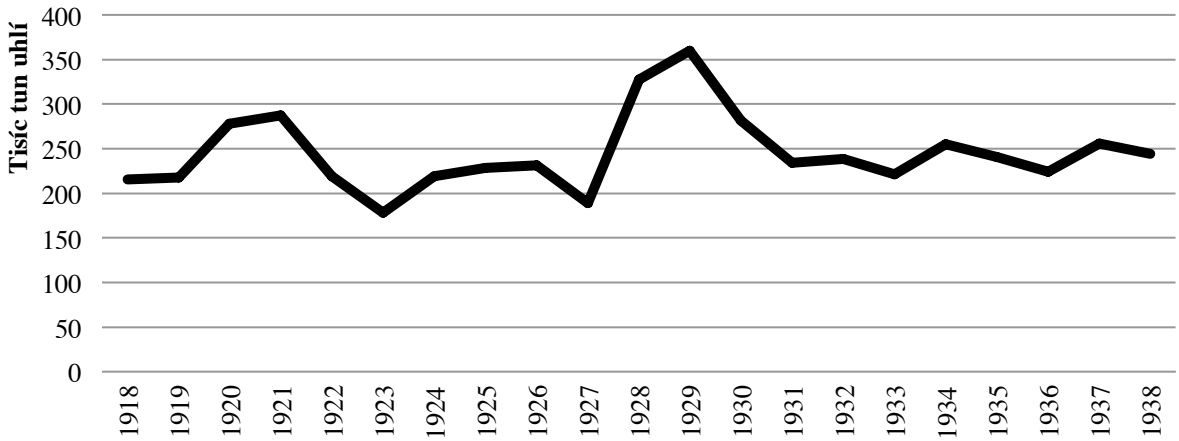
Společnost Britannia uhelné doly, a.s. v meziválečném období vytěžila na dolech Marie I. a II. v průměru 245 060 tun hnědého uhlí ročně. Celková produkce činila 5 146 252 tun. Na těžbě se podílelo v průměru 463 dělníků a 22 dozorců.

Tabulka č. 10 - Produkce společnosti Britannia uhelné doly a.s. (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	215 515	*1929*	359 937
1919	217 411	*1930*	281 617
1920	278 164	*1931*	234 324
1921	286 978	*1932*	238 700
1922	219 017	*1933*	221 191
1923	178 062	*1934*	255 172
1924	218 936	*1935*	240 575
1925	228 451	*1936*	223 932
1926	231 155	*1937*	255 870
1927	189 118	*1938*	244 494
1928	327 633	*Celkem*	5 146 252

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 60, kategorie A. ISBN:978-80-254-7338-2.

Graf č. 10 - Produkce společnosti Britannia uhelné doly a.s.

Zdroj dat: Tabulka č. 10.

[82] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 30.

2.1.9. Dolové a průmyslové závody, dříve Johann David Starck v Dolním Rychnově (1885 – 1946)

Z historického hlediska nejvýznamnější hnědouhelná společnost v revíru, navazující na tradici Starckova podnikání, se v meziválečném období řadila mezi nejproduktivnější subjekty. Od jejího vzniku v roce 1885, se cílem společnosti stalo zvyšování výrobních kapacit, nákup vhodných pozemků pro těžbu uhlí, modernizace a stavba nových provozů. Po roce 1900, kdy velkou část majetku získal bankéř Petschek, se navýšil počet investičních akcí spočívajících především v nákupu dolových měr. Značné výdaje představovalo i odklonění řeky Ohře v blízkosti dolu Antonín, který byl omezován zvyšujícími se průsaky vody. Pro tuto akci bylo 1. října 1900 založeno Falknovské družstvo pro regulaci Ohře ve Falknově. Práce na odklonění řeky Ohře trvaly až do roku 1904 a vyžádaly si 2 273 488,39 K. Akce byla prohlášena za úspěšnou, protože snížila průsaky vody v okolních dílech o dvě třetiny.[83]

V období let 1918 až 1920 společnost Dolové a průmyslové závody zahájila otvírku jednoho z největších lomů v revíru – svatavského lomu Medard. Tento lom byl činný od roku 1919 do 2003 a vytěžil až 17 % celkových uhelných zásob sokolovské pánve. Součástí lomu byla nová třídírna a železniční vlečka s nákladními rampami.[84] Dle statistik bylo na Medardu nutné odklidit v průměru 4,7 tuny skrývky pro získání 1 tuny hnědého uhlí. Skrývka byla následně zakládána v opuštěných dolech a lomech v okolí Svatavy.[85]

Vedení Dolových a průmyslových závodů nechalo v roce 1922 vystavit laboratoř pro výzkum využitelnosti hnědého uhlí. Tento ojedinělý ústav sídlil v Dolním Rychnově a jeho náplní byl výzkum zušlechtění hodnotného a odpadového uhlí.[86] Význam této laboratoře za krátkou dobu překročil hranice Československa a stal se mezinárodně uznávanou institucí. Zpočátku se laboratoř věnovala destilaci uhlí a využití jeho druhotných produktů – dehtového oleje (na silnice a střechy), výrobu benzínu a výrobu chemikálií pro farmakologii. Dále byly zkoumány možnosti výroby hnědouhelného koksu a způsoby briketování uhlí ze sokolovské pánve. Výsledkem výzkumu bylo zjištění, že se zdejší hnědé uhlí nehodí pro koksování. Pro briketování bylo shledáno za velmi vhodné.[87] Do roku 1929 se komplex laboratoře rozšířil o vlastní dílny, drtírnu, sušárnu, destilárenské zařízení a zkušební briketárnu. Personál v laboratoři, pod vedením dr. Jana Pavla von Schöntana, prováděl analýzy vzorků uhlí z celé Evropy,

[83] JISKRA, Jaroslav. (2005), s. 100.

[84] JISKRA, Jaroslav a MÜLLER, Miroslav. (2005), s. 46.

[85] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 28.

[86] JISKRA, Jaroslav. (1993), s. 240.

[87] JISKRA, Jaroslav. (2005), s. 111.

modeloval spalovací motory na prachové uhlí a zkoušel prototypy lisovacích strojů pro výrobu briket.[88]

Mezitím byl roku 1925 zvýšen kapitál společnosti na 24 milionů Kč a původní, rakouské akcie byly překolkovány v poměru 2 zlatých : 4 Koruny české. K navýšení kapitálu došlo i v roce 1930, a to na rovných 60 milionů Kč. Během meziválečného období se činnost Dolových a průmyslových závodů na Karlovarsku soustředila především na těžbu hnědého uhlí. Chemické závody byly přesunuty na Plzeňsko.[89]

Do konce první světové války činila průměrná roční produkce 756 246 tun uhlí. Během meziválečného období se jenom na nejdůležitějších dolech a lomech společnosti těžilo v průměru 581 160 tun uhlí ročně. Celkem bylo na těchto provozech vytěženo 12 204 367 tun hnědého uhlí. Průměrná úroveň zaměstnanosti činila 36 dozorců a 917 dělníků. Statistiky menších dolů ve vlastnictví Dolových a průmyslových závodů se nedochovaly. Z grafu je patrné, že největší propad produkce společnost zaznamenala v období nuceného svátkování. Naopak nejvyšší roční produkce bylo dosaženo na konci konjunktury v roce 1929. Po světové hospodářské krizi se společnosti již nepodařilo navázat na předchozí úroveň těžby.

V roce 1938, během rostoucího vlivu nacistů, se Petschkové za pomoci Pražské národní banky zbavili vlastnictví v Dolových a průmyslových závodech. Přesto v roce 1940 zemský soud v Litoměřicích rozhodl o konfiskaci společnosti kvůli nepřátelské, respektive židovské, povaze majetku. Po druhé světové válce byl do vedení společnosti dosazen inženýr Josef Formánek, který se zasloužil o značné rozšíření Dolových a průmyslových závodů a jejich začlenění do Falknovských hnědouhelných dolů a briketáren – předchůdce Sokolovské uhelné, a.s.

[88] JISKRA, Jaroslav. (2005), s. 112.

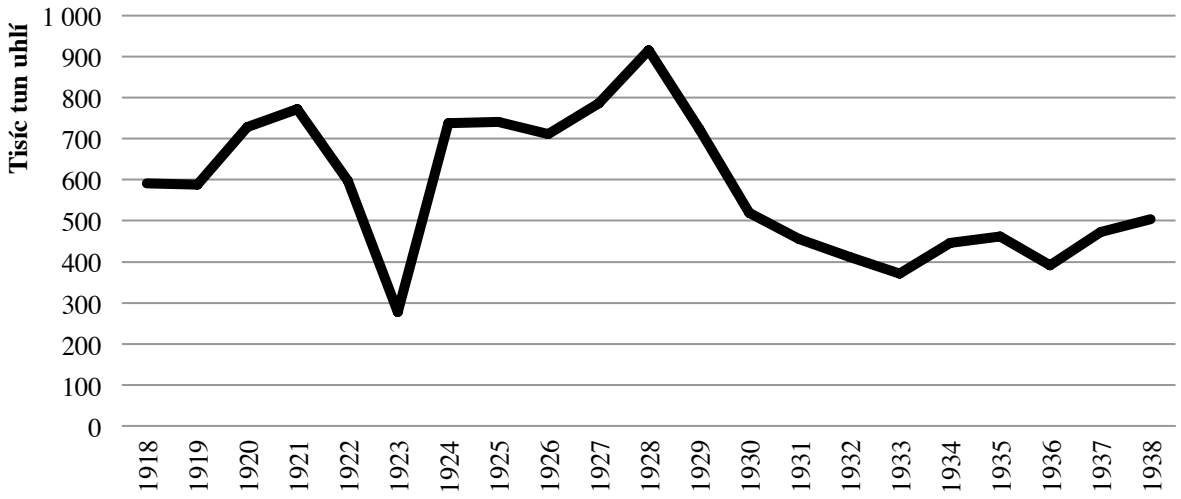
[89] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 28.

Tabulka č. 11 - Produkce provozů: Anežka (stará a nová jáma), Boghead, Luitpold a Medard ve vlastnictví společnosti Dolové a průmyslové závody, dříve J. D. Starck. (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	591 301	*1929*	724 057
1919	588 569	*1930*	520 078
1920	728 145	*1931*	455 578
1921	771 642	*1932*	411 196
1922	598 148	*1933*	370 648
1923	277 371	*1934*	445 566
1924	738 444	*1935*	461 061
1925	741 216	*1936*	391 950
1926	710 881	*1937*	473 217
1927	785 655	*1938*	503 979
1928	915 665	*Celkem*	12 204 367

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. s. 52, 63, 64 (A) kategorie B. ISBN:978-80-254-7338-2.

Graf č. 11 - Produkce provozů: Anežka (stará a nová jáma), Boghead, Luitpold a Medard ve vlastnictví společnosti Dolové a průmyslové závody, dříve J. D. Starck.

Zdroj dat: Tabulka č. 11.

2.1.10. Falknovsko-chebská důlní a.s. (1901 – 1946)

Založení společnosti předcházelo sloučení majetku Radlerovy důlní společnosti (Dolní Rychnov) a těžařstva Štěstí Požehnání (Vítkov u Falknova). Kapitál z prodeje akcií ve výši 4 500 000 Rakousko-uherských korun byl složen u bankovního domu Erlanger ve Frankfurtu.[90]

[90] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Falknovsko-chebská důlní a.s., Ústí nad Labem. Založení společnosti z těžařstva Štěstí Požehnání a Radlerovy společnosti (1901), inv. č. 1, poř. č. 1.

Majetkem společnosti byly doly Štěstí Požehnání (Vítkov), Kateřina (Lipnice), Poldi (Jenišov u Karlových Varů) a Max (Falknov). Sídlo společnosti se nacházelo ve Vídni, avšak v roce 1907 byla zřízena pobočka v Chebu. V první dekádě se společnosti velmi dařilo a z hlediska hodnoty roční produkce se řadila mezi nejvýznamnější hnědouhelná těžařstva na Karlovarsku. Během první světové války se však hospodářská situace společnosti natolik zhoršila, že došlo k vyhlášení konkurzu. Této situace využila rodina Petschků, která skoupila většinu akcií společností.

Důl Štěstí Požehnání patřil mezi zastaralá důlní díla, kde se pro cirkulaci vzduchu používala větrná pec, ve které se topilo uhlím z hlubiny. K přesouvání uhlí uvnitř dolu se využívala jednokolejná dráha s vozíky. Těžní stroj naplněné důlní vozíky vytahoval na povrch, odkud byly následně manuálně dopravovány do třídírny. Ta byla vybavena rošty Distl-Suski a síty Coxe. Vytříděné uhlí se odváželo po železniční vlečce dlouhé 4 kilometry na nádraží v Dolním Rychnově. Na tuto vlečnou dráhu byl napojen i důl Max. Důl Štěstí Požehnání byl uzavřen v roce 1923. Do této doby zde bylo v průměru dobýváno 54 765 tun uhlí ročně a zaměstnáno 7 dozorců a 169 dělníků.[91]

Hlubinný důl Kateřina se nacházel na severním výběžku sloje Josef, kde byl zaražen do hloubky 67 metrů. Odtud bylo těženo uhlí průměrné kvality, které se z třídírny expedovalo jednou z nejdelších visutých lanových drah na Karlovarsku. Tato visutá dráha od firmy Bleichert, dlouhá 3 300 metrů, vedla na nádraží v Novém Sedle. Jemné části uhlí byly zpracovávány v malé briketárně v areálu dolu Kateřina. Tato briketárna, uvedena do provozu v roce 1906, byla zpočátku zisková, ale během první světové války byla pro špatný odbyt uzavřena.[92] Do druhé poloviny roku 1918 činila průměrná roční těžba na dolu Kateřina 119 653 tun uhlí, počet dozorců 9 a počet dělníků 234.

Jenišovský důl Poldi dosáhl hloubky pouhých 45 metrů. Z hlubiny bylo odtěžováno vysoce kvalitní lesklé uhlí, které se vyznačovalo nadprůměrnou výhřevností 7 200 kcal/kg. Třídění uhlí probíhalo na jednoduché třídící lince. Střední velikost uhlí byla od dolu Poldi transportována 2,7 kilometrů dlouhou visutou lanovkou na nádraží v Chodově. Mezi lety 1900 a 1917 činila průměrná roční těžba 41 378 tun. Počet zaměstnaných se udržoval na úrovni 156 dělníků a 8 dozorců.

---

[91] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Falknovsko-chebská důlní a.s., Ústí nad Labem. Provozní statistika dolu Štěstí Požehnání ve Vítkově (1901 – 1924), inv. č. 43, fas. č. 2.

[92] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Falknovsko-chebská důlní a.s., Ústí nad Labem. Provozní statistika dolu a briketárny při dole Kateřina (1914 - 1917), inv. č. 46, poř. č. 16.

Těžba na dole Max u Falknova probíhala z důvodu zanedbatelné rentability pouze do konce roku 1906. Podle nepatrného množství dochovaných informací bylo v tomto dole zaměstnáno až 140 dělníků, kteří se podíleli na roční produkci v přibližné výši 32 tisíc tun. Falknovsko-chebská důlní a.s. do vzniku Československa vytěžila 4 074 129 tun uhlí nadprůměrné kvality, jehož značná část byla exportována do zahraničí. Průměrný stav zaměstnanců byl 560 dělníků a 24 dozorců.

Po roce 1918 se ve společnosti odehrálo několik administrativních změn, zejména přesunutí sídla z Vídně do Prahy a pobočky z Chebu do Kynšperka nad Ohří. Těžba společnosti zažila v meziválečném období prudký pokles, který byl způsoben postupným vyuhlením dolů Štěstí Požehnání, Poldi a Kateřina. Po definitivním ukončení těžby v roce 1934 byla jediným úkolem společnosti správa majetku a udržovací práce. 28. prosince 1942 byl zbývající majetek společnosti převeden do vlastnictví Dolových a průmyslových závodů.[93]

Průměrná roční těžba mezi lety 1918 až 1934 se pohybovala na úrovni 107 462 tun hnědého uhlí. Maximálních hodnot bylo dosahováno v poválečné konjunktuře. Po vyrubání uhelných zásob v dole Štěstí Požehnání se produkce společnosti (oproti průměrné úrovni těžby v letech 1918 – 1921) snížila o 50 %. Následovalo vyuhlení dolu Poldi (v roce 1927) a Kateřina (1934). V průměru bylo na těchto provozech zaměstnáno celkem 506 dělníků a 26 dozorců.

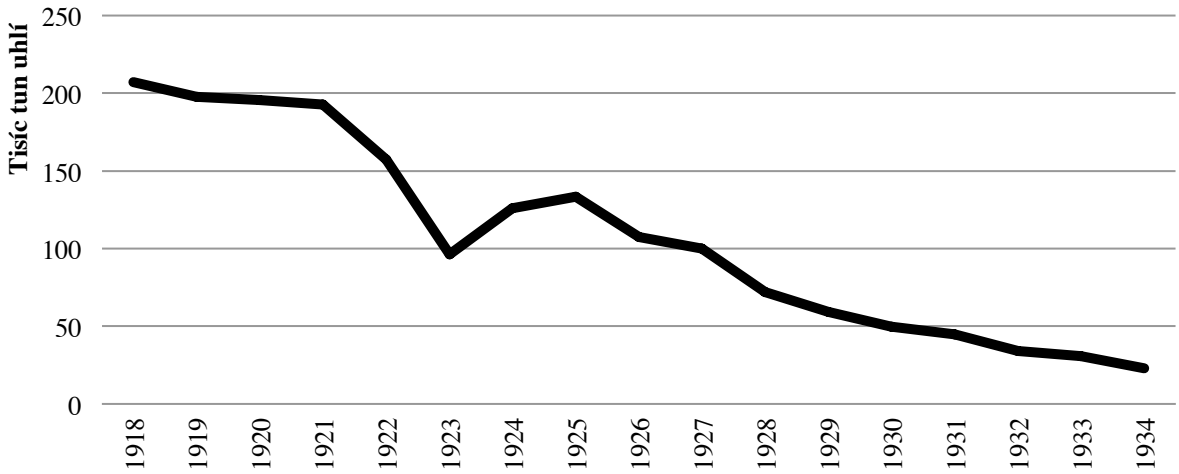
Tabulka č. 12 - Produkce společnosti Falknovsko-chebská důlní a.s. (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	207 207	*1929*	59 367
1919	197 588	*1930*	49 627
1920	195 765	*1931*	44 614
1921	192 737	*1932*	34 199
1922	157 077	*1933*	30 850
1923	96 138	*1934*	22 809
1924	126 016	*1935*	-
1925	133 344	*1936*	-
1926	107 562	*1937*	-
1927	99 839	*1938*	-
1928	72 108	*Celkem*	1 826 847

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelného hornictví na Sokolovsku, Chebsku a Karlovarsku,* 1993. s. 29.

[93] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 26.

Graf č. 12 - Produkce společnosti Falknovsko-chebská důlní a.s.

Zdroj dat: Tabulka č. 12.

2.1.11. Falknovská uhelná akciová společnost (1917 – 1934)

Tuto společnost založil obchodník Bedřich Vilém Kästner 8. února 1917 v Lomnici u Falknova. Již od počátku byla tato společnost registrována jako akciová, s počtem emitovaných akcií ve výši 20 tisíc. Z celkového počtu patřilo rodině Kästnerů 14 tisíc akcií. Zbylých 6 tisíc připadalo na zahraniční věřitele. Majetkem této důlní společnosti byly důlní pole v oblasti Lomnice, Lvova a Krásné u Falknova. Prvním krokem, který společnost podnikla, byla modernizace starého lomu v Lomnici, nově nazývaném Kästnerův lom. Těžba, s použitím parních rypadel, na něm započala 22. ledna 1918. Vytěžené uhlí se třídilo ve staré a málo výkonné třídírně, odkud bylo následně expedováno visutou lanovou drahou na falknovské nádraží. Brzy se však začala produkce lomu potýkat se špatně dostupnou slojí, proto byl 1. července 1921 vypracován návrh na otvírku hlubinného dolu. Ten se v letech 1921 - 1923 dobýval ze tří stran. Výše investice do rozšíření dobývacích prostor činila 11 759 550 Kč.[94] Hlavní štola nového dolu byla vybavena závěsnou lanovkou, která vedla v podzemí až do prostoru železniční stanice ve Falknově. Na povrch bylo uhlí dopravováno šikmým výsypným výtahem (tzv. skipem) končícím v třídírně Jiří.[95] K této třídírně nechala společnost vybudovat vlastní železniční vlečku.

Společnost Falknovská uhelná svou produkci dodávala regionálním průmyslovým podnikům. Největším odběratelem se staly sokolovské chemické závody. Od roku 1933 se pro

[94] JISKRA, Jaroslav. (1993), s. 151.

[95] JISKRA, Jaroslav. Třídírna Jiří v obvodu depa sokolovského železničního nádraží. *Sokolovsko: časopis obyvatel a přátel Sokolovska*. Březová: MAS Sokolovsko. 2013, 1. vyd., č. 1, s. 29.

potřebu tohoto kombinátu v dole Jiří těžilo tzv. reaktivní uhlí. Tento druh uhlí byl chemickými závody využíván při výrobě ferosilícia – substance využívané pro výrobu ocelových elektroplechů (pro transformátory a dynama). Během hospodářské krize se špatná ekonomická situace společnosti stala důvodem pro její likvidaci. Ta byla uskutečněna 30. dubna 1934, kdy byl majetek Falknovské uhelné začleněn do Spolku pro chemickou a hutní výrobu se sídlem ve Falknově.[96]

Během působení společnosti činila průměrná roční těžba uhlí 304 294 tun. Celkem bylo do roku 1938 v lomu Kästner, respektive dolu Jiří, vytěženo cca. 6,1 milionů tun uhlí. Statistiky společnosti mapují výkon těžby až od roku 1920. Činnost dolu pokračovala pod vedením nového majitele až do roku 1966. Na chodu společnosti se podílelo v průměru 21 dozorců a 399 dělníků. Produkce společnosti zaznamenávala růst i během hospodářské krize, a to především z důvodu obchodní spolupráce s chemickými závody.

Tabulka č. 13 - Produkce lomu Kästner a dolu Jiří společnosti Falknovská uhelná a.s., od roku 1934 v majetku Spolku pro chemickou a hutní výrobu. (1920 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	-	*1929*	405 078
1919	-	*1930*	353 457
1920	218 554	*1931*	311 974
1921	172 528	*1932*	348 733
1922	170 055	*1933*	319 438
1923	130 174	*1934*	346 733
1924	183 135	*1935*	358 317
1925	215 789	*1936*	417 786
1926	274 322	*1937*	452 902
1927	322 899	*1938*	394 371
1928	385 341	*Celkem*	5 781 586

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelného hornictví na Sokolovsku, Chebsku a Karlovarsku,* 1993. s. 151.

[96] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 35.

Graf č. 13 - Produkce lomu Kästner a dolu Jiří společnosti Falknovská uhelná a.s., od roku 1934 v majetku Spolku pro chemickou a hutní výrobu.

Zdroj dat: Tabulka č. 13.

2.1.12. Těžařstvo Gustav ve Zlatém Kopci (1921 – 1942)

V období meziválečném se pro neblahou hospodářskou situaci nevytvořily ideální podmínky pro rozvoj podnikání. Přesto se však v roce 13. ledna 1921 uskupila společnost, která vzešla ze společenství majitelů božídarských rudných dolů. Tento těžařský spolek byl v průběhu 30. let konfrontován s ubývajícími zásobami rud, proto se rozhodl expandovat do odvětví hnědouhelného. 1. července 1928, krátce před vypuknutím Velké deprese, těžařstvo odkoupilo majetek firmy Uhelné závody Hedviky Ritterové v Chodově.[97] Historie tohoto podniku sahala do 50. let 19. století, kdy baron Jindřich Kleist otevřel důl Caroli. Po jeho smrti se stala majiteli řada dalších osob ze šlechtického prostředí. Jmenovitě hraběnka z nejdeckého panství Anna z Asseburgu (majitelkou od roku 1879), vídeňský baron Mořic z Königswarteru (od roku 1881), dále JUDr. Gustav Linarz (1886) a následně jeho dcera Hedvika Ritterová (1917). Během této doby se dobývaný prostor značně rozšířil na 31 dvojitých a 74 jednoduchých dolových měr na území o výměře 6 429 077,5 m^2 v okolí Chodova, Božíčan a Nové Chodovské.[98]

V porovnání s ostatními závody se těžařstvo Gustav řadilo mezi nejméně výkonné. Nízkému odbytu napomáhal i fakt, že těžené uhlí dosahovalo pouze podprůměrných kvalit s výhřevností do 2 700 kcal/kg. Produkci za první republiky zajišťovaly doly: Caroli (později

[97] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 33.

[98] *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Těžařstvo Gustav ve Zlatém Kopci se sídlem v Chodově, Chodov. Popis a historie podniku (1910 – 1927), inv. č. 2, kart. č. 2.

Hedvika), Falconi a Jindřich I. Všechny doly byly vybaveny vlastními třídírnami a železničními vlečkami. Nejvyšší produktivitu vykazoval důl Caroli, naopak nejmenší Jindřich I. v Chodově.

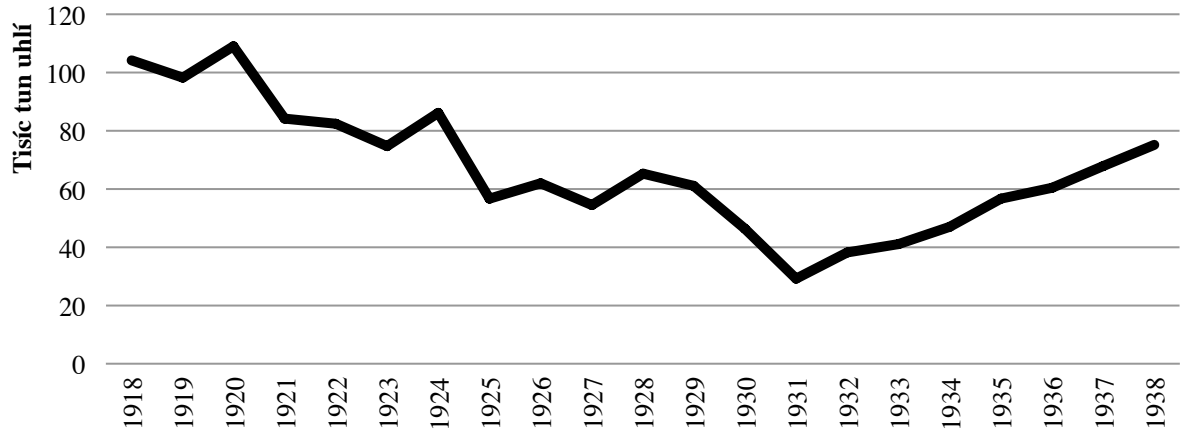
Celková produkce všech dolů za období let 1918 až 1938 činila 1 399 629 tun uhlí. Ročně bylo vytěženo v průměru 66 649 tun. V průměru bylo na dolech zaměstnáno 153 dělníků a 7 dozorců.

Tabulka č. 14 - Produkce těžařstva Gustav ve Zlatém Kopci, dříve Uhelné závody Hedviky Ritterové v Chodově. (1918 až 1938).

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	104 149	*1929*	61 046
1919	98 128	*1930*	46 317
1920	108 912	*1931*	29 184
1921	84 181	*1932*	38 131
1922	82 333	*1933*	41 040
1923	74 732	*1934*	46 954
1924	86 180	*1935*	56 670
1925	56 708	*1936*	60 336
1926	61 853	*1937*	67 805
1927	54 531	*1938*	75 211
1928	65 228	*Celkem*	1 399 629

Zdroj: JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelného hornictví na Sokolovsku, Chebsku a Karlovarsku,* 1993. s. 123.

Graf č. 14 - Produkce těžařstva Gustav, dříve Uhelné závody Hedviky Ritterové v Chodově.

Zdroj dat: Tabulka č. 14.

2.2. Těžba na Karlovarsku a její pozice v československém hornictví

Rozdílný vývoj rudného a uhelné hornictví po roce 1918 byl způsoben zejména progresivním růstem palivoenergetického významu uhlí. České rudné hornictví na sklonku 20. století zaznamenávalo úpadek a mechanickou zaostalost za technologiemi vyspělejších států.

V případě uhelného hornictví byl vývoj opačný. Investoři poznali jeho surovinový význam a svůj kapitál proto směřovali do starých i nově vznikajících důlních provozů. Protože zásoby českých rudných ložisek nebyly natolik významné, aby pokryly průmyslovou spotřebu, byl i zájem státu zaměřen na podporu uhelné těžby. V třicátých letech 20. století proto docházelo k urychlenému růstu mechanizace, umocněným zahraniční konkurencí v oblasti Německa a Polska. K nasazování strojní techniky docházelo především v černouhelném hornictví. Nejvíce mechanizovaným se stal ostravsko-karvinský revír, kde podíl strojní práce v roce 1937 dosáhl 98 % těžby. V případě hnědouhelného hornictví na západě a severozápadě Čech byl tento podíl velmi malý. Na Mostecko-Teplicku dosahovala úroveň strojní práce 19,7 % těžby a v okolí Falknovska jen 14,9 %. Důvodem pro nižší podíl strojní práce byla vyšší ekonomická výhodnost ruční práce. Vývoz hnědého uhlí z celého Československa za rok 1937 dosahoval 10,96 %. Na tuzemskou spotřebu připadalo 89,04 % produkce.[99] Z Karlovarska bylo exportováno pouze uhlí nadprůměrné kvality, které dosahovalo jen několik dolů.

V meziválečném období, zasaženém hospodářskými krizemi, přežívaly zpravidla pouze zdravé podniky – ty s aktivní bilancí, kvalitním plánováním a kalkulací. Otvírka lomů vyžadovala vysoké finanční náklady, proto muselo být zaměření slojí velmi přesné a podrobně zmapované. Vedení důlních podniků muselo posuzovat perspektivu nasazení techniky, aby nedošlo ke zbytečným finančním i časovým investicím. Průběh a směr pokračující těžby byl rovněž předmětem častých jednání.

U karlovarských důlních podniků byla důležitá racionalizace těžby z hlediska účelného situování báňských zařízení a dolů. Místní podniky totiž spoléhaly na snadnou dostupnost slojí, která umožňovala dobývání primitivními a levnějšími metodami. S nastávajícím vyuhlením lehce přístupných slojí, se řada podniků jen těžko vyrovnávala a kvůli své neschopnosti, popřípadě kapitálové omezenosti, nedokázala přejít do technicky náročnějšího způsobu dobývání. Z celkového pohledu byla těžba hnědého uhlí na Karlovarsku špatně strukturovaná a organizovaná. Výsledkem této neefektivity bylo plýtvání uhelných zásob při těžbě ve formě nevytěžených zbytků.[100]

2.2.1. Techniky dobývání a dopravy uhlí

Zájem o mechanizaci těžby a zpracování hnědého uhlí, vyvolán zájmem o snížení produkčních nákladů, vedl k pořizování moderních zařízení z tuzemska i zahraničí. Příkladem mohou být sbíjecí kladiva, příklepné vrtačky, brázdící stroje (pro ražení chodeb), korečková

[99] SMOLKA, Ivan. (1995), s. 102.

[100] MAJER, Jiří, ed. aj. *Uhelné hornictví v ČSSR*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1985, s. 158.

rypadla, lžícové bagry, dopravní pásy, automatické třídící linky, sušičky a briketové lisy. Těžba na Karlovarsku se vyznačovala poměrně vysokými náklady, které dosahovaly až 35 % z celkových nákladů podniku. Nejvíce investic do mechanizace bylo uskutečněno v konjunktuře, která předcházela světové hospodářské krizi. Přesto můžeme celé meziválečné období v Československu označit za léta nesoucí se ve znamení souhrnné mechanizace dobývacích prací.[101] Použití sbíjecích a pneumatických kladiv, poháněných parními či elektrickými kompresory, zvýšilo produktivitu horníků o více než 30 %. V případě implementace brázdících strojů se jedná o zvýšení produktivity až o 70 %. Tyto stroje, včetně příklepných vrtaček, však byly používány spíše na Ostravsku a Kladensku.[102]

K dopravě uhlí byly nejčastěji využívány jednotlivé důlní vozíky či jejich soupravy, které byly taženy koňmi či navíjecím zařízením. Před druhou světovou válkou se implementovaly také žlaby poháněné vzduchovými pístovými motory. Zprvu byly tyto pohybující se žlaby uchyceny pomocí řetězů či stojanů (válečky se využívaly až o několik let později). Uhlí ve žlabech bylo transportováno do centrální části dolu, kde se sypalo do přistavených vozíků. Pohyb vozíků ve svažitých částích dolu byl zajišťován samospádem, kdy byly plné vozíky vytahovány pomocí navíjecích bubnů poháněných stlačeným vzduchem či elektromotorem, nebo kladkou, kdy naložené vozíky vytahovaly svoji vahou prázdné nahoru. Ve vodorovných a mírně svažitých částích dolu byl pojezd vozíků zajištěn nekonečným řetězem, popřípadě lanem, napojeným na rotační motor. Po první světové válce se ve falknovském revíru využívaly důlní lokomotivy s elektrickými nebo výbušnými motory. Elektrické lokomotivy spotřebovávaly energii z vlastních akumulátorů anebo z troleje vedené na stropě chodby. Lokomotivy na tekuté palivo se v případě uhelných provozů používaly pouze na povrchu, neboť tam nehrozil výbuch uhelného prachu či metanu.

K vertikální dopravě sloužily těžní stroje s parním, později elektrickým, motorem. V meziválečném období došlo k rozšíření především parních těžních strojů kombinovaných s turbínami na výfukovou páru. Zájem o elektrický pohon těžních strojů se projevil ve 40. letech, a to zejména kvůli nízkému opotřebení a malé poruchovosti. Největším dodavatelem těchto elektrických motorů byly Škodovy závody. U těžních strojů se využívaly brzdy na stlačený vzduch, později elektrické brzdící motory.

V případě povrchového dobývání sloužily k transportu odklizené zeminy výklopné vozíky a zakladače, které pomocí korečkového dopravníku nakládaly skrývku do připravených souprav vozíků. Hnědé uhlí ze sloje bylo poté rubáno lžícovými parními rypadly a důlními

[101] JISKRA, Jaroslav a MÜLLER, Miroslav. (2005), s. 146.

[102] SMOLKA, Ivan. (1995), s. 74.

vozíky dopravováno do třídírny. K přesunu uhlí do třídíren se na Karlovarsku velmi často používaly jak pozemní, tak i visuté lanové dráhy.

2.2.2. Třídění a úprava uhlí

V první polovině 20. století masově instalované třídící linky zajistily snadné třídění vyrubaného uhlí dle velikosti, odstraňování nežádoucích materiálů a snížení surovinových ztrát. Primárním účelem těchto zařízení byla ale časová úspora a možnost rychlého výběru kvalitních částí, které budou schopné dobrého odbytu. Největší části a kvalitní druhy uhlí byly exportovány do zahraničí. Tato selekce byla nezbytná z důvodu co nejvyšší konkurenceschopnosti na zahraničních trzích. K prvotnímu oddělení uhlí z těživa se využívala stacionární či nátřasná síta, nebo ocelové přebírací pásy. Drcení uhlí na požadovanou hrubost zajišťovaly drtiče válcové s hroty, nůžkové, jehlové nebo šroubové.[103] Další velikostní třídění probíhalo pomocí síťových třídičů, později výkonnějšími záchvěvnými síty. Vytříděné uhlí se poté expedovalo na nákladní zařízení u železničních stanic.

Drobnozrnné uhlí některé podniky zpracovávaly v briketárenských zařízeních. Tyto kombináty dopravené uhlí nejdříve nadrtily na požadovanou hrubost a zároveň vysušily odpadní parou v otáčivých válcích, nebo ve vícepatrových sušárnách, na 10 % úroveň obsahu vody. Poté byla takto získaná substance lisována v razidlových lisech vybavených otevřenými formami nebo v lisovacím kotouči kroužkového lisu.[104]

2.2.3. Porovnání výkonů hnědouhelných revírů

V období první republiky byla těžba uhlí na území Česka členěna do pěti černouhelných a tří hnědouhelných revírů. Mezi černouhelné revíry patřily: Ostravsko, Kladensko, Plzeňsko, Rosicko-Oslavansko a východní Čechy. Hnědé uhlí se těžilo v revíru Severočeském, Karlovarském a Jihomoravském.

Z hlediska hnědouhelných revírů byl nejvýkonnějším revír Severočeský. Již před první světovou válkou se zde na těžbě z 23 % podílelo lomové dobývání. V roce 1913 bylo na Mostecku vyrubáno 18,453 milionů tun uhlí, z čehož 4,272 milionů tun pocházelo z lomové těžby.[105] V meziválečném období se roční úroveň produkce v Severočeském hnědouhelném revíru pohybovala v rozmezí 11 až 15 milionů tun. V porovnání s Karlovarským revírem se jedná o hodnoty čtyřnásobně větší.

---

[103] SMOLKA, Ivan. (1995), s. 92.

[104] SMOLKA, Ivan. (1995), s. 93.

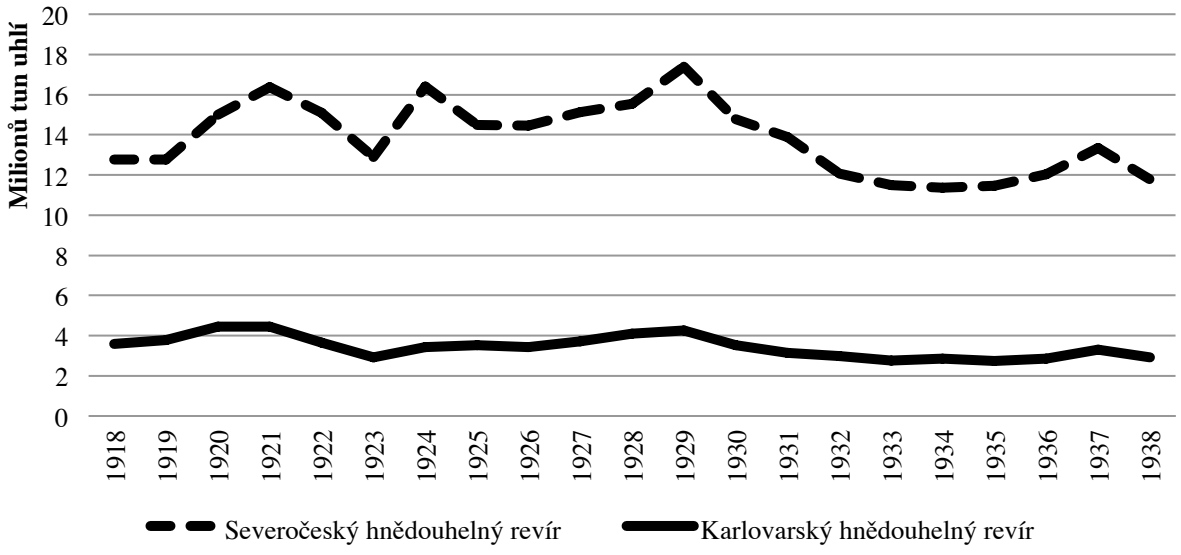
[105] VALÁŠEK, Václav a CHYTKA, Lubomír. (2009), s. 39.

Tabulka č. 15 - Vývoj těžby hnědého uhlí v Severočeském revíru v období let 1918 až 1938.

Rok	Těžba uhlí (t)	Rok	Těžba uhlí (t)
1918	12 756 025	*1929*	17 400 919
1919	12 756 025	*1930*	14 782 932
1920	14 983 530	*1931*	13 886 896
1921	16 353 519	*1932*	12 052 550
1922	15 093 836	*1933*	11 487 548
1923	12 899 923	*1934*	11 362 398
1924	16 403 593	*1935*	11 449 983
1925	14 478 831	*1936*	12 045 066
1926	14 439 556	*1937*	13 346 079
1927	15 139 904	*1938*	11 770 362
1928	15 536 401	*Celkem*	290 425 876

Zdroj: SULDOVSKÝ, Josef. *Kronika hornictví zemí Koruny české*. 1. vyd. Ústí nad Labem: CDL Design, 2006, s. 271-299. ISBN 80-903760-0-2.

Graf č. 15 - Porovnání výkonnosti meziválečné těžby hnědého uhlí na Karlovarsku a v Severočeském revíru. (1918 - 1938).

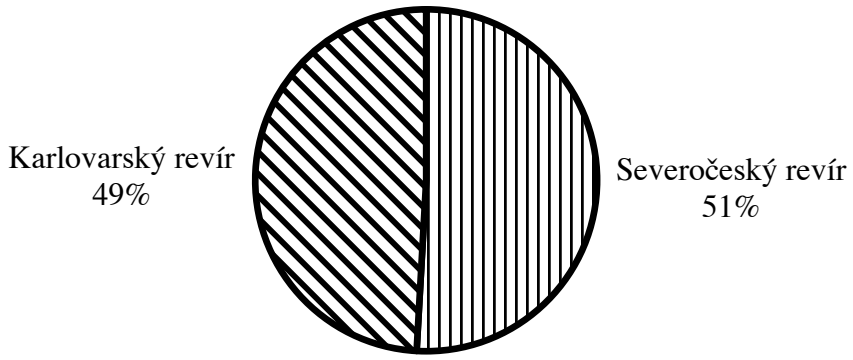

Zdroj dat: Tabulka č. 2 a č. 15.

Dle evidence z roku 1937 se celková hodnota exportu z Karlovarského a Severočeského revíru pohybovala na stejné úrovni. Z revíru Karlovarského bylo v tomto roce exportováno 894 245 tun hnědého uhlí. V případě Severočeského revíru činil objem exportu 926 729 tun.[106]

[106] MAJER, Jiří. (1985), s. 169.

Graf č. 16 - Podíl revírů na exportu hnědého uhlí do Německa v roce 1937.

Zdroj: MAJER, Jiří, ed. aj. *Uhelné hornictví v ČSSR*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1985, s. 169.

2.3. Podíl hnědouhelného průmyslu na zaměstnanosti

Hornictví jako takové bylo od raného středověku důležitou součástí Karlovarska, kde plnilo roli hybatele lokálního rozvoje. Kromě samotné produkce nerostných surovin byla nedílnou součástí hornictví specifická společnost, která utvářela charakter obcí a měst, architekturu, tradice a zvyky. V Krušnohorské oblasti jsou pozůstatky montánní činnosti patrné z hlediska krajinotvorby a urbanismu.[107]

Fakt, že hornictví ovlivňovalo (a stále ovlivňuje) regionální ekonomiku, je zpozorovatelný také v otázce zaměstnanosti. Těžba hnědého uhlí zpočátku vyžadovala značné množství lidského kapitálu kvůli absenci mechanizace, později kvůli novým možnostem pro rozšíření dobývacích prostorů za použití moderních technologií. Těžba jako taková si i přes automatizaci úpravárenských procesů a vývoj těžebních metod uchovala personální náročnost. V průběhu meziválečného období byla výše zaměstnanosti pouze otázkou zajištěnosti odbytu produkce. Lze tedy říci, že zaměstnanost reflektovala pozici hnědého uhlí a jeho poptávku na trhu. Vyjímkou byl nedostatek práceschopných po první světové válce v kombinaci s vyčerpaností společnosti. Rychlý nárůst nastal v období let 1919 až 1920, kdy vyvrcholila poválečná konjunktura. Pozvolný pokles zaměstnanosti byl poté způsoben hospodářskou krizí a z ní plynoucího poklesu odbytu.

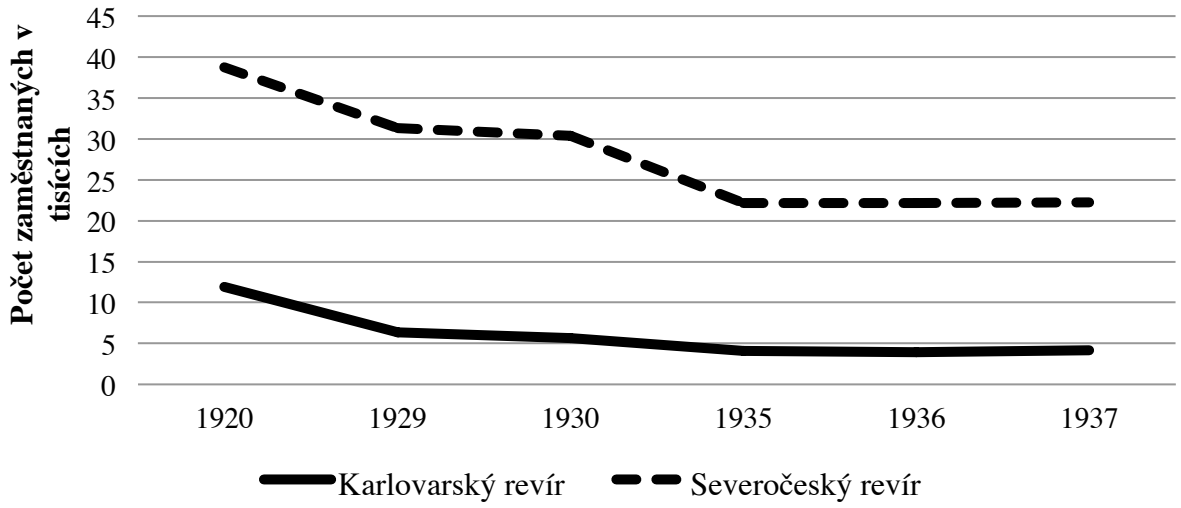
[107] BURACHOVIČ, Stanislav. *Po stopách krušnohorského hornictví = Auf den Spuren des erzgebirgischen Bergbaus*. Karlovy Vary: Regionální sdružení Dialog, 2010, s. 3.

Tabulka č. 16 – Srovnání počtu zaměstnaných v hnědouhelných provozech ve vybraných letech.

Rok	*Karlovarský revír*	*Severočeský revír*
1920	11 898	38 717
1929	6 334	31 292
1930	5 635	30 358
1935	4 100	22 150
1936	3 922	22 182
1937	4 194	22 241

Zdroj: SULDOVSKÝ, Josef. *Kronika hornictví zemí Koruny české*. 1. vyd. Ústí nad Labem: CDL Design, 2006, s. 275, 290-291, 296-298. ISBN 80-903760-0-2.

Graf č. 17 - Srovnání počtu zaměstnaných v hnědouhelných provozech ve vybraných letech.

Zdroj dat: Tabulka č. 16.

Z grafu je zřetelné, že oba sledované revíry zaznamenávaly totožný vývoj. Ten byl dán jejich blízkou geografickou polohou a stejnou orientací produkce. Jako v otázce produktivity, i v tomto případě dosahovala zaměstnanost v Karlovarském revíru čtvrtinové úrovně hodnot Severočeského revíru (21,615 %).

Při porovnání podílu zaměstnaných (v odvětví těžby hnědého uhlí) na celkovém počtu obyvatel na Karlovarsku v meziválečném období a současnosti, jsou výsledky velmi podobné. Sčítáním obyvatelstva v roce 1921 a 1930 bylo na Karlovarsku zjištěno 457 413, respektive 502 176 rezidentů. Současný počet obyvatel v Karlovarském kraji je podstatně nižší a byl způsoben poválečným odsunem německého obyvatelstva. V 50. letech 20. století se stav obyvatelstva snížil o více než 50 %. Ten se do začátku 21. století navýšil jen o 20 %.

Tabulka č. 17 – Procentuální podíl zaměstnaných na celkovém počtu obyvatelstva ve vybraných letech.

Karlovarský revír			
Rok	Počet zaměstnaných v těžbě hnědého uhlí	Počet obyvatel	Procentní podíl
1921	11 898	457 413	2,6
1930	5 635	502 176	1,12
2013	3 959	300 309	1,32

Zdroj: RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*. 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 2006, 2 sv., s. 340, 348, 360. ISBN 80-250-1277-8.

Po zprůměrování dostupných hodnot z meziválečného období je procentní podíl (1,86 %) vyšší než v případě podílu zaměstnaných horníků na Karlovarsku v roce 2013. Bohužel, není možné přesněji zaměřit procentní podíl za každý rok v období let 1918 – 1938, protože se československé sčítání lidu uskutečnilo jen v roce 1921 a 1930. Chybí také záznamy o celkové zaměstnanosti v hnědouhelných provozech na Karlovarsku. Odhady, na základě zaměstnanosti ve vybraných společnostech, neutvoří reálný obraz vývoje zaměstnanosti horníků, neboť během první republiky docházelo k likvidaci malých podniků a soukromých těžařů. Údaje o jejich působení, statistiky zaměstnanosti a výkonů těžby se nedochovaly. Přesto tyto podniky tvořily důležitou a nezanedbatelnou část karlovarského hornictví.

Z dostupných dat lze vyvodit, že se postavení hornictví na Karlovarsku de facto nezměnilo a stále zde zastává svou nezastupitelnou roli. Pokud za ekonomicky aktivní označíme polovinu obyvatelstva, procentní podíl hornictví na regionální zaměstnanosti se zdvojnásobí. Například v roce 2013 bylo na Karlovarsku 157 100 práceschopných obyvatel, z toho 141 100 bylo zaměstnáno. Procentní podíl se tímto zvýší na 2,8 % zaměstnaných v hnědouhelném průmyslu. Mezi první a druhou světovou válkou tento podíl kolísal v závislosti na hospodářské situaci a měl tendenci se snižovat.

2.4. Sociální otázka a střet národností

Oblast Karlovarska, s většinovým zastoupením obyvatel německé národnosti, byla pro Čechy z hlediska soužití velmi problematická. Do výstavby Buštěhradské dráhy se na území Karlovarska vyskytovalo pouze několik desítek českých rodin. Až po roce 1870, s masivní industrializací regionu, se počet přistěhovalců navýšil. Češi z vnitrozemí sem migrovali za vidinou nerostného bohatství a rozvíjejícího se lázeňství, které umožňovalo vybudování nové existence. V oblastech s vyšší koncentrací Čechů byly zakládány spolky a zájmová sdružení, která podporovala českou komunitu a pomáhala s prohlubováním dialogu s německou majoritou.

Integrace Čechů byla problematická v oblastech, kde neexistovala žádná česká společenství a kde žili pouze Němci. Například po incidentu ve Svatavě, kde protestovali němečtí nacionalisté proti výstavbě české školy, značná část německých těžebních společností propustila české dělníky a vystěhovala je z podnikových bytů. Němci, kteří v českých dělnících spatřovali konkurenci, často bojkotovali a sabotovali práci Čechů. O poškozené se postarala Národní jednota severočeská, která pro ně skoupila byty a poskytla jim finanční pomoc.[108] Mezi nejaktivnější české spolky patřila Národní jednota severočeská a Občanský vzdělávací spolek Volnost.

Obě národnosti zastávaly stejný postoj jen v otázce mezd, u kterých požadovali jejich navýšení. První stávky horníků se odehrávaly v roce 1877, kdy na Loketsku a Davidově protestovalo až 880 horníků. Stávky však byly neúspěšné a stávkující přišli o svá pracovní místa. Následovala stávka v roce 1890, kdy v hlavní části revíru odmítalo pracovat 3 659 horníků. Těžební společnosti ale tyto protesty potlačovaly, a to i silou za pomoci strážního sboru. Příkladem je stávka z 3. května 1894 v Citicích u Sokolova, která byla násilně potlačena a výsledkem byli tři mrtví a osm zraněných. Zákrok strážníků byl odsouzen a stal se objektem diskuze ve vídeňském parlamentu. Generální stávka v roce 1900, iniciována Obvodním oborovým svazem, způsobila uzákonění devítihodinových směn horníků.[109]

Těžké období zažívalo Karlovarsko a jeho obyvatelé v období první světové války, kdy byly stanoveny týdenní příděly potravin pro pracující. V roce 1915 se jednalo o 1 250 gramů chleba, 250 gramů mouky a 123 gramů masa. Ke konci války bylo ale maso nedostupné, proto byli lidé nuceni připravovat bezmasá jídla z luštěnin. Nedostatek potravin vedl k demonstracím, krádežím a špatnému fyzickému stavu obyvatelstva. Práce na dolech byla zastavována kvůli vysíleným a nemocným horníkům. Tato situace trvala do konce dvacátých let.[110]

Na vznik Československa 28. října 1918 reagovala německá část obyvatel negativně v celé části Sudet, včetně Karlovarska. Velké nacionalistické rozbroje zasáhly především oblast Těšínska a Karvinska, kde musela situaci řešit Mezinárodní vyslanecká komise, která se rozhodla problém vyřešit změnou linie státních hranic.[111] Projev despektu vůči nové republice

---

[108] SEDLÁK, Josef. Zápas s Němci o české školy. *České národní listy* [online]. Plzeň. 2014 [cit. 2015-05-02]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/zapas-s-nemci-o-ceske-skoly.html>.

[109] JISKRA, Jaroslav. (2010), s. 27.

[110] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 48-49.

[111] SULDOVSKÝ, Josef. Kronika hornictví zemí Koruny české. 1. vyd. Ústí nad Labem: CDL Design, 2006, s. 270. ISBN 80-903760-0-2.

projevila Vídeň, která 12. listopadu 1918 ustanovila republiku Německé Rakousko.[112] Součástí nového celku byla administrativní oblast Německých Čech (Deutschböhmen) se sídlem v Liberci. Plocha útvaru zabírala území od Plzně, podél Krušných hor, až do severních Čech.

Poválečný chaos a nedostatek potravin ale zapříčinil brzký konec, který nastal 15. prosince 1918. Po obsazení Falknova 35. plukem československé armády došlo k definitivnímu začlenění Karlovarska do Československé republiky.[113] Systém správy měst a obcí zůstal stejný jako za Rakouska-Uherska. Německá menšina na Karlovarsku měla vlastní obecné školy (Volksschule), měšťanské školy (Stadtschule) a jednu reálnou školu v Lokti (Realschule), provozovala knihovny, tiskárny periodik a udržovala místní zvyky a tradice. Se založením první republiky byly posíleny pravomoce a standardy pro českou minoritu žijící na západě republiky. A přestože nevole Němců vůči českým školám byly stále aktuální, v Sokolově a Kynšperku nad Ohří se v roce 1922 otevřely první české školy. Do roku 1937 jich bylo zprovozněno dalších 11.[114]

2.4.1. Ekonomické poměry horníků

Postavení horníků a jejich finanční ohodnocení zůstávalo tristním i po změnách ve vlastnictví podniku. Stávalo se tedy, že po koupi důlního závodu, vyhlášeného pro nízké mzdy a nedostatečné zabezpečení dělníků, zůstávala situace stejná. Příkladem je Falknovsko – grassetské těžařstvo, které si zachovalo nejnižší mzdy v revíru i po začlenění do společnosti Britannia. Prvorepublikový kapitalismus byl vůči horníkům tvrdý. Podnikatelé na mzdové náklady vynakládali finanční prostředky pouze v co nejnižším rozsahu. Nábory zaměstnanců byly časté do konce roku 1920, a to z důvodu poválečné vyčerpanosti lidských zdrojů a techniky. S příchodem odbytové krize v letech 1921 – 1923 se ale trend zaměstnanosti obrátil kvůli masivnímu propouštění. Od tohoto okamžiku bylo běžné, že se v případě dílčích odchylek v odbytu ihned propouštělo či nabíralo. Při pohledu na úroveň zaměstnanosti horníků je možné

---

[112] *Krátkodobý útvar vyhlášený na území dnešního Rakouska po 1. světové válce (1918 až 1919), jehož proklamovaným cílem bylo spojení s Německem do jednoho státu. K Německému Rakousku se chtěla připojit i území s převahou německy mluvícího obyvatelstva v Československu, která také vyslala své zástupce do svolaného parlamentu. V důsledku rozhodnutí vítězných mocností na Versailleské mírové konferenci (Saintgermainskou smlouvou ze dne 10. 9. 1919) byl název zakázán a spojení obou států vyloučeno*. (HONZÁK, František - PEČENKA, Marek. Německé Rakousko. In: *Státy a jejich představitelé* [online]. Praha: Libri. 1998 [cit. 2015-05-02].

Dostupné z: <http://www.libri.cz/databaze/staty/podlist.php?id=430>. ISBN: 80-85983-45-1).

[113] JISKRA, Jaroslav a MÜLLER, Miroslav. (2005), s. 145.

[114] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 49.

konstatovat obecný pokles v celém období první republiky. Oproti roku 1913, kdy bylo na Karlovarsku zaměstnáno 7 119 horníků, se počet z roku 1937 (4 194 horníků) snížil o 41 %. V případě severočeského hnědouhelného revíru se ve stejných letech zaměstnanost snížila o 29 %.[115]

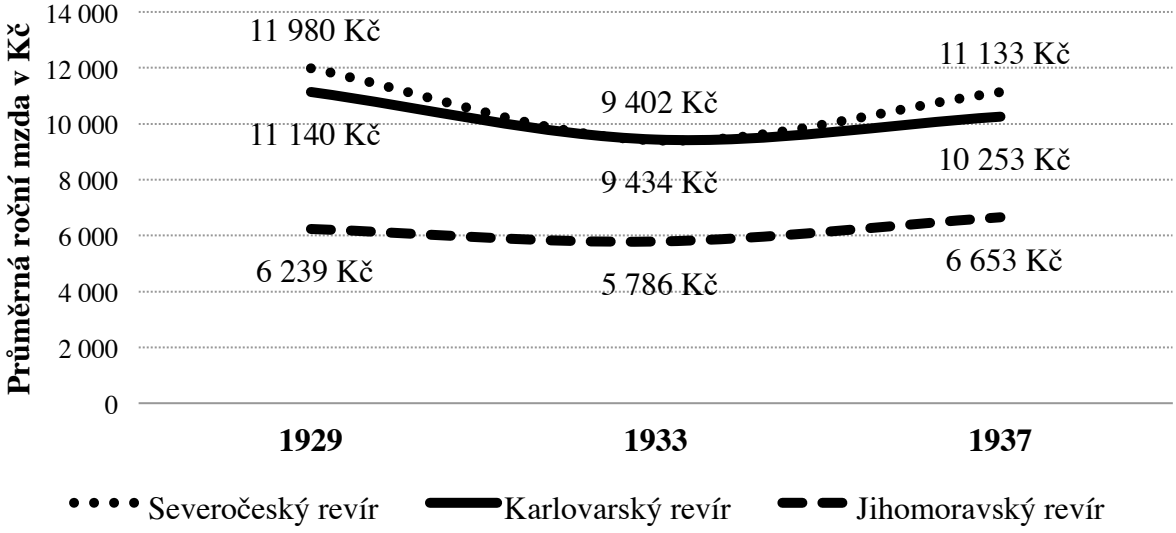
Následkem kontinuálního propouštění se snížila životní úroveň dělnické třídy. Nezaměstnaný dělník se stal závislým na časově omezené a nedostatečné státní, od roku 1925 odborové, podpoře. Nezaměstnaní, kteří nebyli zaregistrování v odborových spolcích, se dostali do problematické, existenci ohrožující situace. Takto diskriminovaní se poté formovali do různých revolučních hnutí. Řešením jejich špatné situace se nestaly ani poukázky na příděly potravin.[116] Vlivem mechanizace v hlubinných dolech byli propouštěni zejména vozači (obsluha důlních vozíků) a v nejmodernějších dolech i horníci na ražbě. Pozici si udrželi hlavně důlní řemeslníci, jejichž práce byla nenahraditelná. U povrchových lomů se počet zaměstnanců snižoval rychleji, protože ke skrývce i těžbě již nebyla potřeba velkého počtu dělníků – jejich funkci nahradila rypadla a nakladače.

Nejvyšších mezd dosahovali kvalifikovaní pracovníci (řemeslníci, obsluha strojů) a horníci. Nejnižších dosahovali zpravidla mladiství (vozači, táčníci) a ženy na třídících linkách. Mzdy pracovníků v hlubinách byly vyšší než personálu na povrchu. Rozdíl mezd byl také v jejich formě, zatímco na povrchu se k ohodnocení práce používala časová mzda, v hlubině byla standardem mzda úkolová. Tím se na horníky v hlubině vytvářel nátlak k maximálnímu výkonu. Podniky základní složku úkolové mzdy měnily na základě aktuálních kalkulací tak, aby horníci museli vydávat větší úsilí na dosažení pohyblivé složky mzdy – za nadprodukci.

[115] MAJER, Jiří. (1985), s. 181.

[116] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 51.

Graf č. 18 - Srovnání průměrných ročních mezd v hnědouhelných revírech v meziválečném období.

Zdroj: MAJER, Jiří, ed. aj. *Uhelné hornictví v ČSSR*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1985, s. 183.

Uvedené příklady průměrných ročních mezd horníků ilustrují nepatrný rozdíl mezi finančním ohodnocením horníků v černouhelných a hnědouhelných provozech. Mzdy na Karlovarsku byly v meziválečném období v průměru o 5 % nižší než v severočeském revíru. Pouze v roce 1933 se průměrné mzdy obou revírů dostaly na ekvivalentní úroveň. Mzdy důlních dozorců byly oproti hornickým dvojnásobně vyšší. Platy nedělnických profesí byly všeobecně vyšší. Vysokých mezd dosahovali také bánští experti, administrativní personál s univerzitním vzděláním a technici. Mzdové a bonusové ohodnocení manažerů, ředitelů a uznávaných báňských odborníků se pohybovalo i v řádech stotisíců Kč za rok.

2.4.2. Legislativní změny

Již od založení Československa byly prováděny legislativní úpravy, které ovlivňovaly fungování hornického průmyslu. Častým tématem bylo postavení pracovní doby horníků a jejich mzdové ohodnocení.

V roce 1918 vydalo ministerstvo veřejných prací dvě směrnice – č. 4847 z 15. března a č. 10 490-XXI z 27. května, díky kterým byly báňské závody prohlášeny za nepřetržité provozy se souhlasem nočních prací. V nočních směnách bylo zakázáno pracovat dělníkům mladších 16 let. Hranici minimálního věku zaměstnaných upravoval zákon č. 420 Sb., který těžařským společnostem zakazoval zaměstnávání dětí mladších 14 let. Došlo také k vydání zákona č. 91/1918 Sb., který stanovil osmihodinovou pracovní dobu (48 hodin týdně) pro všechny podniky

podléhající živnostenskému úřadu, včetně horních podniků. Doprava v klecích do dolu a zpět se však do pracovní doby nezapočítávala.

23. června 1919 se zákonem č. 474 Sb. rozšířila agenda ministerstva veřejných prací o „správu horního majetku a všech státních závodů a zařízení sloužících zužitkování na Slovensku a Podkarpatské Rusi“.[117] V témže roce vznikl Státní geologický ústav v Praze, Svaz majitelů dolů v ČSR a Svaz horních a hutních inženýrů.

Snaha státu o zmírnění negativních pocitů na straně horníků vedla 25. března 1920 k vydání zákona č. 143 Sb., zakládající spoluúčast horníků na čistém zisku podniku. Od této doby měl hornický fond právo na 10 % z čistého zisku pro vlastní účely. Další zákon č. 145 Sb. ustanovil hornické soudy, které měly povinnost posuzovat jednotlivá odvolání hornických zaměstnancům vůči jejich propuštění a řešit spory mezi radami uvnitř podniku. V polovině tohoto roku byl rovněž vydán zákon o úpravě uhelného hospodářství, který posílil státní regulaci tohoto odvětví a zavedl tzv. uhelnou daň ve výši 30 % pro podporu státní pokladny.[118] V průběhu roku byla založena Uhelná rada Československé republiky.

V roce 1921 byl vydán zákon zavádějící zaopatřovací pojištění horníků. Dle tohoto zákona měl horník nárok na důchod po dovršení 55 let a odpracované době ve výši 30 let, respektive ve věku 60 let a odpracované době ve výši 15 let. Vyplácený důchod se vyměřoval z délky příspěvkové doby. Po 3 letech přispívání byla roční výše důchodu 600 Kč, po 5 letech 900 Kč. U delších příspěvkových dob se k částce 900 Kč připočítávaly příplatky za každý započatý měsíc ve výši 8 Kč. Vdovský důchod byl poloviční. Od prosince roku 1921 si ministerstvo veřejných prací vyhrazovalo právo na přednostní upotřebení dodávek uhlí pro státní podniky. Okrajově pro ostatní státní instituce – nemocnice, úřady, kasárny.

Roku 1923 byl horníkům, platících pojištění, odsouhlasen nárok na nemocenské dávky ve výši 2,70 Kč až 24 Kč v závislosti na jejich umístění v platové třídě. Protože výběr zaopatřovacího pojištění spravovaly různé finanční instituce (tzv. bratrské pokladny), byl z tohoto důvodu 1. října přijat zákon č. 242 Sb. Ten zavedl sjednocení pokladen do 8 revírních bratrských pokladen pod záštitou Ústřední bratrské pokladny v Praze. Od března 1923 fungovala Ústřední správa státních báňských a hutních závodů jako samostatný odbor na ministerstvu veřejných prací.

K velké nevoli nezaměstnaných byl 1. dubna 1925 vydán zákon zakládající tzv. gentský systém. Podle tohoto systému spadala podpora v nezaměstnanosti na odborové svazy, které však neměly dostatek finančních prostředků. Podpora byla od této doby poskytována pouze dělníkům

[117] SULDOVSKÝ, Josef. (2006), s. 272.

[118] MAJER, Jiří. (1985), s. 157.

aktivním v odborech. Zákonem byla horníkům přiznána roční placená dovolená v maximální délce 5 dní.

28. března 1928 byl uveden v platnost zákon č. 57 Sb. zřizující báňská hejtmanství – úřady působící v oblasti horního zákona a dohlížející nad ochranou národohospodářského zájmu. Přijetím tohoto zákona byla zřízena báňská hejtmanství pro české země v Praze, pro moravskoslezskou část země v Brně, pro Slovensko a Podkarpatskou Rus v Bratislavě. Práce těchto hejtmanství spočívala v udělování koncesí pro těžaře, schvalování nových báňských revírů a důlních děl, propůjčování dolových měr, potvrzování společenských smluv podniků, vynášení trestů za porušování předpisů a rozhodování ve sporech báňských.

V roce 1932 byl vydán zákon č. 206 Sb., který zakládal povinnost odvádět příspěvky báňským hejtmanstvím. Za každou dolovou míru o ploše větší než 45 116 m^2, respektive povrchovou míru o rozloze větší než 115 000 m^2, náležel báňskému hejtmanství poplatek ve výši 50 Kč za každé pololetí. Tento poplatek byl nazýván báňská dávka.

Jako reakce na častá pochybení v případě odstraňování nebezpečných jevů na pracovišti, byl v roce 1934 vydán zákon č. 8 Sb. Na základě tohoto zákona, musely revírní báňské úřady, po uplynutí lhůty, ověřovat stav jimi nařízených náprav. V případě nedostatků či nedodržení příkazu byly báňští úředníci oprávněni udělovat pokuty a sankce. 10. července tohoto roku byl vydán i zákon č. 178 Sb., nazýván dle důlní katastrofy na Duchcovsku „Lex Nelson“, zřizující Ústřední báňský inspektorát na ministerstvu veřejných prací a jeho pobočky ve formě báňských inspektorátů. Hlavní činností inspektorátů byl dozor nad hornickými provozy. Na 5 tisíc horníků připadal zpravidla jeden báňský inspektor – asistent, který se zodpovídal revírnímu báňskému inspektorovi.

Do podpisu mnichovské dohody se v české legislativě již neudály žádné změny, které by se týkaly hornického průmyslu.

2.4.3. Nástup nacionalistů k moci

Od roku 1927 byly některým lidem bez práce každý týden poskytovány almužní poukázky, nazývané také žebračenky, o hodnotě 10 Kč pro svobodné, respektive 20 Kč pro vdané. Protože nárok na tyto poukázky byl od roku 1933 vázán na odpracované hodiny v rámci veřejně prospěšných prací, začaly obce plánovat takzvané nouzové práce.[119] Při těchto pracích docházelo k opravám silnic a rekonstrukci či stavbě nových mostů přes řeku Ohři, jako tomu bylo v případě města Loket, kdy okresní hejtman nařídil stržení starého mostu a jeho nahrazení

[119] RÁKOSNÍK, Jakub. (2008), s. 239.

novým. Nezaměstnaní byli využíváni i pro stavbu rozhleden. Projektem nouzové práce se stala kamenná rozhledna nacházející se nad horním městem Krásno.[120]

Snahy obcí o nahrazení pracovních poměrů nouzovými pracemi ale nedokázaly zlepšit náladu v celé společnosti. Neblahá hospodářská situace nahrávala vzniku nacionalistických hnutí pod vedením Adolfa Hitlera.[121] Na Karlovarsku dominovala strana příznivců Konrada Henleina – Sudetendeutsche Partei (SdP), neboli Sudetoněmecká strana. Počet členů této strany přesáhl už v roce 1935 hranici 200 tisíc. Vcelku umírněné soužití obou národností, které nastalo po roce 1925, se proto začalo hroutit.

Přístup velké části německé majority, v kombinaci s politikou appeasementu ze strany Francie a Velké Británie, umožnil postupnou likvidaci českých prvků ve společnosti. Postoje protičeského charakteru se projevovaly propouštěním, šikanou a odmítáním českého obyvatelstva. O nutném přiznání porážky Čechů a jejich podřízení německé rase hlásal Henlein při setkání členů SdP v Karlových Varech 23. a 24. dubna 1938. Tento stranický sjezd byl sledován jak českými, tak i zahraničními politiky. Během tohoto setkání byly Henleinem vzneseny dehonestující požadavky na českou vládu.[122] K vyhrocení situace došlo 12. září 1938 po projevu Adolfa Hitlera v Norimberku. Střety obyvatel se nejvíce vyostřily v Habartově, Chodově, Krajkové a Bublavě, kde si vyžádaly i újmy na životech. Symbolickým koncem klidného období byla Hitlerova návštěva Falknova, Kraslic, Lokte a Karlových Varů 4. října 1938.[123]

Změna politického režimu přinesla zásadní změny ve fungování a vlastnictví podniků. Židovští či neněmečtí spolumajitelé, podílníci a zaměstnanci se stali nepřátelskými živly a byli proto perzekuováni. Řada osob, označených jako národnostně či politicky nekorektní, se snažila své podíly prodat na domácích i zahraničních trzích. Příkladem jsou Petschkové, kterým se podařilo své podíly ve falknovských podnicích prodat anglickým investorům. Přesto byly tyto podíly do roku 1941 anulovány. S nástupem nacismu byla více než polovina společností násilně začleněna mezi říšské monopoly. Část personálu byla odvedena a zároveň nahrazena totálně nasazenými. Majitelé některých podniků využívali i možnost zařazení válečných zajatců do

---

[120] NOUZA, Jan. *Rozhledny Čech Moravy a Slezska*. Liberec : Nakladatelství 555, 1999, s. 89. ISBN 80-902590-4-9.

[121] KOHOUT, Pavel. *Finance po krizi: důsledky hospodářské recese a co bude dál*. 2., rozš. vyd. Praha: Grada, 2010, s. 162. ISBN 978-80-247-3583-2.

[122] BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Czechoslovakia before Munich; the German minority problem and British appeasement policy*. Cambridge: University Press Cambridge. 1973, p. 205.

[123] JISKRA, Jaroslav. (1997), s. 51.

svých provozů, díky kterým minimalizovali své náklady. Po druhé světové válce byly podniky na Karlovarsku dekretem č. 100 znárodněny.[124]

[124] *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Praha: Státní tiskárna, 1945, s. 207. ISSN 0862-3120.

Závěr

Cílem této práce bylo objasnění postavení hnědouhelného hornictví na Karlovarsku v časovém úseku mezi dvěma světovými válkami. Pro hlubší poznání vztahu mezi hornictvím a vývojem regionu v Krušnohoří, jsem nejprve prostudoval situaci před zkoumaným obdobím. Při posuzování významu těžby hnědého uhlí pro Karlovarsko je nutné si uvědomit, že hornictví má zde svou nezaměnitelnou roli již více než osm staletí. Provázanost mezi hornickou společností a krajinným či urbanistickým rázem Karlovarska je dodnes patrná. Jen při pohledu na scenérii Sokolovské pánve a její hnědouhelné velkolomy je rozsah těžby zřetelný. Před rozšiřováním těchto lomů muselo v druhé polovině 20. století ustoupit 25 obcí. Signifikantní změny byly ale patrné už od druhé poloviny 19. století, kdy Karlovarsko zasáhla vlna industrializace. Rostoucí počet průmyslových podniků vyžadoval značné zajištění palivoenergetických surovin. V konfrontaci s vysokou cenou palivového dřeva se řada, dříve rudných, těžařů přeorientovala na dobývání hnědého uhlí, které nacházelo odbyt v celém průmyslovém odvětví v Podkrušnohoří. Minerální závody, hutě, sklárny, porcelánky, cihelny, lázně a ostatní provozy se staly významnými odběrateli hnědého uhlí z lokálních dolů a lomů. Poptávku po uhlí zvyšovala i rostoucí energetická náročnost provozů, nově využívajících parní stroje, kotle a plynové generátory. Atraktivita hnědého uhlí, jakožto náhražky palivového dřeva, vzrostla také s mechanizací báňských děl, díky které došlo k snížení finančních, personálních a časových nákladů na dobývání. Těžba na Karlovarsku proto do začátku první světové války zažívala exponenciální růst hodnot produkce. Následně se produktivita důlních provozů dostala do stádia stagnace, ve kterém přetrvala až do druhé světové války. Na vině byla poválečná vyčerpanost obyvatel, sociální krize, národnostní rozepře, pokles zahraničního odbytu a dopady Velké deprese.

Po seznámení se zdejší úlohou a historickým vývojem hornictví, jsem se zaměřil na detailní analýzu těžařských společností s působností v období let 1918 až 1938. Pro rozlišení větších podniků od menších jsem stanovil hranici minimálně 1 milionu tun vytěženého hnědého uhlí za celé toto období. Do sledování jsem proto zařadil 12 společností, u kterých je statisticky dokázáno, že jejich produktivita, za celé sledované období, přesáhla hodnotu stanoveného minima. Jedenáct z těchto společností bylo založeno před vznikem první republiky, nejčastěji v druhé polovině 19. století. Skutečnost, že byla v meziválečném období založena pouze jedna větší společnost, dokazuje jisté ekonomicky nehostinné klima na západě Čech za první republiky. Světová hospodářská krize zapříčinila vznik období, ve kterém přežily jen nejsilnější podniky. I přes toto období plné stávek dělnické třídy, nedobrovolného přerušování těžby,

začleňování a likvidace menších společností a soukromníků, si postavení hnědouhelného hornictví zachovalo svoji úlohu. Nadále se v rámci možností investovalo do moderních těžebních strojů, dopravních systémů, společenských a sociálních zařízení. Fakt, že i přes řadu tíživých a krizových situací byla hnědouhelná těžba na Karlovarsku zachována, dokazuje její regionální i celorepublikový význam. Nebýt subvencí ze strany Ministerstva veřejných prací a podpory občanských sdružení, úroveň těžby by byla zcela jistě nižší, a to především kvůli častějšímu stávkování.

Při bádání v archiváliích a vlastní rešerši v odborné literatuře jsem dospěl k názoru, že regionální význam těžby hnědého uhlí na Karlovarsku byl vyšší než význam celorepublikový. Z hlediska celkové produkce Československa Karlovarsko zaujímalo zhruba 20 % podíl. Zdaleka vyšších čísel dosahoval revír Severočeský. Pro samotný region byla ale přítomnost těžařských společností z ekonomického hlediska důležitá. Dostupnost paliva zajišťovala chod a rozvoj průmyslových komplexů, produkci elektráren, vytápění veřejných institucí a domácností. Je tedy zřejmé, že pokud by Karlovarsko nemělo takto jednoduchý přístup k uhlí, jeho rozvoj by byl částečně zpomalen. Absence tohoto paliva by totiž musela být substituována, například zajištěním dodávek z Mostecka. V otázce zaměstnanosti hnědouhelný průmysl zastával rovněž důležitou pozici, i když byly dělnické profese v meziválečném období znevýhodněny. Silně kapitalistická forma podnikání během krizí upřednostňovala spíše šetření na straně dělnictva, než na straně vysoce postavených inženýrů a spolumajitelů podniků. Pozitivem hnědého uhlí bylo i nahrazení palivového dřeva, díky kterému byla omezena těžba v lesích. Přestože tehdejší zakládání velkolomů zapříčinilo silnou devastaci krajiny, návrat zalesněných území je dle mého názoru paradoxně zásluhou samotné těžby uhlí.

V této práci se mi podařilo potvrdit vlastní hypotézu o procentuálním podílu zaměstnaných na celkovém počtu obyvatelstva, neboť tato hodnota, po zprůměrování za celé sledované období, je srovnatelná s hodnotou současnou. Z toho lze vyvodit závěr, že význam těžby hnědého uhlí na Karlovarsku se z hlediska zaměstnanosti nezměnil. Otázku o nižších mzdách, v porovnání se Severočeským revírem, jsem objasnil v grafu, který ilustruje skutečnost, že průměrné roční mzdy dělníků v Karlovarském hnědouhelném revíru byly jen o něco málo menší. Tento fakt byl způsoben geografickou blízkostí a podobností obou revírů. Přesto mě toto zjištění překvapilo, neboť mým očekáváním byla představa většího rozdílu mezd v neprospěch revíru Karlovarského.

Těžba hnědého uhlí zažívala v meziválečném období vzestupy i pády. Stejně tak se tyto výkyvy projevovaly i v ostatních průmyslových odvětvích. Počáteční poválečné vyčerpání bylo brzo nahrazeno expanzí, která se zastavila až s příchodem světové hospodářské krize.

Konjunktura byla krátce přerušena také v letech 1921 až 1923, kdy se na Karlovarsku projevily důsledky odbytové krize a deflační politiky. Během ní se objevily první dělnické bouře a stávky, které byly zapříčiněny zhoršující se životní úrovní horníků. Přístup majitelů důlních provozů byl ale vůči nesouhlasným projevům dělnictva odmítavý. Veškeré negativní projevy zaměstnanců byly potlačeny a mzdy sníženy. Zaměstnanci trvale protestující byli propouštěni. Rostoucí nezaměstnanost zavedla na Karlovarsko bídu dělnické třídy. Zatímco si akcionáři a správci podniků nadále vyplácely vysoké dividendy, manuální pracovníci se stali obětí redukce mzdových a prémiových ohodnocení. Rozhořčení nižších společenských tříd se následně odráželo ve formování různých občanských iniciativ a sdružení. Německých i českých.

Hlavním problémem hnědouhelného průmyslu na západě a severu Čech byl nedostatečný odbyt. Valná většina důlních provozů byla od výstavby Buštěhradské dráhy vázána na export uhlí do zahraničí. S dezintegrací Evropy po Velké válce ale Československo, zvláště průmysl v pohraničí, narazil na malý odbyt v tuzemsku. Po rozpadu Rakouska-Uherska zůstal v novém státě značně rozvinutý průmysl, který v minulosti spoléhal na zajištěný odbyt v rámci celé monarchie. Po roce 1918 a ztrátě fungujícího trhu se export dostal do situace, kdy jeho rozvoji bránila ochranářská politika nových států. Kvůli nezajištěnému odbytu proexportně zaměřených podniku se zvýšila nezaměstnanost a mzdové ohodnocení pracujících dělníků se snížilo. Nejvíce tato skutečnost postihla podniky v pohraničí obývaném českými Němci. Výsledkem byla rostoucí nenávist vůči republice a rozšíření všeobecného názoru, že Češi tuto krizi úmyslně zhoršují, aby tím poškodili německou menšinu. Rostoucí odpor, radikalismus a etnocentrismus vedl k zakládání nacionalistických hnutí, které ve zbídačené části obyvatel nacházely velkou podporu. Tato hnutí pořádala v Sudetech sjezdy, kde demonstrovala svůj nesouhlasný postoj s Československou republikou a s českou minoritou v pohraničí jako takovou. Násilné střety, protesty, diskriminační akty a šikany českého obyvatelstva se projevovaly již v období po vzniku republiky, ale největší intenzity nabyly před vypuknutím druhé světové války.

Na základě publikovaných dat v této práci je patrné, že rychle rostoucí produktivita hnědouhelných podniků se v meziválečném období zastavila. Dle mého zjištění byla takto postižena ale většina průmyslových závodů a jiných exportně zaměřených podniků. Všeobecně můžeme meziválečné hospodářství označit za slabší, v některých odvětvích až kritické. Karlovarsko, které před první světovou válkou zažívalo úchvatný rozvoj industrializace, infrastruktury a exploatace hnědouhelného dobývání, se muselo vyrovnávat s kolísavou zahraniční poptávkou a spoléhat na schopnosti vedení podniků. Některé ze společností se s krizovými situacemi vyrovnávaly lépe, některé nikoliv. Jejich úspěšnost se odvíjela především od kontaktů se zahraničními odběrateli – v tomto případě měli jednoznačnou výhodu zahraniční

vlastníci podniků. Přestože úroveň těžby oscilovala pod průměrem z doby před první světovou válkou, modernizace provozů probíhala ve větší míře, než v předchozím období. Tato skutečnost byla dána lepší dostupností moderní techniky a její nižší cenou. Společnostem se investice do mechanizace vyplácely, neboť redukovaly závislost na pracovní síle a časovou náročnost na vyrubání jedné tuny suroviny. Lze tedy říci, že hnědouhelné hornictví na Karlovarsku zaznamenalo v letech 1918 – 1938 úspěšnou fázi mechanizace provozů. Díky zmodernizovanému zázemí a vybavení důlních provozů se podařilo po druhé světové válce obnovit exponenciální růst produkce.

Při srovnání produktivity jednotlivých společností je zřejmé, že mezi největší producenty na Karlovarsku patřily Dolové a průmyslové závody, dříve J. D. Starck, a.s. a Duchcovsko-podmokelská dráha v Karlových Varech, a.s. Obě tyto společnosti navazovaly na historii podnikání z počátku 19. století. Z Dolových a průmyslových závodů se do konce druhé světové války stal konglomerát z poloviny se podílejícím na celkové těžbě hnědého uhlí na Karlovarsku.

V rámci možností, které poskytovaly dostupné zdroje, jsem se pokusil vytvořit ucelený obraz těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období, které bylo svým způsobem stejně chaotické, jako obě světové války. Nejpřínosnější byly informace a data z publikací regionálních autorů, zejména pana Jiskry, Berana a Rojíka. V případě nejasností jsem získané informace ověřoval s dokumenty z rozsáhlého podnikového archivu akciové společnosti Sokolovská uhelná. Státní okresní archiv v Karlových Varech neobsahuje fondy, které by byly zaměřené na samotnou báňskou aktivitu. Publikace výše zmíněných autorů vycházejí z nepublikovaných pramenů podnikového archivu, které obsahují společenské smlouvy, statistiky produkce, korespondenci, soudní dokumenty, katastrální a důlní mapy, účty za pořízené vybavení a řadu dalších písemnosti velké části důlních společností z Karlovarska. Téma této práce však nemá v literatuře velké zastoupení. Naprostá většina odborných publikací se věnuje těžbě hnědého uhlí v Severočeském revíru nebo ostatním černouhelným revírům. O Karlovarském hnědouhelném dobývání v meziválečném období je i v regionální literatuře velmi málo informací. Daleko více zdrojů se týká tohoto odvětví v období před první a po druhé světové válce. Při psaní této práce jsem také často narážel na rozpory mezi jednotlivými zdroji. Ty jsou způsobeny špatným výkladem a interpretací částečně dostupných dat z archivů. Největším problémem, který omezil řadu mnou zamýšlených prvků této práce, byly chybějící úplné statistické údaje o výkonech těžby a zaměstnanosti. Jak v publikacích báňských odborníků, tak i v archiváliích chybí údaje za některé roky, čímž je znemožněno činit přesné závěry. Pouze působení větších společností, včetně zde uvedených, je poměrně dobře čitelné. Je nutné připomenout, že v letech 1918 – 1938 bylo na Karlovarsku činných dalších cca. 40 důlních společností a družstev, o kterých se však dochovaly

pouze útržkovité informace, neboť jejich význam zpravidla nepřekračoval hranice dané obce. Pro hlubší prozkoumání, ze kterého by bylo možné učinit více přesných závěrů, je zapotřebí více času na rešerši v podnikovém archivu.

Námětem pro jiné závěrečné práce by mohlo být postavení rudného hornictví na Karlovarsku v období 14. až 16. století, těžba uranu v Jáchymově a Horním Slavkově, rozvoj hnědouhelných velkolomů v 50. až 70. letech 20. století na Sokolovsku, analýza kombinátu Sokolovská uhelná, p.n., a.s., popřípadě pojednání o jeho historickém vývoji. Historie hornictví na Karlovarsku zahrnuje rozsáhlé časové období a široké spektrum dobývaných surovin, proto poskytuje dostatečně veliký prostor pro další bádání.

Seznam použitých zdrojů

Nevydané prameny:

Listiny o převzetí majetku J. D. Starcka jeho dědici (1851 – 1895), inv. č. 2, č. kart. 1. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Dolové a průmyslové závody, a.s., dříve Johann David Starck, Dolní Rychnov. 1782 – 1899, 154 inv. j., 24 kart.

Smlouva o převodu majetku firmy J. D. Starck a spol. na Dolové a průmyslové závody, a.s., dříve J. D. Starck, v Dolním Rychnově u Sokolova (1885), inv. č. 10, č. kart. 1. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Dolové a průmyslové závody, a.s., dříve Johann David Starck, Dolní Rychnov. 1782 – 1899, 154 inv. j., 24 kart.

Smlouvy o fúzi podniku s Pražsko-duchcovskou dráhou (1883 – 1884), inv. č. 8. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Duchcovsko-podmokelská dráha a.s., Karlovy Vary. 1857 – 1946, 990 inv. j., 222 kart.

Dokumentace strojů a zařízení – třídírna Adolf a Žofie (1899 – 1943), inv. č. 772 - 773. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Duchcovsko-podmokelská dráha a.s., Karlovy Vary. 1857 – 1946, 990 inv. j., 222 kart.

Zásobování města Karlovy Vary elektřinou z elektrárny Nové Sedlo (1913 – 1937), inv. č. 56. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Duchcovsko-podmokelská dráha a.s., Karlovy Vary. 1857 – 1946, 990 inv. j., 222 kart.

Výstavba briketárny Union II. (1929), inv. č. 742, poř. č. 177. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Duchcovsko-podmokelská dráha a.s., Karlovy Vary. 1857 – 1946, 990 inv. j., 222 kart.

Přeměna těžařstva na společnost s ručením omezeným (1911), inv. č. 212. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Kynšperské uhelné doly a briketárny, Dolní Rychnov. 1871 – 1940, 232 inv. j., 42 kart.

Podniková statistika: Kynšperk elektrárna (1930 - 1937), inv. č. 96, fas. č. 8. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Kynšperské uhelné doly a briketárny, Dolní Rychnov. 1871 – 1940, 232 inv. j., 42 kart.

Podniková statistika povrchových a lignitových dolů (1907 – 1936), inv. č. 90, fas. č. 2. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Kynšperské uhelné doly a briketárny, Dolní Rychnov. 1871 – 1940, 232 inv. j., 42 kart.

Dějiny těžařstva v letech 1871 až 1941 (1941), inv. č. 12a. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Citicko-habartovské uhelné těžařstvo, Citice. 1827 – 1946, 65 inv. j, 22 kart.

Provozní a statistické údaje (1913 – 1939), inv. č. 37. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Citicko-habartovské uhelné těžařstvo, Citice. 1827 – 1946, 65 inv. j, 22 kart.

Dobrozdání o těžařstvu: příprava fúze těžařstva se Sudetoněmeckou báňskou a.s. (1940), inv. č. 5. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Citicko-habartovské uhelné těžařstvo, Citice. 1827 – 1946, 65 inv. j, 22 kart.

Dějiny podniku Britannia v Královském Poříčí (1876 - 1941), inv. č. 1, poř. č. 1. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Britannia uhelné doly, Královské Poříčí. 1876 – 1945, 82 inv. j., 15 kart.

Založení společnosti z těžařstva Štěstí Požehnání a Radlerovy společnosti (1901), inv. č. 1, poř. č. 1. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Falknovsko-chebská důlní a.s., Ústí nad Labem. 1901 – 1946, 111 inv. j., 21 kart.

Provozní statistika dolu Štěstí Požehnání ve Vítkově (1901 – 1924), inv. č. 43, fas. č. 2. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné p.n., a.s.* Falknovsko-chebská důlní a.s., Ústí nad Labem. 1901 – 1946, 111 inv. j., 21 kart.

Provozní statistika dolu a briketárny při dole Kateřina (1914 - 1917), inv. č. 46, poř. č. 16. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Falknovsko-chebská důlní a.s., Ústí nad Labem. 1901 – 1946, 111 inv. j., 21 kart.

Chodově, Chodov. Popis a historie podniku (1910 – 1927), inv. č. 2, kart. č. 2. In: *Podnikový archiv Sokolovské uhelné, p.n., a.s.* Těžařstvo Gustav ve Zlatém Kopci se sídlem v Chodově. 1867 – 1946, 97 inv. j., 16 kart.

Sokolovský revír v číslech. Sokolov: Hnědouhelné doly a briketárny, koncern Sokolov, 1983. 15 s.

Historie a současnost sokolovského revíru. Sokolov: Hnědouhelné doly a briketárny, koncern Sokolov, 1982. 24 s.

NS RČS 1929-1935, PS, 100. schůze, 3. února 1931, *část projevu poslance Zápotockého*. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna.

Odborná literatura

JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava: Jan Bodrov, 2010. 351 s.

JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelného hornictví na Sokolovsku, Chebsku a Karlovarsku*, 1993. 325 s.

JISKRA, Jaroslav. *Z historie uhelných lomů na Sokolovsku: od Johanna Davida Edler von Starcka po Sokolovskou uhelnou, a.s.* Sokolov: Sokolovská uhelná, 1997. 206 s. ISBN 80-238-2642-5.

JISKRA, Jaroslav a MÜLLER, Miroslav. *Svatava: z historie význačné hornické a průmyslové obce*. Svatava: Obec Svatava, 2005. 227 s.

JISKRA, Jaroslav. *Johann David Edler von Starck a jeho podíl na rozvoji hornictví a průmyslu v západních a severovýchodních Čechách koncem 18. a 19. století*. 1. vyd. Sokolov: Krajské muzeum, 2005. 238 s. ISBN 80-86630-05-6.

ROJÍK, Petr a LINKERT, Karl-Heinz. *Nerostné bohatství Krušnohoří a jeho využití v průběhu věků = Bodenschätze des Erzgebirges und ihre Nutzung im Laufe der Zeit*. Karlovy Vary: Regionální sdružení Dialog, 2011. 51 s. ISBN 978-80-260-1023-4.

VALÁŠEK, Václav a CHYTKA, Lubomír. *Velká kronika o hnědém uhlí: minulost, současnost a budoucnost těžby hnědého uhlí v severozápadních Čechách*. 1. vyd. Plzeň: G2 studio, 2009. 379 s. ISBN 978-80-903893-4-2.

SULDOVSKÝ, Josef. *Kronika hornictví zemí Koruny české*. 1. vyd. Ústí nad Labem: CDL Design, 2006. 397 s. ISBN 80-903760-0-2.

MAJER, Jiří, ed. aj. *Uhelné hornictví v ČSSR*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1985. 793 s.

HAVLENA, Václav. Geologie uhelných ložisek. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1963-1965. 3 sv.

SMOLKA, Ivan, ed. et al. *Studie o technice v českých zemích V., 1918-1945, (1. část)*. 1. vyd. Praha: Národní technické muzeum, 1995. 597 s. Sborník Národního technického muzea; č. 28. ISBN 80-7037-041-6.

URBAN, Michal a kol. *Horní města Krušných hor: Karlovarský kraj*. Vyd. 1. Sokolov: Fornica Publishing, 2014. 319 s. ISBN 978-80-87194-47-8.

URBAN, Michal. *Významné hornické památky Montanregionu Krušné hory*. Jáchymov: Montanregion Krušné hory – Erzgebirge, 2014. 182 s.

KOTĚŠOVEC, Václav. *Pohledy do historie měst a obcí Kraslicka: Bublava, Jindřichovice, Kraslice, Oloví, Přebuz, Rotava, Stříbrná, Šindelová, Dolní Nivy*. 1. vyd. Praha: Ostrov, 2011. 271 s. ISBN 978-80-86289-70-0.

SARKÁNYOVÁ, Ivana a GRIMMER, Wolfgang. *Hornický Chodov = Bergbaustadt Chodov*. Chodov: Město Chodov, 2011. 31, 21 s. ISBN 978-80-260-0780-7.

BURACHOVIČ, Stanislav. *Po stopách krušnohorského hornictví = Auf den Spuren des erzgebirgischen Bergbaus*. Karlovy Vary: Regionální sdružení Dialog, 2010. 29 s.

VODIČKA, Milan. *Den, kdy došly prachy: jak velká krize ve 30. letech změnila životy lidí a na co se máme připravit my*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2009. 247 s. ISBN 978-80-7252-260-6.

KOHOUT, Pavel. *Finance po krizi: důsledky hospodářské recese a co bude dál*. 2., rozš. vyd. Praha: Grada, 2010. 266 s. Finanční trhy a instituce. ISBN 978-80-247-3583-2.

RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2008. 461 s. ISBN 978-80-246-1429-8.

NOUZA, Jan. *Rozhledny Čech, Moravy a Slezska*. Vyd. 1. Liberec: Nakladatelství 555, 1999. 159 s. ISBN 80-902590-4-9.

BRUEGEL, Johann Wolfgang. *Czechoslovakia before Munich: the German minority problem and British appeasement policy*. Cambridge: Univ. Pr., 1973. 13, 334 s.

Elektronické zdroje

A GERMAN BOHEMIAN DEPUTY. The German Minority in Czechoslovakia. In: *The Slavonic and East European Review* [online]. 1936, vol. 14, no. 41, p. 295-300 [cit. 2015-03-29]. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/4203120>.

CATHRO, R. J. Joachimsthal, Czech Republic Part 1. In: *Canadian Institute of Mining Bulletin* [online]. 2005, vol. 98, no. 1085, pp. 73-75 [cit. 2015-04-02]. Retrieved from: <http://search.proquest.com/docview/200207078?accountid=17203>. ISSN 03170926.

BERAN, Pavel and SEJKORA, Jiri. The Krásno Sn-W Ore District Near Horní Slavkov: Mining History, Geological and Mineralogical characteristics. In: *Journal of the Czech Geological Society* [online]. 2006, vol. 51, no. 1, pp. 3-42 [cit. 2015-04-04]. Retrieved from: <http://search.proquest.com.zdroje.vse.cz/docview/236522352?accountid=17203>.

ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN. 1815 - 1950. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation* [online]. 2007, Bd. 13, Lfg. 59, S. 100 [cit. 2015-04-15]. Aus: <http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_S/Starck_Johann-Anton_1808_1883.xml>.

KAVKOVÁ, Helena. Z historie sokolovského Hornického domu [online]. *Sokolov: Městský dům kultury* [cit. 2015-04-23]. Dostupné z: <http://www.mdksokolov.cz/index.php/mdk/o-nas/historie-objektu>.

KLÍMA, Jiří. Ministerstvo veřejných prací, geneze na území českého státu. In: *Časopis stavebnictví* [online]. Brno: EXPO DATA. 2011, č. 10 [cit. 2015-04-23]. Dostupné z: < http://www.casopisstavebnictvi.cz/ministerstvo-verejnych-praci-geneze-na-uzemi-ceskeho-statu_N4783>.

SEDLÁK, Josef. Zápas s Němci o české školy. In: *České národní listy* [online]. Plzeň. 2014 [cit. 2015-05-02]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/zapas-s-nemci-o-ceske-skoly.html>.

HONZÁK, František - PEČENKA, Marek. Německé Rakousko. In: *Státy a jejich představitelé* [online]. Praha: Libri. 1998 [cit. 2015-05-02]. Dostupné z: <http://www.libri.cz/databaze/staty/podlist.php?id=430>. ISBN: 80-85983-45-1).

Hornický dům – Památky města Sokolova [online]. Sokolov: Městský úřad. 2014 [cit. 2015-04-23]. Dostupné z: <http://www.sokolov.cz/mesto/pamatky/hornicky-dum-26488>.

Ostatní zdroje

BERAN, Petr. Max Wähner – kariéra jednoho Sasa na západě Čech. In: *Sokolovsko: časopis obyvatel a přátel Sokolovska*. Březová: MAS Sokolovsko. 2014, 1. vyd., č. 1, s. 13.

JISKRA, Jaroslav. Třídírna Jiří v obvodu depa sokolovského železničního nádraží. In: *Sokolovsko: časopis obyvatel a přátel Sokolovska*. Březová: MAS Sokolovsko. 2013, 1. vyd., č. 1, s. 29.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1 - Vývoj těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období let 1860 až 1917.
Tabulka č. 2 - Vývoj těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období let 1918 až 1938.
Tabulka č. 3 - Produkce společnosti Uhelné závody Marie Pomocná a Matyáš a.s. ve Svatavě - Podlesí (1918 až 1938).
Tabulka č. 4 - Produkce společnosti Fischerovy lesklouhelné doly s.r.o. (1918 až 1938).
Tabulka č. 5 - Produkce společnosti Bodenské uhelné doly a.s. (1918 až 1938).
Tabulka č. 6 - Produkce společnosti Duchcovsko-podmokelská dráha v Karlových Varech a.s. (1918 až 1938).
Tabulka č. 7 - Produkce společnosti Kynšperské uhelné doly a briketárny a.s. (1918 až 1938).
Tabulka č. 8 - Produkce společnosti Citicko-habartovské hnědouhelné a lesklouhelné těžařstvo. (1918 až 1938).
Tabulka č. 9 - Produkce společnosti Falknovsko-grassetské hnědouhelné těžařstvo. (1918 až 1938).
Tabulka č. 10 - Produkce společnosti Britannia uhelné doly a.s. (1918 až 1938).
Tabulka č. 11 - Produkce provozů: Anežka (stará a nová jáma), Boghead, Luitpold a Medard ve vlastnictví společnosti Dolové a průmyslové závody, dříve J. D. Starck. (1918 až 1938).
Tabulka č. 12 - Produkce společnosti Falknovsko-chebská důlní a.s. (1918 až 1938).
Tabulka č. 13 - Produkce lomu Kästner a dolu Jiří společnosti Falknovská uhelná a.s., od roku 1934 v majetku Spolku pro chemickou a hutní výrobu. (1920 až 1938).
Tabulka č. 14 - Produkce těžařstva Gustav ve Zlatém Kopci, dříve Uhelné závody Hedviky Ritterové v Chodově. (1918 až 1938).
Tabulka č. 15 - Vývoj těžby hnědého uhlí v Severočeském revíru v období let 1918 až 1938.
Tabulka č. 16 – Srovnání počtu zaměstnaných v hnědouhelných provozech ve vybraných letech.
Tabulka č. 17 – Procentuální podíl zaměstnaných na celkovém počtu obyvatelstva ve vybraných letech.

Seznam grafů

Graf č. 1 - Vývoj těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období let 1860 až 1917.
Graf č. 2 - Vývoj těžby hnědého uhlí na Karlovarsku v období let 1918 až 1938.
Graf č. 3 - Produkce společnosti Uhelné závody Marie Pomocná a Matyáš a.s. ve Svatavě - Podlesí.
Graf č. 4 - Produkce společnosti Fischerovy lesklouhelné doly s.r.o.
Graf č. 5 - Produkce společnosti Bodenské uhelné doly a.s.
Graf č. 6 - Produkce společnosti Duchcovsko-podmokelská dráha a.s. v Karlových Varech.
Graf č. 7 - Produkce společnosti Kynšperské uhelné doly a briketárny a.s.
Graf č. 8 - Produkce společnosti Citicko-habartovské hnědouhelné a lesklouhelné těžařstvo.
Graf č. 9 - Produkce společnosti Falknovsko-grassetské těžařstvo.
Graf č. 10 - Produkce společnosti Britannia uhelné doly a.s.
Graf č. 11 - Produkce provozů: Anežka (stará a nová jáma), Boghead, Luitpold a Medard ve vlastnictví společnosti Dolové a průmyslové závody, dříve J. D. Starck.
Graf č. 12 - Produkce společnosti Falknovsko-chebská důlní a.s.
Graf č. 13 - Produkce lomu Kästner a dolu Jiří společnosti Falknovská uhelná a.s., od roku 1934 v majetku Spolku pro chemickou a hutní výrobu.
Graf č. 14 - Produkce těžařstva Gustav, dříve Uhelné závody Hedviky Ritterové v Chodově.
Graf č. 15 - Porovnání výkonnosti meziválečné těžby hnědého uhlí na Karlovarsku a v Severočeském revíru. (1918 - 1938).
Graf č. 16 - Podíl revírů na exportu hnědého uhlí do Německa v roce 1937
Graf č. 17 - Srovnání počtu zaměstnaných v hnědouhelných provozech ve vybraných letech
Graf č. 18 - Srovnání průměrných ročních mezd v hnědouhelných revírech v meziválečném období.